YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU / VATAN YOLUNDA

yakup kadri karaosmanoğlu

BÜTÜN ESERLERİ 6

vatan yolunda

İLETİŞİM YAYINLARI

İletişim Yayınları 6 • Y. Kadri Karaosmanoğlu Bütün Eserleri Dizisi 6
ISBN 975-470-359-0

1. BASKI Varlık Yayınları, İstanbul 1957
2. BASKI Varlık Yayınları, İstanbul 1965
3. BASKI Birikim Yayınları, İstanbul 1980
4. BASKI ©İletişim Yayıncılık A. Ş., İstanbul 1983
5. BASKI ©İletişim Yayıncılık A. Ş., İstanbul 1986

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU

Vatan Yolunda

YAYINA HAZIRLAYAN *Atilla Özkırımlı*

i l e t i ş i m

Yakın tarihimizde edebiyatçı ve düşünce adamlarının eserleri, geçmişten bugüne ve bugünden geleceğe yönelik bir iletişim ağının önemli noktalarını oluşturmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu gerek edebiyatımızdaki, gerek siyasal yaşamımızda bürokrat ve diplomatlığı ile Türkiye yakın tarihinin önemli kişileri arasındadır. Yaşadığı dönemi ve olayları eserlerine ustaca aktarabilen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun tüm eserlerini yayınlama girişimimizle sözünü ettiğimiz iletişim ağını bir ucundan örmeye başladığımız inancındayız. Kitaplaşmamış tiyatro oyunları, çeşitli makaleleri ve siyasal yazılarıyla 22-23 kitaplık bir diziye ulaşacağını umduğumuz Yakup Kadri'nin tüm eserlerinin ilk 17 kitabında, basımı yakın dönemde yapılan derlenmiş metinleri esas aldık. Sadeleştirme amacıyla da olsa değiştirme ve ekleme yapılmayan bu eserlerde şayet yazar, sağlığında bazı değişiklikler yapmışsa, yazarın düzelttiği son metinler esas alındı. Her kitabın başına yazarın biyografisi ile sözkonusu eserle ilgili objektif bilgileri eklemeyi yararlı gördük. Kitapların sonunda ise şimdiye kadar hakkında yazılmış yazıları ve bibliyografyaları bulacaksınız. Sürdürdüğümüz bu çalışmalarda eleştiri ve katkılarını beklediğimiz dostlarla bu kitapların gerçek sahibi siz okuyuculara şimdiden teşekkür ederiz.

İletişim Yayınları

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889 - 1974)

Atilla Özkırımlı

Hayatı

Yakup Kadri, XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak Saruhan Vilayeti denilen Aydın ve Manisa bölgesinde hüküm sürmüş Karaosmanoğlu sülalesindendir. Mısır'da İbrahim Paşa konağına yerleşen ve orada İkbal hanımla evlenen Kadri Bey'in oğludur. 27 Mart 1889'da Kahire'de doğdu. İbrahim Paşa'nın ölümü üzerine altı yaşındayken ailesiyle birlikte Manisa'ya geldi. İlköğrenimine Fevziye Mekteb-i İptidaisi'nde başladı. İki yıl sonra da İzmir İdadisi'ne gönderildi (1903). Şahabettin Süleyman'la arkadaşlığı buradan gelir. Ama öğrenimini tamamlayamaz. Babası daha o öğrenimine başlamadan ölmüş, İkbal hanımın satılacak mücevherleri kalmamıştır. Aile yeniden Mısır'a dönünce İskenderiye'deki Frères'ler Fransız okuluna girdi. Burada da bir yıl okudu. İdadi özlemi onu İzmir'e çektiyse de, tatilini geçirmek için geldiği Mısır'da (1906) Jön Türkler'le tanıştı. İzmir'e dönmekten vazgeçti. Sınavla yeniden girdiği Frères'ler okulunda iki yıl sonra ba-

kaloryasını vererek ortaöğrenimini tamamladı.

1908'de ailece yurda döndüler. İstanbul'a yerleştiler. Yakup Kadri Mekteb-i Hukuk'a girdi. Ama bitirmeden, üçüncü sınıftan ayrıldı. Bu arada İbsen'den esinlenerek yazdığı Nirvana adlı tek perdelik oyunu yayımlanmış, arkadaşı Şahabettin Süleyman'ın aracılığıyla Fecr-i Ati topluluğuna katılmıştır. Bir yandan Fecr-i Aticiler'e yönelik eleştirilere cevap vermekte, bir yandan da Servet-i Fünun'da küçük hikâyeler yayımlamaktadır. Mensur şiirleri de bu ilk dönemin ürünleridir.

1912'de tüberküloza yakalandığını öğrenir. Ama ancak 1916'da tedavi için İsviçre'ye gidebilecek, üç buçuk yıl orada kalacaktır. Bektaşilikle ilgisi de bu yıllarda, İsviçre'ye gitmeden öncedir. O sıralar Paris'ten yeni dönmüş olan Yahya Kemal'in de etkisiyle Yunan ve Latin kaynaklarına dayalı yeni bir sanat anlayışını savunmaya başlamıştı. Ayrıca Doğu mitolojisiyle de ilgileniyor, bir mistisizme yöneliyordu. Bu eğilim onu Bektaşi tekkesine itti, "Nur Baba" romanını yazdı gözlemlerinden yararlanarak. Ama hem karşılaşacağı tepkiler, hem İsviçre'ye gidişi yayımlanmasını engelledi.

1913'te ilk hikâye kitabını çıkarır: "Bir Serencam" Ama önce Balkan, ardından da I. Dünya Savaşları, bu savaşlarla gelen yıkım, Yakup Kadri'de bir değişime yolaçacak, sanatın "şahsî ve muhterem" olduğu düşüncesinden yavaş yavaş uzaklaşacaktır. Mondros antlaşmasından sonra onu İkdam yazarı olarak görürüz (1919). Güncel olayları izleyen, Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen bir gazetecidir artık. Hikâyeleri de Millî Mücadele ile ilgilidir. Daha sonra o günlerin ürünü olan makalelerini Ergenekon'da toplayacaktır.

1921'de Ankara'nın çağrısı üzerine Anadolu'ya geçti. Görevli olarak Kütahya, Simav, Gediz, Eskişehir, Sakarya yörelerini dolaştı. Önce Mardin (1923-31), sonra Manisa milletvekili oldu (1931-34). Evliliği de bu dönemdedir. Mutasarrıf Asaf Bey'in kızı, Burhan Asaf Belge'nin kızkardeşi Leman Hanımla

evlenmiş (11 Ekim 1923); yine bu dönemde *Kiralık Konak*, *Nur Baba* adlı romanlarını yayımlamış, *Cumhuriyet* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinde makaleler yazmış (1923-25), tedavi için ikinci kez gittiği (1926) İsviçre'den "Alp Dağlarından" başlığıyla izlenimlerini kaleme almıştır. 1932 yılı ise Yakup Kadri için ayrı bir önem taşır. Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Şevket Süreyya Aydemir'le birlikte *Kadro* dergisini çıkarırlar. Büyük yankı uyandıran ve tartışmalara yolaçan romanı Yaban da aynı yıl yayımlanır.

Başlangıçta ilgiyle karşılanan "Kadro"da savunulan düşünceler zararlı bulunarak derginin imtiyaz sahibi Yakup Kadri, Tiran elçiliğine atanınca (1934), dergi de kapanır. Bunu Prag (1935), La Haye (1939), Bern (1942), elçilikleri izler. Tahran elçiliğinden sonra (1949-51) emekli oluncaya kadar kalacağı Bern elçiliğine yeniden getirilecektir. "Zoraki Diplomat" adlı anıları bu yılların ürünüdür.

1955'te emekli olunca yurda dönerek çeşitli dergi ve gazetelerde yazılarını sürdürdü. 27 Mayıs'tan sonra Kurucu Meclis üyeliğine seçildi. 1961'de Manisa milletvekili oldu. 1957'de de Ulus gazetesinin başyazarlığını yüklenmişti. 1962'de Atatürk ilkelerine ters düşüldüğünü ileri sürerek CHP'den istifa etti. 1965'ten sonra ise politikadan çekildi. Son görevi Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu Başkanlığı'ydı. 13 Aralık 1974'te Ankara'da öldü. İstanbul'da, Beşiktaş'ta, Yahya Efendi mezarlığında, annesinin yanında yatmaktadır.

Eserleri

Hikâye: Bir Serencâm (1913), Rahmet (1923), Millî Savaşın Hikâyeleri (1947).

Roman: Kiralık Konak (1922), Nur Baba (1922), Hüküm Gecesi (1927), Sodom ve Gomore (1928), Yaban (1932), Ankara (1934). Bir Sürgün (1937), Panorama (2 cilt, 1953-54). Hep O Şarkı (1956).

Mensur Şiirler: Erenlerin Bağından (1922), Okun Ucundan (1940).

Anı: Zoraki Diplomat (1955), Anamın Kitabı (1957), Vatan Yolunda (1958), Politikada 45 Yıl (1968), Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları (1969).

Monografi: Ahmet Haşim (1934), Atatürk (1946).

Çeşitli Makaleleri: İzmir'den Bursa'ya (H. Edip, F. Rıfkı, M. Asım ile, 1922), Kadınlık ve Kadınlarımız (1923), Seçme Yazılar (E Rıfkı, R. Eşref ile, 1928), Ergenekon (2 cilt, 1929), Alp Dağlarından ve Miss Chalfrin'in Albümünden (1923).

Kitaplaşmamış Oyunları: Nirvana (Resimli Kitap, s. 9, 1909), Veda (R. Kit., s. 11). Sağanak (İst. Şehir Tiy. Ktp.), Mağara (Varlık, s. 12-17, 1934).

Önsöz

"Vatan Yolunda" başlığı altındaki Millî Mücadele hâtıraları ibaresini okuyunca, sakın o destanî devrin hâdiselerine karışmış bazı kimseler gibi, kendime ait birtakım kahramanlık menkıbeleri anlatacağıma hükmetmeyiniz. Hele - gene o kimselerin yaptığı gibi - bu mücadeleye ilk başlıyanlardan biri olmak iddiasında bulunabileceğim aslâ hatırınızdan geçmesin. Bugünkü Türk okurlarıyla beraber bana da o çeşit öğünme edebiyatından öylesine gına gelmiştir ki, hattâ Atatürk'ün büyük gölgesi ardına sığınarak yazılıp çizilenler bile içimizde herhangi bir heyecan uyandırmaz oldu. Çünkü, bunlarda bize Atatürk'ten ziyade, bir vakitler onun yakınında bulunmuş olmak şerefinden bahsedilir: "Atatürk veya Mustafa Kemal Paşa bana şunu söylemişti; ben ona bunu demiştim" yahut: "bir akşam eski Çankaya köşkünde başbaşa hasbihal ediyorduk. Gazi Paşa filan paşaya çok kızmış görünüyordu. Kendini elimden geldiği kadar teskine çalıştım" v.s. O yazılar,

işte hep buna benzer cümlelerle doludur. Okursunuz, okursunuz ve neticede hissedersiniz ki, güya Atatürk'e dair hâtıra yazan adamın şişkin benlikçiliği öbürünün mehabetli benliği önünde yer alıvermiştir.

Aynı tarzda, birçok kişinin Atatürk Samsun'a ayak basmadan önce, Anadolu'nun şurasında burasında ilk vatan müdafaası hareketlerine girişti̇ğini hikâye etmek suretiyle, Millî Mücadele kronolojisini değiştirmek cüretinde bulunduğu görülür. Kimi, düşman kuvvetleri İzmir'e çıkar çıkmaz soluğu henüz istilâdan masun bulunan bölgelerde alıp köyler ve kasabalar halkını ayaklanmağa teşvik etmiştir. Kimi efe veya hoca kıyafetine girip dağlarda çete teşkilâtları kurmuştur. Kimi bilmem nerede, bilmem hangi cephenin kumandanı olmuştur. Bütün bunlar hiç şüphesiz uydurma hikâyeler değildir. Fakat, bize birer şahsî ve ferdî teşebbüs şeklinde anlatıldığı vakit, bütün manasiyle, bir Millî Mücadele hareketinden bahsetmemiz epeyce güçleşir; daha doğrusu, bu büyük hâdise millet ölçüsündeki azametini ve medeniyet tarihi içindeki genişliğini kaybedip "Köroğlu" destanları şeklinde birer monografi ve otobiyografi külliyatı haline girer.

İşte, bundan dolayıdır ki, ben yazmağa başladığım Millî Mücadele hâtıralarıma mümkün olduğu kadar objektif birer müşahede mahiyeti vermeğe çalışacağım. Bu usûl sayesinde, Millî Mücadelemiz'in sentetik bir tetkik denemesini yapabilirsem kendimi bahtiyar addedeceğim. Eğer bu iki niyetime rağmen arasıra bazı enfüsîliklere kapılacak olursam okurlarımdan beni mazur görmelerini rica ederim. Zira, ben o büyük devri yalnız kendi heyecanlarımla yaşadım ve gençliğime yegâne değerini veren bu heyecanlar hayatımın son yıllarına, belki de son aylarına vardığım şu günlerde başıma gelen bir sürü hayal inkisarlarına rağmen, kalbimi hâlâ aynı ateşle tutuşturmaktadır.

Bu kutsal ateşin bende nasıl hâsıl olduğunu, ne gibi saf-

halardan geçtiğini ve zaman zaman nasıl sönmeğe yüz tuttuğunu 1930'da neşredilmiş bir yazımda[1] şu suretle anlatırım:

> Mistik bir sevda can evimi bir yangın alevi gibi sarmıştı. Bu alevle tutuştukça hayat buluyordum ve ılık uzletimi, yüzleri berrak su kaynaklarını andıran hayaletlerle dolduruyordum. İşte, millet aşkına ben bunlar arasından vasıl oldum ve bu aşk yolunda can vermeyi o zaman cana minnet bildim. Lâkin, bu dinde kendime peygamber gene kendim idim. Onun için ruhum imamsız kalmış cemaat gibi perişandı. Ne zaman ki, Anadolu yaylalarının ötesinden onun (yâni Mustafa Kemal'in) sesini duydum, ateşle nur, humma ile vecd arasındaki farkı o vakit bildim. Ancak bu millet mürşidinin emri altındadır ki, kısır bir ateşle boş yere kavrulmaktan ve yıpratıcı ihtilaçlarla kıvranıp durmaktan kurtuldum. Ruhum, hemen ilâhî diyebileceğim bir nizam içine girdi. Eyvah, böyle bir nizamdan mahrum kalmış serseri ruhlara!"
>
> "Ve eyvah bana! Zira, bu ulvî rüyalardan çirkin hakikatler içinde uyanmış bulunuyorum. Hangi fena rüzgâr beni bu yalnız etten kemikten insanların arasına attı? Ağzının kenarlarından salyaları akan bu hayvanî zevkperestin benim yanımda işi ne? Şu servet veya makam görgüsüzünün kabalıklarına ve bayağılıklarına neden bu kadar yakından şâhit oluyorum? Kendini beğenmişlerle şarlatanların, avanakların, kıskançların, bedbahtların, sinsi ve siniklerin etrafında bu kadar sıkı bir çember teşkil

1 "Ergenekon" kitabının son sayfaları.

edip dönmelerinin sebebi nedir? Bütün bunlara bağırmak istiyorum:

"Çekiliniz önümden, dağılınız etrafımdan. Bırakın beni varayım, eski uzletimi dolduran berrak yüzlü hayaletlerimi bulayım. Varayım beni hidayete eriştiren asîl kahramanı bulayım; gönlümün yüksek mürşidine kavuşayım.
Fakat, sesim çıkmıyor."

1930, Atatürk (Gazi Mustafa Kemal Paşa) yeni Türkiye'yi sıkı bir inkılâp disiplini altında kurmaktadır. İstiklâl Mahkemeleri devrinin havası henüz memleket üzerindeki baskısını hissettirmektedir. "Sesim çıkmıyor" demekle bunu imâ etmek istiyordum. Lâkin, buna rağmen, görüyorsunuz ki, Millî Mücadele ruhunun sönmekte olduğunu belirtmek için ne lâzımsa hepsini söyliyebilmiştim. Acaba şu, sözde demokrasi ve hürriyet rejiminde o ruhu söndüren sebepleri de aynı samimiyetle araştırıp açıklamak imkânını bulabilecek miyim?

MİLLİ MÜCADELEMİZİN AVRUPA'DAN GÖRÜNÜŞÜ

Genç Anafartalar kahramanının, Sèvres Muahedesi'ni kılıcının ucuyla yırtarak Anadolu yaylalarında mukaddes harbi açtığını duyduğum gün kendi kendime: "Ne güzel bir ölüm fırsatı!" demiştim. Fakat kader, bir siperin çukuru içinde masum bir köylü çocuğuyla üstüste düşüp göçmek şerefine beni lâyık görmedi.

Mondros Mütarekesi'ni takibeden ilk işgâl ve istilâ felâketleri esnasında, üç yıldan beri tedavi görmekte olduğum İsviçre'den memlekete henüz dönmemiş bulunuyor ve bu felâketlerimize dair kara haberleri yüzde yüz Türk düşmanı bir Avrupa matbuatının yayınlarından duyup öğreniyordum: İsviçre'nin olsun, Fransa'nın olsun, İngiltere'nin olsun bütün gazeteleri başımıza gelenleri azımsıyor, Türk Milleti'nin yeryüzünden kazınmasını, Türkiye'nin dünya haritasından silinmesini istiyordu. Dünya âmme efkârı o derece aleyhimize kışkırtılmıştı ki, bizim için Türk sıfatıyla ne sokakta serbestçe

dolaşmanın, ne pansiyonlarda, otellerde, kahvehanelerde rahat ve huzurla oturup kalkmanın imkânı kalmıştı. Kimi tahsilde, kimi bencileyin tedavide beş on yurttaşla başbaşa vererek bu berzahtan nasıl kurtulacağımızı düşünür dururduk.

İtilâf Devletleri mağlup düşmanlarının tab'asına bütün muhabere ve seyahat yollarını kapamışlardı. Onların haklarını bile almışlardı. Bu yüzden tarafsız İsviçreliler'den gördüğümüz muamele bir vatansıza, bir "*Heimatloss*"a karşı yapılan muameleden farksızdı. Dahası var: İsviçreliler yalnız bu kadarla kalmıyorlardı. Oturduğumuz otel veya pansiyonlara borçlarımızı ödeyemiyecek hale düştüğümüzden, bizi arada bir hudut dışına atmağa kalkışıyorlardı. Bizim de istediğimiz buydu ama, İsviçre sınırları ötesinde hiçbir memleket bizi kabul etmiyordu. Tam mânasıyle Tih sahrasında Beni İsraili andırıyorduk ve tıpkı Beni İsrail gibi yollar açılsa dahi nereye gideceğimizi bilmiyorduk. Vatanımızın giriş ve çıkış noktasında düşman askerleri nöbet bekliyordu.

Üç yıl evvel, buraya gelirken annemle kızkardeşimi İstanbul'daki evimizde bırakmıştım. Fakat, şimdi İstanbul, İhtilâf Kuvvetleri'nin işgâli altındadır. Gurbet arkadaşlarımdan Şükrü Saraçoğlu, memleketi Ödemiş'e gitmek için Yunan askerlerinin süngüleri arasından geçmek zorundadır. Mahmut Esat (Bozkurt) ana baba ocağının bulunduğu Kuşadası'nın kimler elinde ve ne halde olduğunu bilmiyor. Diğer vatandaşlarımızın her biri aynı müşkül durumda. Bu şartlar içinde İtilâf Devletleri yolları serbest bıraksa da nereye gidecektik? Bahusus ki, hepimizin kalbinde dünyanın yeni efendilerine karşı bir kızıl isyan bayrağı açılmış bulunuyordu. Bahusus ki, her birimiz kendimize göre muvazaa kabul etmez bir Kuvvayi Millîyeci idik. İstilâcıların kanunlarına velev muvakkat bir zaman için olsa da boyun eğemezdik, velev zâhiri de olsa bir Fransız subayına, bir İngiliz polisine, bir Yunan efzununa güleryüz gösteremezdik. Yâni bir eski atalar sözüne uyarak "köprüyü

geçinceye kadar ayıya dayı" diyemezdik. Çünkü, bizde daha o zamandan beri bir Atatürk gençliği şuuru, bir Atatürk gençliği gururu uyanmıştı.

Aramızda heyecanlı toplantılar yapıyorduk. Karbonari ihtilâlcilerinin ağzına yakışır nutuklar söylüyorduk. Kanımızın son damlasına kadar vuruşacağız diye haykırıyorduk. Beyannameler yazıp çiziyor, elden ele dağıtıyorduk. Bu şevk ve gayret, bizde, Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığını haber aldığımız günden beri durmadan artıyordu. Yürük Ali'nin Aydın'a yaptığı baskın, Demirci Efe'nin veya Çerkez Ethem çetelerinin taraf taraf harekete geçişlerini hep bu büyük hâdiseye bağlıyorduk. Avrupa matbuatı bir ağızdan Anadolu'nun bu kıyamını vahşî bir anarşi, bir eşkiyalık şeklinde tasvir ededursun, bunun başına geçen büyük askerin kim olduğu Çanakkale müdafaasından beri bizce malûmdu. O, dünyanın en ileri, en modern savaş vasıtalariyle techizatlı iki büyük devletin ordularını yalnız cesareti, cüreti ve enerjisiyle yenmiş bir Ortaçağ kahramanı değildi. Harb fenninin bütün inceliklerini bilen mâhir bir kumandandı. Yani her şeyden evvel bir akıl ve hesap adamıydı ve kafasının bu teşekkülü itibariyle, Avrupa gazetelerinin iddia ettiği gibi bir maceracı çete reisi olmasına ihtimal verilmezdi.

Mustafa Kemal'in yüksek şahsiyeti hakkındaki bu kanaatlerimiz, o sırada aramızda bulunan bir iki Türk subayının şahitliği ile bir kat daha kuvvet bulmakta idi. Harbin son senesi İsviçre'ye tedaviye gelmiş bu subaylardan biri Çanakkale'de, öbürü başka bir cephede onun kumandası altındaki tümen ve ordularda harbetmiş iki genç binbaşıydı. "*Bu kadar uzağı görür, bu kadar tedbirli, ihtiyatlı aynı zamanda bu kadar süratle karar vermek ve insiyatif almak kudretine sahip bir kumandan daha görmedik*" diyorlardı. Sonra gene ikisi birden: "*Vatanı kurtarabilirse bir o kurtarabilir*" hükmünü tekrardan çekinmiyordu. Yarım yamalak iyileşmiştiler. Daha uzun bir bakıma

ve istirahate muhtaçtılar. Fakat, onlar da bizim gibi bir an evvel Anadolu'ya geçmeye can atıyorlardı ve birkaç ay önce yolunu bulup da Almanya'daki Türkleri İstanbul'a götürmek üzere Hamburg'dan kalkan Gülcemal vapuruna yetişmedikleri için dizlerini dövüyorlardı.

O vakitler İsviçre'nin Cenevre şehrinde aileleriyle çoluk çocuklarıyla oturan birtakım Abdülhamit devri paşaları ve İttihad ve Terakkiye muhalefetleri yüzünden Memleketi terketmek zorunda kalmış bazı eski devlet ve siyaset adamlarımız vardı. Bunlardan çoğu, uzun yıllardan beri yerleşip yaşadıkları Fransa'dan buraya harb devresini geçirmek üzere gelmiş bulunuyordu. Zira, Fransız hükümeti, milletlerarası hukuk bakımından düşman tab'ası telâkki ettiği bu kimselere, siyasî mülteci sıfatiyle olsa dahi, kendi toprakları üstünde ikamet müsaadesi vermemişti. Buna rağmen, hemen hepsi Fransa'ya karşı büyük bir muhabbet beslemekte ve tekrar oraya dönmek saadetini beklemekteydi. Bunlar arasında bizcileyin memlekete dönmeye canatanlar yalnız dört beş kişiden ibaretti. Prens Sabahattin Bey, Lûtfi Fikri Bey, Reşit Bey ve Cemil Paşa.

Lâkin, ne gariptir ki, İtilâf Devletleri'nin en samimi taraftarı olan ve bizi bu devletlere karşı harbe sürükleyen İttihat ve Terakki rejimine muhaliflikleriyle ün almış bulunan bu zatlar da tıpkı bizim gibi seyahat imkânsızlığı içinde bocalamakta idiler. Daha garibi, Reşit Bey, Birinci Damat Ferit Paşa kabinesinde Dahiliye Nâzırlığı'na ve Cemil Paşa İstanbul Şehreminliği'ne tâyin olundukları halde aylarca yolunu bulup memuriyetleri başına gidememişlerdi. Prens Sabahattin Bey, bir yandan hanedan mensupluğuna, öbür yandan İngiliz dostluğuna rağmen İsviçre'deki sürgün durumundan hâlâ kurtulamamıştı. Bütün ömrü boyunca bir muhalif partinin lideri olmak ve memleketi hakiki meşrutiyete kavuşturmak emeliyle yanıp tutuşan zavallı Lûtfi Fikri "Bu sefer de meş-

rutiyetçi İngilizler yüzünden son fırsatı kaybedeceğim" diye çırpınıyordu.

Halbuki, bu zatlar, mütarekenin ilk haftalarından beri kurdukları kongreler ve yayınladıkları Fransızca broşürlerle muzaffer milletler umumî efkârını hem kendi lehlerine, hem de İttihatçılık lekesinden masum Türk evlâdı lehine çevirmeğe de çalışmışlardı. Lâkin, dinliyen kim, anlıyan kimdi? Gerçi Cenevre'de toplanan ilk kongre Sabahattin Bey'in "âdemi merkeziyet ve teşebbüsü şahsî" sistemini kurtuluşumuzun yegâne şartı olarak ileri sürmesi üzerine bütün siyasi mânasını kaybetmiş, akademik bir şekilde açılıp kapanmıştı. Gerçi, yazılan broşürlerin çoğu ferdî ve indî birer mahiyet taşıdığı için insanda millî bir davanın müdafaası tesirini yapmıyordu. Fakat, bunlar meyanında Reşit Saffet Bey (Atabinen) tarafından yazılmış olanlar da vardı ki, herhangi bir âdil sulh konferansında bizi temize çıkaracak ve haklarımızı kabul ettirecek nice deliller, vakıalar ve hattâ istatistik malûmat ile dolu olduğu halde gene hakkın ve adaletin hâmiliği iddiasında bulunan muzaffer milletler umumî efkârında en ufak bir tepki uyandırmamıştı.

İtilâf Devletleri toptan Türk düşmanı idiler. Lâkin Cenevre'deki muhalefet erkânı onları hâlâ ikna yoluyla insafa getirebileceklerini sanıyordu. Avrupa'yı ve Avrupalıları yalnız kitaptan öğrenmiş bu sakallı çocuklara biz gençler her rast geldiğimiz yerde kendi mücadele heyecanımızı telkine çalışıyorduk. Kuvvete karşı ancak kuvvetle mukabele edilebileceğini anlatmak istiyorduk. Hattâ bir defa, bunlardan bazısını toplantılarımızdan birine davet ederek ateşli nutuklarımızla, donmuş kalplerini hararetlendirmeğe uğraşmıştık.

Boş emek! Biz onlar nazarında ya bir alay âvâre delikanlılardık, yahut da bilmiyerek İttihatçılık sıtmasına tutulup humma nöbetleri içinde sayıklayan hastalardık. Hangi kuvvetimizle kuvvete karşı koyabilecektik? Ne ordumuz kalmıştı,

ne silâhımız. Olsa bile millet o kadar yorgun ve perişandı ki, onu yeni bir maceraya sürüklemek ancak bir cinayet mânası ifade ederdi.

"Biz onlara "Millet kendiliğinden ayaklanmıştır" diyorduk ve Anadolu'nun garbında, şarkında, cenubunda, şimdiden bir silahlı Vatan müdafaasının başlamış olduğunu haber veriyorduk. Kuvayı Milliye'nin yer yer gösterdiği kahramanlıklara dair dillerde dolaşan destanları anlatıyorduk. Onlar bıyık altından gülüyorlardı ve "İşte, diyorlardı. İtilâf Devletleri'nin bize karşı gittikçe daha çok şiddet ve sertlikle hareket etmelerinin sebebi de bu ya. Eğer biz de Almanlar ve Avusturyalılar gibi işlediğimiz hatalardan pişmanlık getirip aklımızı başımıza toplasaydık şimdiye kadar iyi kötü bir sulhe kavuşurduk. Halbuki..."

Evet, halbuki, böyle bir siyasî idrakin tamamiyle zıddı bir "isyan" ve "şekavet" yolunu tutmuştuk. İtilâf Devletleri'nin pek "haklı" olarak bizden sıtkı sıyrılmıştı. Bu yüzden artık ne sulh konferansına çağrılıyorduk, ne de âti için herhangi bir istiklâl vâdine lâyık görülüyorduk. Bu devletler, bizi kendi halimize bırakarak anarşi içinde kendiliğimizden eriyip gitmemizi bekliyordu.

Daha garibi şu ki, Meşrutiyet devrinin en ateşli inkılâpçılarından biri olarak tanıdığım Lûtfi Fikri Bey de bu görüşte, bu zanda idi. Bir gün bana demişti ki:

> *"Bizim ilk yapacağımız iş serbest bir seçim ilânıyla Avrupa'daki emsaline uygun bir Meclisi Mebusan toplamak, tam manasiyle kanunî, meşru bir rejimin teessüsünü temine çalışmak, ekalliyetlerin vatandaşlık durumunu ivazsız, garazsız tanımak ve bu suretle İtilâf Devletleri'ne medenî bir millet olduğumuz kanaatini vermekti. Fakat, korkarım ki, bunun zamanı çoktan geçmiş olmasın."*

Lûtfi Fikri Bey, o yıllarda kırk sekiz yaşında olduğunu

söylerdi. Fakat, ruhen hâlâ bir üniversite talebesi kadar genç ve coşkundu. Hattâ, sanırım, biraz da safderundu. İkinci Meclisi Mebusan'da muhalif mebus olarak İttihat ve Terakki terörüne karşı yaptığı birkaç şiddetli hücumdan beri Türkiye'nin birinci sınıf siyaset şampiyonluğunu kazandığını zanneder, Türk Milleti'nin veya padişahın ilk fırsatta kendisini iş başına getireceğini umardı. İşte, o fırsat gelip çatmıştı. Yâni İttihat ve Terakki komitesi silinip süpürülmüştü ve tâ ilk gençlik demlerinden beri hayal ettiği İngiliz sistemi ile Meşruti Saltanat rejiminin kurulmasına artık hiçbir mâni kalmamıştı. Bunu da kursa kursa ancak Lûtfi Fikri Bey kurabilirdi. Fakat, memlekette, onu çağırmak hâlâ hiç kimsenin aklından geçmiyordu. Meselâ operatör Cemil Paşa'nın İstanbul Şehreminliği, Reşit Bey'in Dahiliye Nâzırlığı düşünülmüştü de onun sadarete getirilmesi unutulmuştu. Bu unutuluş Lûtfi Fikri Bey'i acı bir hayret içinde bırakıyordu.

Sabık Dersim Mebusu'nun bir başka türlüsü de Prens Sabahattin Bey'di. İşte, "âdemi merkeziyet ve teşebbüsü şahsî" nazariyesinin tatbik edilememiş olması yüzünden koca bir imparatorluk bu hale düşmüştü ve bu gidişle kim bilir ama ne feci hallere düşecekti. Fakat, Türkiye siyaset âleminden henüz tek bir iz'an ve insaf sahibi çıkıp da ona hak vermiyordu. Birkaç hafta evvel, bu âlemin en aydın kafalı, en kültürlü, en tecrübeli şahsiyetlerine yirmi yıllık partisinin prensiplerini bir kere daha izah ederken görmüştü ki, bu zatlar arasından hiçbiri sözlerini lâzım gelen dikkat ve ehemmiyetle dinlememişti bile. Ama, Sabahattin Bey bundan ne alınmış, ne ümitsizlik duymuş, hattâ ne de Lûtfi Bey gibi acı bir hayrete düşmüştü. Zira, o idealist olduğu kadar aktif bir politikacı idi ve programının ikinci paragrafına dayanarak iktidar yolunu tek başına "ferdî teşebbüs" metodlariyle tutmak kararını vermişti.

Artık Cenevre'nin Türk kolonisiyle herhangi bir temasta

bulunmak lüzumunu hissetmiyor; kendisini görmek isteyen, bizler gibi adsız sansız gençler şöyle dursun, saçlı, sakallı paşalardan, eski ve yeni nâzırlardan ziyaretçilerini bile, karargâhını kurduğu büyük bir otelin intizar salonlarında boş yere bekliyordu. Evet, Prens Sabahattin Bey henüz memlekete dönmek imkânını bulamamıştı, henüz sadaret koltuğundan epeyce uzaktı ama, oraya geçip oturanların bütün kurumunu takınmıştı. Öyle ki -eğer hâtıramda yanılmıyorsam- o sıralarda Sèvres diktasının ilk tebliğini almak için Paris'e gitmek üzere Cenevre'den geçerek Lozan'a uğrayan Sadrıazam Damat Ferit Paşa'yı dahi -akrabası olduğu halde- ne karşılamak, ne uğurlamak zahmetine katlanmıştı.

Doğrusu iyi de etmişti. Çünkü, içinde Rıza Tevfik gibi hepimizin hiç değilse ismiyle tanıdığımız bir şiir ve fikir adamının da bulunduğu Damat Ferit Paşa misyonunu, bütün çalım ve şatafatına rağmen (zira Lozan'da kaldığı otele gidenlerin ifadesine göre, Ferit Paşa, kâhyalarından, kölelerinden harem ağalarına kadar bütün saray takımıyla seyahat etmekteymiş) hiçbirimiz, velev bir tecessüs hissine kapılarak görmek arzusunu duymamıştık. Bizim nazarımızda bu misyonun bir cenaze töreni tertibine memur edilmiş heyetten farkı yoktu.

Lâkin, Damat Ferit Paşa delegasyonu, birkaç gün sonra Paris'ten bu uğursuz işi dahi beceremeden dönecekti. Mevta gene ortada kalacaktı ve çürümeye, kokmaya başlıyacaktı. Rıza Tevfik, Lozan'da kendisini ziyarete giden bazı dostlarına kendine mahsus kalenderane tavriyle başlarından geçen macerayı şöyle anlatmıştı:

> *- Clemanceau bizi bir iyi haşladı. İler tutar yerimizi bırakmadı. Yerden göğe kadar hakkı da vardı ya, koca adamın... Fakat, bizimkiler meram anlayacak takımından mı? Elimize verilen sulh muahedenamesini hemen oracıkta*

imza edip işin içinden çıkacağımız yerde bir şey yapmadan dönüyoruz. Neymiş? Bir defa Padişaha arzetmek lâzımmış. Yahut da Heyeti Vükelâ'da müzakeresi icabedermiş. Bu da yetmiyormuş gibi Sadrıazam Paşa, Allah selâmet versin, bir de Meclisi Ayan'ın reyini almak mecburiyetindeyiz demesin mi? Clemanceau'yu da beni de hafaganlar boğuyordu v.s. v.s.

Bu acayip lâflar Cenevre Türk kolonisinde ağızdan ağıza dolaştığı sıralarda İzmir Kuvvayi Milliye cephesinde Yürük Ali'nin Aydın'a ikinci bir baskın yaptığını işittik. Bu serdengeçti delikanlı biricik filozofumuzun yanında şimdi biz gençlere yalnız yiğitliğin değil, sağduyunun da en halis bir timsali gibi görünüyordu.

Tevekkeli, Pascal, "Pirene'nin beri yakasında doğru olan öbür yakasında yanlıştır" dememiş. Tevekkeli, Maurice Barres ikide bir "Fransız hakikatleri", "Alman hakikatleri" deyip durmuyor. Meğer, aklın, idrakin, meğer büyük harfle "Hakikat"in de bir milliyeti varmış. Bu itibarla biz artık Avrupa tefekkürüne, Avrupalı'nın insaf ve adalet duygularına inanmaz olmuştuk.

Hani, daha bir yıl önce "Vilson mesajı" diye yeryüzünün bütün insanlarına hürriyet ve adalet vaadeden bir Mesih kelâmı yayınlanmıştı? Hani, bunda ileri sürülen yüksek prensiplere göre milletler arasında mağlup galip farkı gözetilmeyecekti ve her millet kendi mukadderatına bizzat kendisi sahip olacaktı? Biz müttefiklerimizle beraber yalnız bu prensiplerin samimiyetine inanarak değil midir ki, silâhlarımızı terketmiştik? Fakat, işte Vilson mesajının daha mürekkebi kurumadan evvel galipler tarafından, dünya tarihinde misli görülmemiş bir zulüm ve intikam siyasetiyle karşılaşmıştık. İlk adımda, Almanya bir demir kafes içine hapsedilmişti. Avusturya - Macaristan İmparatorluğu parçalana parçalana

birkaç şehrin belediye federasyonundan ibaret kalmıştı. Bulgarlar, Balkan komşularının dayak oğlanı haline sokulmuştu.

Galip devletler, şimdi de Osmanlı saltanatının idam hükmünü vermek ve yerine getirmekle meşguldüler. Osmanlı saltanatı, onlar nazarında öbürlerinden daha ağır bir cezaya lâyık görülüyordu. Çünkü, yüzyıllardan beri yarım sömürge durumunda geri bir Şark memleketi olduğunu unutup "Düveli Muazzama" ile boy ölçüşmeye kalkışmıştı. Çünkü, o büyük devletlerin siyasî ve iktisadî boyunduruğundan kurtulmak teşebbüsünde bulunmuştu ve nihayet, çünkü, Osmanlı saltanatında hâkim unsuru teşkil eden Türkler müslümandılar. Ta Ortaçağdan beri nice Haçlı akınlarına ön safta hep bu unsur karşı koymuştu. Şu halde, her şeyden önce Türk Milleti'ni kökünden kazımak, yahut onu artık bir kere daha kımıldanamıyacak kadar ezmek lâzımdı. Garp devletleri böylesine büyük ve tarihî bir misyonu ancak uzun vadeli bir imha sistemiyle başarabilirlerdi. İşte, bunun içindir ki, Almanya'nın, Avusturya'nın, Bulgaristan'ın hemen hiçbir bölgesini askerî işgâlleri altına almadıkları halde Türkiye'de silahla zaptedilip yerleşmedikleri hayatî nokta bırakmamışlardı ve memleketimizi ateşten, demirden bir Engizisyon çemberi içine almışlardı.

Cenevre'deki genç arkadaşlarımla beraber düşmanlarımızın kötü maksatlarına dair yürüttüğümüz bu mülâhazaların doğruluğunu üç yıl sonra İkdam gazetesinin 17 Mart 1922 tarihli nüshasında acı bir gerçeğin ifadesi olarak şu satırlarla belirtecektim:

> "*Meşum Mondros Mütarekesini müteakip mağlûp milletlerden hiçbirine reva görülmeyen bir sürü hareketlere, tehditlere hedef olduk. Taraf taraf işgâllere, istilâlara maruz kaldık. Her işgâl ve istilâ cana, mala, ırz ve namusa*

tecavüzlerle vuku buluyor, Müslüman kanı bu parçalanan yegâne İslâm devletinin her köşesinden din düşmanlarımızın sadrına şifa veren bir sebilin suları gibi akıyordu. Bu üç dört senelik fetret devri esnasında bu zavallı memlekette olup biten şeyleri hangi göz görmeye tahammül eder, hangi kalem yazmaya kadirdir?"

Lâkin, ne yazık ki, İsviçre'de mahsur kaldığımız uzun gurbet ayları boyunca tecrübeli siyaset ve devlet adamlarımız arasından hemen hiçbirinin bu müşahede ve mülâhazalarımıza iştirak ettiği olmamıştı.

Bunlar İtilâf Devletleri tarafından bizimle beraber aynı baskı altında bulundukları ve -kimi öteden beri İngiliz taraftarlığı, kimi Fransız dostluğu ile tanınmış olmalarına rağmen- tıpkı bizim gibi Heimatloss şartları içinde süründükleri halde gene bu devletlerin adaletine inanmak gafletinden kurtulamıyorlardı. Düşmanlarımıza karşı mukavemet ve dikkafalılık zihniyetinden vazgeçip de itaat ve pişmanlık gösterdiğimiz takdirde af ve insaflarına mazhar olacağımızı umuyorlardı.

Gene onların kanaatine göre, gerçi Babıâli hükümeti buna benzer bir politika takip ediyordu ama, sesini medeniyet âlemine işittiremiyordu. Bu âlemin siyasî çevreleriyle nasıl ve ne tarzda temasa geçeceğini bilemiyordu.

Bundan başka, evet, bundan başka, Memlekette başgösteren anarşiyi de önlemek kudretini göstermemiş, bu yüzden daha ilk adımda Avrupa'nın emniyet ve itimadını kaybetmişti. Aksi takdirde, bütün bir tarih boyunca yalnız iyi niyetlerinin ve hattâ alicenaplıklarının şahidi olduğumuz İngiliz ve Fransız milletleri bu şiddetli muameleleri bize neden reva göreceklerdi?

Burada, birkaç ay geriye dönerek, size eski Şeyhislâmlar'dan Cemaleddin Efendi'nin oğlu Muhtar Bey'den bahsetmek ihtiyacını duyuyorum: Şöyle ki, bir gün Cenevre kahvehanelerinin birinde çok eskiden tanıdığım bu zata rastgelmiştim. Ahmet Muhtar Bey bazı garip hareketlerine rağmen, bir vakitler memleketimizde, hele onun doğup yetiştiği muhitlerde misli görülmemiş bir vicdan ve fikir hürriyeti taraftarıydı. Babasının on sekiz yıldan beri Şeyhislâmlığını yaptığı Abdülhamit devrinde Edebiyatı Cedide'nin en ileri fikir ve kalem erbabıyle düşer kalkardı ve bunlara, Kuruçeşme koruluğundaki köşkünün ihtişamlı salonlarında yalnız Mecene'lik yapmakla kalmaz, kütüphanesinin zenginliklerini daima onların emrine âmâde kılmak suretiyle bir nevi Mentorluk da ederdi.

Meşrutiyet'ten sonra kendisini bırakıp giden Edebiyatı cedide ekibinin yerini aynı salonlarda biz Fecri Âtîliler almıştık. Ahmet Muhtar Bey, o sıralarda, İttihat ve Terakki'nin en ateşli muhaliflerindendi. Hem o muhalefeti saltanatçılığından, mutlakiyetçiliğinden değil - hayır tam tersine - muvaza kabul etmez bir hürriyet taraftarı oluşundandı. Bıkmadan, yorulmadan, bazen sabahlara kadar bize Garp Medeniyeti'ni bütün fikrî, siyasî ve sosyal hürriyetleriyle olduğu gibi almamız zaruretini telkine çalışır ve bunu yapmadıkça ve hattâ herhangi bir tarafımızda Şarka ilişik kaldıkça "adam olamıyacağımızı" söyler dururdu. Ahmet Muhtar Bey'in kafamızı, ruhumuzu ve idare sistemimizi ellerine teslim etmek istediği en mükemmel rehberleri, ıslahatçıları ise bize ancak Fransızlar verebilirdi. Çünkü, o Garp Medeniyeti derken yalnız Fransızları kastederdi. Nitekim, İttihat ve Terakki'ye muhalefet davasını esasında birleştiği Sabahattin Bey'den yalnız bu noktada ayrılmış, yani "teşebbüsü şahsî ve âdemi merkeziyet" nazariyesini Fransız dünya görüşüne, Fransız kültürüne aykırı bulup reddetmek suretiyle iki kısım aynı hürriyetçiler arasında derin bir uçurum açılmasına sebep olmuştu.

Bu vefalı, bu şeyda Fransız dostunu Cenevre kahvehanelerinin bir köşesinde görünce, işte, bütün bunlar hatırımdan geçip irkilmiştim. Zira, o vakitler Garp Medeniyeti duygumuzda biz Türk gençlerinin sıtkı en ziyade Fransa'dan sıyrılmış bulunuyordu. Fransız politikacılarıyle askerlerinin bize haksız muameleleri bu milletin diliyle yazılmış kitaplarda okuyup inandığımız insanlık prensiplerini hep yalana çıkarmıştı. Şimdi, Muhtar Bey bana bunlardan bahsetmeye kalkışırsa sesimi çıkarmadan dinlemek tahammülünü gösteremiyecektim. Bahusus, onun, bütün Harb yıllarında Fransa'da yaşadığını biliyordum ve bu hareketini bir nevi vatan hainliği telâkki etmekten kendimi alamıyordum. Bununla beraber, nasıl oldu bilmiyorum; - onunla gözgöze mi geldik? yahut beni yanında oturanlardan biri çağırıp da geriye dönmek imkânını mı bulamadım- ? bir anda, Muhtar Bey'in masası önündeydim. Bana gösterdiği dostluk tehalüküne rağmen elini sıkmak istemiyerek başımla selâm verdim ve hemen orada oturumak istemeyen bir kimse tavrıyla karşısındaki sandalyeye iliştim. Şeyhislâmzade şaşaladı: "Beni tanıyamadınız galiba? Gerçi, çektiğim meşakkatler beni hayli ihtiyarlattı" dedi. "Ne meşakkatı?" diye sordum. hazin hazin gülümsedi. Gözleri yaşardı: "Ben, dedi, hürriyetime, insanlığıma kavuşalı daha yirmi dört saat oluyor. Üç seneden beri esir kamplarında idim. Dün gece yarısı Fransız jandarması tarafından çamaşır bavuluma kadar neyim varsa müsadere edilerek İsviçre hududuna bırakıldım."

Muhtar Bey artık Fransızlar'ın ne hayranı ve ne de vefalı dostu idi. Bir zamanlar göklere çıkardığı bu millet aleyhinde şimdi söylemediğini bırakmıyordu. Bu "ihtida" üzerine bir müddet için o da bizim safımıza girmiş, hattâ sanırım, Müdafaai Hukuku Osmaniye adıyla bir neşriyat ve propaganda komitesi kurmuş, babasının Mısır'dan gönderdiği harçlıkları bu komitenin faaliyetlerine sarfetmeye başlamıştı.

İşte, tam o sıralarda idi. İzmir'in, derken Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgâli haberini almıştık. Bu haber bizi ne hallere soktu, sabır ve tahammülümüzü ne kadar taşırdı bilmiyorum. Fakat, Muhtar Bey'in bütün mânasıyla çileden çıkıp göz yaşları dökerek bir meczup gibi matbaadan matbaaya dolaştığını ve her matbaadan kovuluşunda ne yapacağını büsbütün şaşırarak benden medet umacak derecede bir perişanlığa düştüğünü hatırlıyorum. Evet, bir gün bana gelip akıl ve hayalin almıyacağı şöyle bir teklifte bulunmuştu: Ben Manisa'nın işgâlini protesto eden şiddetli bir telgraf metni hazırlayacaktım. İmzamı Karaosmanoğlu diye atacaktım. O da bunu Clemenceau'ya, Lloyd George'a ulaştırmak imkânını bulacaktı. Kendimi gülmekten güç zaptederek: "A Muhtar Bey; demiştim, koskoca imparatorlukların yıkılıp gittiği ve Osmanlı Padişahı'nın Mısır Hidivi'nden farkı kalmadığı böyle bir devirde Karaosmanoğlu'nu kim tanır, kim dinler?"

Ama, ben bu fıkrayı şimdi buraya sizi güldürmek maksadıyla değil, o gurbet diyarındaki perişanlığımızın, çaresizliğimizin, fikir yoksulluğumuzun yüzlerce misallerinden birini vermek için naklediyorum. İstanbul'a döndüğümüzde bazı farklarla aynı halin, aynı durumun içine düştüğümü görecektim.

İzmir'in daha doğrusu İzmir vilâyetinin İngiltere ve Fransa hükümetleri tarafından Yunanlılar'a peşkeş çekilmesinin o zamanlar bize iki faydası olmuştu: Biri, eski devir devlet adamlarımızın kalbinde bile bir nevi vatanperverlik hissi uyandırmış; ikincisi, muzaffer devletlerin müttefiki büyük Garp devletlerinden birini, İtalya'yı Türkiye'ye, hassaten Anadolu Türkiye'sine karşı bir dostluk ve hayırhahlık politikası takibine sevketmişti. Neden mi diyeceksiniz? Çünkü, İtalyanlar ya Antalya'nın ya İzmir'in kendilerine bırakılacağını umuyorlardı.

Bu ümitlerinin her ikisi boşa çıkıp bir de zafer ganimetlerinden Yunanlılar'a bir aslan payı ayrıldığını görünce müt-

tefikleriyle öyle bir ihtilâfa düşmüşlerdi ki, hani nerede ise dünkü silâh arkadaşlarına harb ilânını göze almak üzereydiler. Nitekim sembolik bir tarzda göze almış da bulunuyorlardı. Büyük İtalyan şairi d'Annunzio, Paris Sulh Konferansları'ndan birinin Yugoslavya'ya terkettiği Fiume şehrini İngiltere ve Fransa'nın kesin kararlarını hiçe sayarak Arditi namı altında topladığı silâhlı kuvvetlerle gidip zaptetmişti. Bu küçük mikyasta bir "Kuvayı Milliye hareketi idi ve İtalya'da bundan dolayıdır ki Mustafa Kemal, birdenbire d'Annunzio kadar geniş bir nüfuz ve sempati kazanmıştı. Yarımadanın bütün halkı değilse bile milliyetçi gençlerinin hemen hepsi İngiliz ve Fransız ceberutuna karşı kafa tutmak cesaretini gösteren iki kahraman biliyordu: Mustafa Kemal ve d'Annunzio.

İtalyan umumî efkârında beliren bu cereyan resmî çevrelere de sirayet etmişti. Hele İstanbul'daki İtalyan Büyükelçiliği zamanında Mustafa Kemal Paşa'yla tanışmış bulunan Kont Sforza'nın Hariciye Nâzırlığı'na geçişi üzerine Türk dostluğu Roma Hükümeti diplomasisinin başlıca hedeflerinden biri haline girmişti.

İşte, bu suretledir ki, bizleri İsviçre'de bir toplama kampı rejimine tâbi kılan tel örgüler hiç değilse bir taraftan kalkıvermiş ve hepimize Alp dağlarının öte yakasından vatan yolu gözükmeye başlamıştı. Fakat, bu yola çıkmak, itiraf ederim ki, pek kolay olmamıştı. Önce, İtalyan konsolosluklarından istida ile ve birtakım formüller doldurarak vize talebinde bulunmamız lâzım geliyordu. Bu talebimiz İtalya Hariciye Nezareti'ne, İtalya Hariciye Nezareti'nden İstanbul işgâl kumandanlığına bildiriliyordu ve oradan müspet veya menfî bir cevap gelinceye kadar epeyce vakit helecan içinde beklemek zorunda kalınıyordu. Meselâ kimimizin vize müsaadesi bir ayda, kimimizinki iki, üç ayda geliyor ve - sanırım - Harekâtı Milliye'ye aleyhtar görünenlerin veyahut Fransız, İngiliz taraftarı telâkki edilenlerinki ise daha uzun bir müddet

sürüncemede bırakılıyordu (!).

Bu cümlemin sonuna koyduğum hayret işaretinin aynı zamanda bir tereddüt ve şüphe işareti olarak da kabulünü dilerim. Zira, bizlerle aynı zamanda vize talebinde bulunmuş belli başlı şahsiyetlerimizin memlekete bizden çok sonra dönmüş olmalarına hâlâ ne mâna vereceğimi bilemiyorum.

İSTANBUL'A DOĞRU

Memlekete dönüş? Lâkin bu, benim için bir ayrılıştan, bir yeni gurbet yolculuğundan daha beter oldu.

Brindizi'den kalkan Lloyd Triestino vapurunda benden başka beş altı Türk daha vardı. Bunlardan biri Sultan Murat'ın torunu Fuat Efendi, öbürleri de maiyetinde bulunan muhtelif derecelerde Türk subaylarıydı. Harbin ikinci yılı bir Alman denizaltısıyla Trablusgarb'a çıkarılmışlar: Orada 1912'den beri İtalyan istilâsına karşı başı bozuk bir halde devam eden millî savaşı nizama sokmak ve hızlandırmak işine koyulmuşlardı. Nitekim, bir Osmanlı şehzadesinin başkanlığı altındaki bu kurmay heyetinin gelişi Enver Paşa'yla Mustafa Kemal Paşa'nın buradaki kumandayı terkettikleri günden beri maddî ve manevî bir perişanlık içine düşmüş olan aşiret kuvvetlerine eski şevkini vermişti. Fakat, ne çare ki, Almanlar tarafından vaadedilen yardımlar yerine getirilemediğinden bu mukavemet cephesi de uzun müddet dayanamamış askerî heyetimizin düşman eline esir düşmesiyle yeniden dağınık birtakım çöl gazveleri şekline inkılâp etmişti.

Bununla beraber, ne Şehzade Fuat Efendi'nin, ne de maiyeti erkânının tavır ve hareketlerinde esaretten dönen kimselere mahsus yılgınlıktan ve düşkünlükten hemen hiç eser görülmüyordu. Hepsi de İtalya'da bir turistik seyahatten dönüyor gibiydi. Hattâ genç Osmanlı Prensi o zamanki durumumuzun elim şartlarına göre lüzumundan fazla neşeliydi. İçki içiyor, keman çalıyor, arasıra güvertede genç ve güzel kadın çehrelerine gülümseyerek bakıyordu. İddia edebilirim ki, maiyetindeki subaylarımız onun bu halinden hiç memnun değildiler. Gerçi belli etmemeye çalışıyorlardı ama, ne de olsa çektikleri yürek azabı yüzlerinden anlaşılıyordu. O meydana çıkınca her biri bir köşeye siniyor veya kamarasına çekilip kapanıyordu. Hele Miralay Abdurrahman Nafiz Bey'in (eski genel kurmay başkanımız Orgeneral Abdurrahman Nafiz) çenesini bıçaklar açmıyordu. Bu kıymetli askerimiz kendisiyle tanıdık çıktığım halde kalbinin gizli derdini bana bile açmaktan çekiniyordu ve ben açmak istedikçe o hemen umumî bahislere geçiyor ve memleketlim olmak itibariyle tanıdığı bazı akrabalarım hakkında benden malûmat soruyordu: "Akhisarlı Selman Bey ne âlemde? Manisalı Halit Paşa ne yapıyor?" Anlıyordum ki bu sualleri sormaktan maksadı adı geçenlerin Millî Mücadele cephesine katılıp katılmadıklarını öğrenmek ve belki de bana zımmen "Bırakın, şu şehzade mehzade hikâyelerini, Anadolu'da neler oluyor? Biz asıl ona bakalım" demekti.

İşte, biz böylece İstanbul'a doğru yo alırken Lloyd Triestino vapurunun telsizi birdenbire şu haberi yayınlamıştı: "Damat Ferit Paşa istifa etmiş ve yerine Ali Rıza Paşa kabineyi teşkile memur edilmişti." Bunun üzerine biz de bütün dertlerimizi unutup az kalsın Osman Fuat Efendi gibi neşeden taşacaktık.

Hepimiz âdeta düşman istilâsından kurtulmuşcasına bir sevince kapıldık. Ali Rıza Paşa, gerçi silik bir emekli generaldi

ama, namus ve haysiyeti her türlü şüphenin üstünde idi. Sultan Vahdettin'in enişteşi Damat Ferit gibi kozmopolit bir saray adamıyla mukayese edilecek tarafı da yoktu. İşte bu düşüncelerin verdiği kalb huzuru içindedir ki, İstanbul'a varmıştık.

Lâkin, bu kalb huzuru uzun sürmedi. Vapurumuz daha rıhtıma yanaşmazdan evvel burunlarında Fransız, İngiliz ve İtalyan bayraklariyle üç istimbotun bize doğru yaklaştığını ve içlerinden müttefik kuvvetleri subaylarının, sanki bir harb kaçağı veya bir casus yakalamaya gelir gibi merdivenlerden hızlı hızlı çıkarak bütün vapuru bir nevi askerî işgâl altına aldıklarını görmüştük.

Biraz sonra, hepimiz ellerimizdeki pasaportlarla bu subayların huzurunda idik. Küstah bir Fransız yüzbaşısı bir masanın başında, İngiliz ve İtalyan meslekdaşlarının ortasında oturuyor ve yolcu listesindeki adları sert ve keskin bir sesle okuyordu. Öyle sert ve keskin bir sesle ki, her adı okunan - Türk olsun yabancı olsun - güya bir divanı harb önüne çıkar gibi benzi atıp eli ayağı titriyordu. Nitekim, benden bir evvel, İstanbul'da tabak bardak ticareti ile meşgul olduğu anlaşılan bir Çek vardı ki, pasaportunu Prag'daki Türk Konsolosluğu'na vize ettirmek ihtiyatsızlığında bulunmuştu. Fransız subayının gözü bu vizeye ilişince yumruğunu masanın üzerine vurarak: "Nedir bir griffonage - karalama?" diye öyle bir haykırdı ki, Çekoslovakyalı tüccarın sesi kısılıp birtakım anlaşılmaz şeyler mırıldanmağa başladı. Fransız subayı, elinde sopa gibi tuttuğu bir kalın kalemle "karalama"yı iyice sildikten sonra pasaportu Çekoslovakyalı'nın önüne attı.

Ben ne yapacağımı şaşırmış kalmıştım. Bin tereddütle pasaportumu subaya uzattım. Elinin isteksiz ve âdeta tiksinir gibi bir hareketiyle aldı. Bir müddet yüzünü ekşiterek gözden geçirdikten ve bir yerine bir şeyler çizdikten sonra hiç yüzüme bakmadan, hiçbir şey söylemeden, sanki beni adam yerine

koymadığını belirtmek istiyen bir jestle iade etti. Gördüm ki, Müttefik İşgal Ordusu zabitleri bizi şimdiden Hindistan'ın "el sürülmez"leri gibi bir muameleye tâbi tutmuşlardı.

Nitekim, İstanbul'da çok geçmeden bunun ne kadar böyle olduğunu görüp hissedecektim. Bu hususa dair, sırası geldikçe anlatacağım birçok vakalar var. Fakat, bunlardan birini, sırası beklemeden şurada hemen anlatmaktan kendimi alamıyorum: Bir gün Doktor Adnan'la (rahmetli Adnan Adıvar) Ahmet Emin (Yalman) ve ben Hilâliahmer'in (Kızılay) paytonunda Sirkeci'den geçiyorduk. Birdenbire, İngiliz trafik polisi ajanı caddeden geçip giden irili ufaklı, motorlu motorsuz birçok nakil vasıtaları arasında, sert bir kol işareti ve keskin bir azarlama sesiyle yalnız bizim arabamızı durduruvermiş ve bununla da kalmayıp şöyle bir kenara çekilip beklememizi emretmişti. Üçümüz de hayretten dona kalmış, hâdisenin sebebini bir türlü anlayamamıştık. Pek öfkeli görünen ve bize arkasını çevirmiş olan trafik memurundan izahat almağa doğrusu cesaret edemiyorduk. Birkaç dakika bu vaziyette şaşkın şaşkın etrafımıza bakınırken karşı kaldırımda bir İngiliz yüzbaşısının bizi seyrettiğini gördük. Doktor Adnan, Ahmet Emin'e: "Kuzum, git şuna halimizi anlat" dedi. Zira, aramızda İngilizce bilen bir bu arkadaşımızdı. Ahmet Emin arabadan atlayıp yüzbaşıya doğru yürüdü, yaklaştı. Fakat, yaklaşmasiyle ters yüzü geri dönmesi bir oldu. İngiliz zabiti Ahmet Emin'e, ağzını açmaya vakit bırakmaksızın: "Bir Türk Büyük Britanya Ordusu erkânından birine ne cüretle hitap edebilir?" demiş!

MİLLİ MÜCADELEMİZİN İSTANBUL'DAN GÖRÜNÜŞÜ

İstanbul rıhtımına çıkınca bir müddet, uzun bir müddet kendime gelemedim. Sanki, ayağımın altındaki yer sallanıyormuş gibi sendeliyordum. Nereye gidecektim? Ne yapacaktım? Onu da bilmiyordum. Bir yıla yakın bir zamandan beri gerek annem ve kızkardeşimle, gerek yakın dost ve akrabalarımla hiçbir mektuplaşma imkânı bulamadığım için şimdi ne oldukları, nerede oturdukları hakkında hiçbir malûmatım yoktu. Yalnız, harbin son yılında annemle kızkardeşimin birçok maişet sıkıntılarına düşüp İstanbul'daki evimizi tasfiye ederek Manisa'ya taşındıklarını Yahya Kemal'in son bir mektubundan öğrenmiş bulunuyordum. Fakat, Yunan işgâlinden sonra gene orada mı kaldılar, yoksa tekrar İstanbul'a mı geldiler? İstanbul'a dönmüş olsalar bile hangi semtte, hangi mahallede oturuyorlar? hiç kestiremiyordum. Bavullarımı bir hamala teslim edip eskiden arkadaşlarla buluştuğumuz köprü başındaki Cenyo kahvesine gittim. Gözlerimle bir tanıdık çehre arıyordum. Lâkin Cenyo'nun eski Rus gar-

sonlarından başka tanıdık namına hiç kimseyi göremiyordum. Bunlardan da eşe dosta, yakınlara dair malûmat soramazdım ya! Bahusus ki, patronları Filip de dahil olmak üzere, hepsinin bana karşı bir soğuk davranışları vardı. Mahzun mahzun başımı önüme eğip içimden eski bir şairimizin şu mısraını mırıldanmağa başladım:

GÂH OLUR GURBET VATAN
GÂHİ VATAN GURBETLEŞİR

Hayatımın müşkül ve felâketli anlarında şiir ve edebiyat benim için daima büyük bir sükûn ve teselli kaynağı olmuştur. O sefer de öyle mi olmuştu bilmiyorum. Karışık ve bulanık zihnime birdenbire bir açıklık geldi. Üç buçuk yıl evvel, Kadıköyü'nde oturduklarını bildiğim akrabalarımı hatırladım. Bunlar halamın kızları idi ve ömrümün yarısından fazlası kendi evimizden ziyade onların evinde geçmişti. Fakat, acaba hâlâ aynı yerde, aynı evde miydiler? Benim üzerimde kazazede bir gemi tesiri yapan İstanbul'da bana herkes bir taraf a kaçmış ve boğulup gitmiş gibi geliyordu. Bir felâket haberi alırım korkusuyla hiç kimseyi sorup aramağa cesaret edemiyordum. Bununla beraber, içine düştüğüm bir şehirde nereye gideceğini bilemeyen şu garip ve yalnız adam vaziyetinden kurtulmam lâzım geliyordu. Bahusus ki, hatırladığıma göre akrabalarının evinde telefon da vardı. Eğer İstanbullular birçok haklarından olduğu gibi telefon kullanmak hakkından da henüz mahrum edilmemişlerse, akrabalarım eski evlerinden başka bir yere taşınmış olsalar bile onları veya onlardan birini eski numaralarıyla tel ucunda mutlaka bulabilecektim. Lâkin, ben o telefon numarasını da unutmuştum. Hemen abone rehberlerine sarılıp aramağa başladım. Hiçbir kitabı o kadar heyecanla açıp sayfalarını o kadar merak ve tecessüsle çevirdiğimi bilmiyorum. Aradığım numarayı bulunca âdeta derdimin yarı dermanını bulmuş gibi oldum. Hele bir dakika sonra akrabalarımdan

birinin sesini işitir işitmez sevincimden yerimde duramaz bir hale girmiştim. Cenyo kahvesinden çıkıp Kadıköy vapuruna nasıl koştuğumu anlatamam. Bu telâş içinde az kalsın dünyada yegâne malım olan iki bavulumu gümrükte unutup gidecektim.

Kadıköy vapuru, bir vakitler, benim için bizim mahallenin başlangıcı gibi bir şeydi. Muayyen saatlerde bütün tanıdıklarıma orada rastgelirdim. Tanımadıklarım arasında da âşina olmadığım veya görmeğe alışmadığım hiçbir yüz yoktu. Bu sefer ise, üç buçuk yıl evvelkinin tamamiyle aksine olarak bu vapur hep yedi kat yabancılarla doluydu. Etrafıma bel bel bakınıyordum: Birtakım Zenci ve Hintli askerlerden, İngiliz ve İtalyan subaylarından ve Türkçe'den mâda her türlü diller konuşan ne olduğu belirsiz insan kalabalığından başka bir şey göremiyordum. Gerçi bu kalabalığının içinde Türkler de yok değildi. Fakat, bilmem neden hepsinin ikinci üçüncü plana atılmış bir hali vardı. Hepsi bencilliğin bir sığıntı ruhu, bir sığıntı eksikliği taşır gibiydi.

Kadıköy iskelesine çıkınca Napoléon Bonaparte kılıklı bir Carabinieri'nin[2] dimdik durduğu bir noktadan on sekiz on dokuz yaşlarında bir gencin bana doğru ilerleyip elini uzattığını gördüm. Bu genci tanıyacak gibiydim. Fakat, o benim fazla tereddüdüme meydan vermeksizin: "Kuzeniniz Fevzi Lütfi!" dedi: Akrabam Fevzi Lütfi'yi Manisa'da en son görüşümün üstünden beş altı yıl geçmişti. O zaman henüz on iki on üç yaşlarında bir mektep çocuğu olmakla beraber sevimli yüzü, zekî bakışları ve munis tavrıyle benim üzerimde silinmez bir tesir bırakmıştı. Ayrıca edebiyat meraklısı olduğunu da hatırlıyordum. Yanyana iki ahbap gibi yürüyerek konuşmağa başladık. Ne bende ne onda arabaya verilecek paramız bulunmadığı için akrabalarımızın Bahariye Caddesi'ndeki evine,

2 İtalyan polislerinden bir kısmına verilen ad. Türkçesi: karabinalı asker.

arkamızda hamal, yayan gidiyorduk.

İlk sözü Manisa'dan açtık ve onun Manisa'ya dair bana ilk verdiği haber her ikimizin yakın akrabası Halit Paşa'nın destanî ölümü oldu. Bu vatan fedaisi, Yunan işgâli üzerine malını mülkünü, evini barkını terkederek Kuvayı Milliye'ye katılmışken mücadele arkadaşlarının çektiği malî sıkıntıları görüp yardımlarına yetişmek için yegâne çareyi toprağının mahsulünü satmak suretiyle para tedarikinde bulunmuş ve bu maksatla bir akşam gizlice çiftliğine girmişti. Bu, pek ihtiyatsızca bir hareketti. Zira çiftliği hem işgâl bölgesindeydi, hem de köylülerinin çoğunluğunu Rumlar teşkil ediyordu. Lâkin, Halit Paşa bir baba gibi muamele ettiği, kıtlık yıllarında kendi anbarlarının zahiresiyle beslediği, kızlarının çeyizini, düğün masraflarını kendi kesesinden ödediği, harap evlerini kendi vasıtalarıyla tamir ettirdiği bu köy halkının kendisine karşı bir kötülükte bulunacağını havsalasına sığdıramıyacak kadar civanmert ve altın yürekliydi. Nitekim, belki bir gün, belki iki gün, köylülerinden eski saygı ve sevgiyi görmemekle beraber herhangi bir tecavüze de maruz kalmamıştı. Fakat, üçüncü gün sabaha karşı bir Yunan bölüğü çiftlik binasını sarmıştı. Bunun üzerine de Halit Paşa'nın ilk işi silâhına sarılmak olmuştu.

Yanında büyük oğlu ile bir iki hizmetkârından başka kimse yoktu. Kapısı sımsıkı demirli çiftlik binasının pencerelerinden Yunan askerinin üstüne ateş açmağa başladı. İki taraftan kurşunlar vızır vızır işliyordu. Halit Paşa tabancasını bırakıp tüfeğini, tüfeğini bırak mavzerini alıyordu. Bütün bir cephaneyi son kurşununa kadar tükettikten sonra oğlu ile hizmetkârına: "Haydi, siz arka kapıdan savuşunuz!" dedi ve alnından vuruluncaya kadar yapyalnız düşmana karşı koydu.

Birkaç gün sonra, bu kahramanın kesik kafası bir kargının ucuna takılarak bir palikaryanın elinde Manisa sokaklarında dolaştırılmıştı.

Fevzi Lûtfi, iskeleden Bahariye Caddesi'ndeki eve gidinceye kadar bana hep Tevrati kıssaları andıran bu şehadet menkıbesini anlatmıştı. Evin kapısı önünde durup: "O zamandan beri bizim tarafta Millî Harekât gelişiyor mu?" diye sordum. Fevzi "Evet", dedi, "gelişiyor. Mutlaka muvaffak olacağız."

Fakat, evin içindekiler hiç de bu fikirde değildiler. Hepsinin üstüne koyu bir ümitsizlik havası çökmüş; hepsi de ne düşüneceğini ne diyeceğini bilmez hale girmişti. Hattâ, o kadar uzun bir ayrılıktan sonra beni tekrar yanıbaşlarında bulmaktan sevinmişler miydi, sevinmemişler miydi? yüzlerinden bunu anlamak bile kabil olmuyordu. Bahusus ki, ben üç buçuk yıl önce, kurtulup kurtulamıyacağım bilinmeyen bir hastalıkla benzim sararmış, avurdum avurduma çökmüş bir halde gittiğim yerlerden şimdi şifa bulup kuvvetleşmiş, gürbüzleşmiş olarak dönüyordum. Hayır, hiçbirinde buna dair de bir dikkat ve memnunluk eseri görünmüyordu. Hepsi şaşkın şaşkın yüzûme bakıyorlar; sanki neden buraya geldin? bu ne olacağı belirsiz memlekette işin ne? der gibi bir tavır vardı hepsinde.

Hepsi diyorum. Zira, burada yalnız halamın kızlarıyla karşılaşmamıştım. Manisa'dan kaçıp gelmiş, erkekli kadınlı, çoluklu çocuklu başka akrabalarıma da rastgelmiştim. Bunların kimi Moda'da, kimi Kızıltoprak'ta bir nevi göçmen hayatı sürüyordu. Annem niçin Manisa'da kalmıştı? "Çünkü, yerinden kımıldayamıyacak kadar hastaydı. Yunan işgâli sırasında hafif bir inme inmişti sağ tarafına" diyorlar. Bu suretle memleketin başına gelen felâketle aile felâketimiz birleşmiş oluyordu.

Fakat, ben, Alp Dağları'ndan geliyordum. Henüz otuz yaşıma girmemiştim ve adalelerim gibi yüreğim de çelikten gibiydi ve sanki, henüz hiçbir tarafından görmediğim Millî Mücadele Cephesi benim içimdeydi. Kendi kendime "Düşmanlarımızı mutlaka yeneceğiz.

Bu devir geçecek. Bütün yurdumuz gene bizim olacak" diyordum. Nitekim, akrabalarımdan biri bana:

- Avrupa'dan geliyorsun, ne düşünüyorlar bizim için? Bize ne yapmak niyetindeler? diye sorunca ben:

- Onlar, demiştim, bizi parçalamak istiyorlar, Türkiye denince yaralı bir avın üstüne üşüşen köpekler gibi havlıyorlar. Fakat biz teslim olmayacağız. Hepsini kovalayacağız.

Hiç unutmam; bunun üzerine bütün akrabalarım birbirinin yüzüne şaşkın şaşkın bakıp kaldılardı. Yalnız Fevzi, odanın bir köşesinde beni tasdik eden bir tavırla dinliyordu. Lâkin evin manevî bozgun havası içinde, bu benim için kâfi bir kuvvet ve teselli kaynağı değildi.

Nitekim, birkaç gün sonra şehre indiğimde görüştüğüm, üç beş arkadaşı kendimle aynı fikirde, aynı histe bulmuştum ama, İstanbul'un umumî manzarasında beni tatmin eden, bana kuvvet veren bir hal görmemiştim. Burası birbirine zıt cereyanların kaynaştığı bir yerdi ve havasına hâkim olan yegâne müşterek his İttihat ve Terakki düşmanlığından ibaretti. Her tabakadan halk, okur yazarı, okumaz yazmazı başlarını bu belaya sokup kaçanların arkasından lânetler okuyordu ve muhalefet, o eski Hürriyet ve İtilâf muhalefeti toplumdaki bu gönül kırgınlığını kendi lehine kışkırtıp duruyordu. "Biz söylemedik miydi? O zaman aklınız neredeydi? Oh olsun size!..." demek ister gibi bir tavır ve eda takınıyor, bir dil kullanıyordu. Hürriyet ve İtilâfçılar için millî felâketimiz kendilerini haklı çıkaran bir hâdiseden başka şey değildi. Müttefik kuvvetlerin bize ettiklerini âdeta ilâhî adaletin tecellilerinden sayıyorlardı. Düşmanlarımıza karşı hiçbir şey yapmamak ve onların her dediğine boyun eğmek fikir ve içtihatları en ziyade buna istinad ediyordu.

Onlar nazarında, gene bu bakımdan, Anadolu'daki kıyam sadece bir "İttihatçı" ayaklanmasıydı. Kuvvayı Milliyeyi içeriden gene İttihatçılar idare ediyordu. Bir vakitler kendilerine

muhalif olan Mustafa Kemal Paşa'yı kimbilir ne vaitlerle aldatarak baştan çıkarmışlar ve onu Erzurum, Sivas Kongreleri maceralarına sürüklemişlerdi. Memleketin yarısından fazlasını batırdıkları yetmiyormuş gibi şimdi de geriye kalanı yoketmek istiyorlardı. Bu gidişle Saltanatı ve Hilâfetiyle İstanbul'dan da olacaktık. Fakat...

Evet, Hürriyet ve İtilâf muhalefetinin ağzında bir büyük "Fakat" vardı. Buna göre, İtilâf Devletleri'nin orduları ve evleviyetle İngiliz ordusu ergeç Kuvvayı Milliye denilen eşkiya çetelerinin hakkından gelecekti ve belki, buna hacet kalmadan Anadolu halkı onları sopa ile kovmasını bilecekti. Zira, orada yapılan zulümler artık tahammül derecesini aşmıştı. Köyler yakılıp yıkılıyor; kasabalarda baskın, yağma vakaları birbirini takip ediyordu.

Millî Mücadelemiz'in bu şekilde tefsirlerini Alemdar ve Peyam gazetelerinde ilk okuduğum gün gönlüm derin bir tiksintiye bulanmıştı. Daha bavullarımı açmadan evvel, İstanbul'un bu bulaşık havasından sıyrılmak için Anadolu'ya kaçmak istiyordum. Fakat, oraya nereden ve nasıl gidilir bilmiyordum. Bununla beraber, çok geçmeden İstanbul'daki siyasî partilerin Hürriyet ve İtilâf'tan, İstanbul basınının da Peyam ile Alemdar gazetelerinden ibaret olmadığını anlamıştım. Burada, adları sayınakla bitmez diğer birçok partiler kurulmuştu ve bunların bir kısmı, doğrudan doğruya, açıktan açığa değilse bile, Anadolu harekâtını tutar görünüyordu. Yahut da kayıtsız şartsız düşmana teslim olmanın aleyhindeydi. Gazetelere gelince, başta Akşam olmak üzere Tasvir-i Efkâr, Vakit ve İleri, biraz sonra da İkdam ellerinden geldiği kadar Millî Mücadele prensibini savunmaktaydılar.

Ellerinden geldiği kadar diyorum; zira işgâl kuvvetleri zabitlerinin sıkı nezareti altında işleyen müttefikler arası sansür bu bahiste hiç kimseye aman vermiyordu. Bu yüzden, gerek Anadolu harekâtına dair haberler, gerek fazla hararetli va-

tanperverâne yazılar yayın imkânını bulamıyordu. Hele Fransız ordusu kumandanlarından Franched d'Esperet'nin Fâtihi taklid ederek bir kır at üstünde İstanbul'a girdiği günün ertesi Süleyman Nazif imzasıyla çıkan "Kara Gün" başlıklı bir makaleden sonra ecnebi sansürü bu gibi yayınlara karşı pek hassas davranmakta idi. Halbuki en ziyade bu gibi haberler ve yazılardır ki, ne yapacağını şaşırıp kalmış İstanbul halkının mâneviyatını yükseltmek ve âmme efkârını uyandırmak lâzım geliyordu. Bunun o zaman çok büyük bir ehemmiyeti vardı. Zira, her şeye rağmen İstanbul, memleketin kafasıydı ve Sivas Kongresi'yle "Anadolu Rumeli Müdafai Hukuk Teşkilâtı'nın sesi en ziyade buraya aksettikten sonra dünyaya yayılabiliyor; Heyeti Temsiliye'nin hariçle temasları da ancak buradan temin ediliyordu.

İstanbul'a döndüğüm sıralarda, Damat Ferit'in gidip, yerine Ali Rıza Paşa'nın gelmesi üzerine - yukarıda da anlattığım gibi- buradaki baskı havası epeyce hafiflemiş ve bu millî vazifelerin ifası biraz kolaylaşmış bulunuyordu. Nitekim, benim İstanbul'a ilk adımımda, Anadolu'ya kalkıp gitmek isteyişim ve hattâ bunu temin için Sivas'a gitmek üzere olan Ruşen Eşref'ten Mustafa Kemal Paşa nezdinde teşebbüste bulunmasını rica edişim üzerine, arkadaşlarımdan biri bana demişti ki: "Oraya gidip ne yapacaksın? Senin Millî Mücadele'ye ancak İstanbul'dan yazacağın yazılarla bir faydan dokunabilir." Nitekim, bir ay sonra Sivas'tan dönen Ruşen Eşref de bana Mustafa Kemal Paşa'nın, hakkımda böyle düşündüğünü söylemişti.

Buna rağmen, ben gene bir Kuvayı Milliye cephesine katılmak veya hiç değilse dünya gözüyle bunu bir kere, yakından görmek iştiyakını teskin edemiyordum.

Bir vatan parçası arıyordum ki, oraya düşman ayağı bas-

mamış, orada İngiliz veya Fransız zabitlerinden eser görülmez olsun. İstanbul'a yerleşmeden önce, tâlih bana bu fırsatı vermişti.

Hasta annemi görmek vesilesiyle 24 saat için Manisa'ya uğrayıp oradan hemen Akhisar'a gelmiştim. Kuvayı Milliye cephelerinden biri o zaman Akhisar'dı.

Fakat, garip hal! Bunun cephe denilebilecek bir tarafını bulamamıştım. Akrabalarından Ali ve Selman Beyler, İzmir'den veya İzmir vilâyetinin işgâl bölgelerinden kopup gelmiş birtakım tanıdıklarını ve dostlarını sadece buraya misafir etmişler gibiydi ve bunların hepsi şehir kıyafetleriyle ellerinde baston, ayaklarında rugan iskarpin kasabanın içinde bir aşağı beş yukarı dolaşıyorlar, bazen de kahvelerde toplanıp hasbihal ediyorlar veya dertleşiyorlardı.

Bunlar arasında eski İttihat ve Terakki Kâtibi Mesulleri, memurlar ve mektep hocaları vardı. Bazıları benim de tanıdıklarım veya göz âşinalarımdı.[3] İşgal bölgesinin on beş yirmi metre ötesinden, henüz Rum cemaatiyle dolu ve istasyonu İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi'nin milliyeti dolayısiyle Fransız zabitlerinin himayesi altında bulunan ve arasıra İngiliz zabitlerine de boy gösterme sahası teşkil eden ve bütün bu bakımlardan İstanbul'un herhangi bir kazasından farkı olmayan bu yerde, o Millî Mücadeleciler kendilerini nasıl emniyette hissederler ve ne yapabilirlerdi? Bu suali onlardan birine sorduğum zaman gülerek, tam o sırada büyük bir çalımla önümüzden geçen, tepeden tırnağa kadar silâhlı ve kemerinde el bombaları asılı bir Habeş çavuş bozuntusunu gösterip: "İşte, bizim muhafızımız bu!" demişti.

Ben, belki de bir cesareti ifade eden bu şakayı pek yerinde

---

3 Sırf millî bir heyecanla yazdığım bu hatıraların herhangi bir siyasî polemik'e sebebiyet vermemesi için burada isimleri söylemek ve şahıslardan bahsetmek istemiyorum.

bulmamıştım ve bahsi ciddileştirmek için Mustafa Kemal Paşa'yla doğrudan doğruya münasebette ve temasta olup olmadıklarını sormuştum. Muhatabım: "Hayır", diye cevap vermişti, "bizim teşkilâtımız tamamiyle mahallîdir ve Reddi İlhak İstihlâsı Vatan namını taşımaktadır. Dayandığımız kuvvetler Ethem Bey'le (Çerkez Ethem), Demirci Efe'nin kuvvetleridir. Şimdi, burada toplu olarak bulunuşumuzun sebebi ise malûm: Saruhan intihabatı."

- Lâkin, hiç değilse bu intihabat için Müdafai Hukuk'la ve onun reisi Mustafa Kemal Paşa ile temasa girmek lüzumunu hissetmiyor musunuz?

Muhatabım, ya "ne lüzumu var?" ya "bilmiyorum" demek ister gibi omuzlarını kaldırdı. Bundan anlamıştım ki Akhisar cephesi ne askerî ne siyasî bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın sevk ve idaresini tanımış bulunuyordu. Nitekim, ben orada kaldığım günlerde bu Millî Mücadele erkânından bir zatın Saruhan mebusları aday listesini tertip için Demirci Efe ile görüşmeye gittiğini işitmiştim.

Buna rağmen, Akhisar intibalarımın bende bir hayal inkisarına sebep olduğunu söyliyemem. Ancak şunu anlamıştım ki Millî Mücadelemiz henüz tam bir Millî birliğe istinad etmemektedir. İstanbul'daki Milliyetçiler ve İstiklâlciler gibi Anadolu'dakiler de metodsuz ve dağınık tarzda çalışmaktadır. Hattâ bu sonuncular arasında İstiklâl Savaşı'nı kül halinde bir vatan davası gibi almayıp "Regional mantıkavî" bir kurtuluş harekâtı olarak telâkki etme cereyanları bile vardı ve bu, yalnız Çerkez Ethem'le Demirci Efe'nin faaliyet sahalarında göze çarpmıyor, Doğu ve Güney illerimizde de görülüyordu. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a vardığı günden Sivas Kongresi'ni topladığı güne kadar "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti"nin adı sadece "Şarkî Anadolu Müdafai Hukuk Cemiyeti" idi. Bundan başka Edirne'de kendi başına çalışan diğer bir millî mücadele teşkilâtı

yalnız "Trakya Müdafai Hukuk Cemiyeti" adını taşıyordu ve takibettiği gaye bağımsız bir Trakya Hükümeti kurulmasından ibaretti. Bu hâl memleketimizi bir nevi "Tevaifi Mülûk" kargaşalığına sürükleyebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın ilk büyük işi Sivas Kongresi'nden çıkarttığı kararlarla böyle bir tehlikenin önüne geçmek olmuştu ve Millî Mücadelemiz'in esasını teşkil eden bu kararlar ise o kadar kolaylıkla çıkarılmamıştı. Bunu, kendi ağzından dinleyelim:

> *"Sivas Kongresi'nin ruznamel müzakeratını Erzurum Kongresi'nin nizamname ve beyannamesi muhteviyatı ve bir de bizim Sivas'a muvasalatımızdan evvel gelmiş olan yirmi beş kadar âzanın hazırladığı muhtıra teşkil edecekti. İlk küşat günü olan 4 Eylül ile beşinci, altıncı günleri yâni üç gün ittihatçı olmadığımızı teyid için yemin etmek lüzumuyla ve yemin formülü hazırlamakla, Padişaha ariza yazmakla ve kongrenin küşadı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa Kongre siyasetle iştigâl edecek mi etmiyecek mi zemininin münakaşasıyla geçti. İçinde bulunulan mücadele ve faaliyet siyasetten başka bir şey değilken, bu son münakaşa zemini şâyânı hayret değil midir?*
>
> *"Nihayet, kongrenin dördüncü günü asıl maksada temas ettik ve aynı günde Erzurum Kongresi muhteviyatını müzakere ve intaç eyledik. Bunun sebebi, Erzurum Kongresi nizamnamesinde yapılması lâzım gelen tâdilâtı zaten ihzar ve icad edenleri tenvir etmiş bulunuyorduk. Bununla beraber, yapılan tadilât bilâhare bazı itirazat ve ihtilâfı ve birçok muhaberat ve münakaşatı mucip olduğu için bu tâdil edilen noktaların mühimlerini işaret edeceğim:*
>
> *"1- Cemiyetin ünvanı "Şarkî Anadolu Müdafai Hukuk*

Cemiyeti" idi. "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti" oldu.

"2- "Heyeti Temsiliye, Şarkî Anadolu'nun heyeti umumiyesini temsil eder" denildi."[4]

Lâkin, birçok münakaşadan sonra bin güçlükle tesbit edilen bu iki maddelik kararın hemen yürürlüğe girdiğini zannetmemeliyiz. Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın "yapılan tadilât bilâhare bazı itirazat ve ihtilafı ve birçok muhaberat ve münakaşayı mucip oldu" dediğine göre, anlamamız lâzım gelir ki, Millî Mücadele cephemizdeki birliğin temini epeyce uzun sürmüştür ve bu iç ihtilâflarımızla münakaşalarımız yüzündendir ki, Yunan orduları evvelce İtilâf Devletleri tarafından kendilerine tâyin edilen sınırların dışına aşıp Eskişehir önlerine kadar yayılmak fırsatını bulmuştur. Zira, o ihtilâf ve münakaşalar yalnız kongreler çevresindeki tartışmalara inhisar etmeyip yer yer bütün memlekete şâmil bir dahili muharebe şeklini almıştır.

İşte ben, İstanbul'a geldiğim sıralarda bizim tarafın durumu aşağı yukarı bu merkezde idi. Aşağı yukarı diyorum. Çünkü, henüz Yozgat, Konya isyanları olmamış; kanlı Gerede, Bolu ayaklanmaları vukû bulmamış ve Yunan ordusu henüz Orta Anadolu'ya doğru geniş istilâ hareketine başlamamıştı. Fakat, bütün ümidini Anadolu'ya bağlamış bulunan İstanbul halkı o yandan akseden karışık haberlerin tesiri altında oldukça şaşırıp kalmıştı: Tıpkı İsviçre'deki Türkler arasında olduğu gibi burada da her kafadan bir ses çıkıyor ve düşmana teslim olmanın değilse bile, "hakîmane" bir siyasetle düşmana meram anlatmak taraftarlarının sayısı gittikçe artıyor ve bazı çok ileri milliyetçilerin

4 Büyük Nutuk'tan.

dahil Amerika veya İtalya mandası altına sığınmak suretiyle Türklüğün varlığını korumak imkânlarını aradıkları görülüyordu. Hattâ bir an geldi ki, Millî Mücadele taraftarı İstanbul basınında hâsıl olan bir fikir ve içtihat kargaşalığı Anadolu Ajansı'nın şöyle bir tepkisine uğramıştı:

"Zaten mütarekeden beri vazifelerini pek fena surette ifâ eden İstanbul gazeteleri şimdi de nafile yere Anadolu'nun fuzulî avukatlığını yapmağa kalkışmasınlar. A. A."

Bu tepkiyi o zaman pek sert bulmuş ve "İkdam" gazetesinde yazdığım bir makalede İstanbul basınını şu satırlarla savunmak ihtiyacını duymuştum:

> *"Anadolu Ajansı'nın telmih ettiği gazeteler acaba hangileridir? Zira, Türkçe gazeteler içinde bir ikisi istisna edilecek olursa geriye kalanlar - bize geliyor ki - böyle bir itâba müstahak değildirler. Bunlar alevden istiklâl bayrağının Anadolu'daki yalçın tepeler üstünde dalgalanmağa başladığı günden beri her türlü zorluklara rağmen millî iradeyi temsil ve tebliğe çalışmaktan başka bir şey yapmamışlardır*
>
> *Her türlü zorluklara ve tehlikelere rağmen. Acaba Anadolu'daki arkadaşlarımız bu zorlukların ne kadar çetin ve bu tehlikelerin ne kadar büyük olduğunu hissedip bilecek derecede bizim felâketlerimizle alâkadar olmuşlar mıdır? İki deniz ve iki ateş arasında neler çektik, neler geçirdik bunun farkında mıdırlar? Masum vatandaşlarımızın yolu üstünde sehpalar burada kuruldu. İman ve vicdan sahibi gençlerimiz üstüne zindan kapıları burada kapandı. Nihayeti yok gurbet ve sürgün yollarının ilk menzili burası oldu. Düşünen kafalar burada kırıldı. Yazan eller burada kesildi. Türk Milleti en güzide evlâtlarını burada kurban verdi."*

Gerçi bu satırlarla ifade edilen görüşler ve hisler bana şimdi pek mübalâğalı, pek taşkın geliyor. Fakat, o zamanki heyecanlı ve ıstıraplı hâlimize göre bunu mâzur tutmak lâzımdır. Kaldı ki, Anadolu'nun matbuat müdürlüğü bize arasıra telkinlerde bulunmağa da lüzum görmüyordu. Hepimiz, ayrı ayrı, Anadolu siyasetini kendi seziş ve kaabiliyetlerimize göre takip ediyorduk. İstanbul, bu hususta Anadolu ile her türlü sıkı ve devamlı temas imkânlarından mahrumdu. Bu şehirde Anadolu'yu temsil eden tek teşkilât "M. M." grubundan ibaretti ki, bunun vazifesi de haber ve direktif vermekten, irşatta bulunmaktan ziyade Millî Mücadele cephesine gizli yollardan silâh ve adam yetiştirmekti.

Buna rağmen İstanbul'daki milliyetçi gazete yazarlarının çoğu güya Anadolu'dan günü gününe haber ve tâlimat alıyorlarmış gibi şuur ve takt ile çalışmaktan geri kalmıyorlardı. Nitekim, ben İkdam Gazetesi'nin başına geçtiğim vakit ilk işim sahipsiz ve mesleksiz kalmış bu gazeteyi Millî Mücadele davasının emrine sokmak olmuştu. Muhbir, muharrir ve yazı işleri müdürü vazifeleriyle gazete kadrosuna sokulmuş olduklarını gördüğüm bir alay hürriyet ve itilâfçıyı kapı dışarı etmiş, yerlerine vatanseverlik ve milliyetçilik duygularından emin bulunduğum arkadaşlar getirmiştim. Bunların en başında Peyami Safa'nın ağabeyi İlhami Safa'nın ve ondan biraz sonra bize katılmış olan büyük gazeteci Abidin Daver'in adlarını burada hürmetle ve muhabbetle yâdetmek isterim. Bundan başka, benimle birlikte başyazarlık vazifesini gören Tahir Lütfi Beyin (eski Bağdat Elçimiz) temiz ve yüksek karakterinde de pek kıymetli bir emniyet ve itimat kaynağı bulmuştum.

Bahusus ki, bu Tahir Lütfi Bey Mustafa Kemal Paşa'yı pek yakından tanıyordu. Harb içinde, biri ataşemiliter, öbürü tercüman olarak Sofya Elçiliğimiz'de bulunmuşlardı. Bu münasebetle rahmetli Tahir Lütfi Beyden, henüz şahsen tanımak şerefine eremediğim Millî Kahraman'ın insanlık va-

sıflarına, zekâ ve dirayetine dair birçok malûmat ediniyordum ve bu hususta her edindiğim malûmat bana eksikliğini hissettiğimiz siyasî malûmat ve direktiflerden ziyade kuvvet veriyordu. Ne söylememiz, ne yapmamız lâzım geldiğini içerimde vücut bulan o büyük varlığın ilhamiyle sezip anlıyordum. O, bana, Kaosun içinden yeni bir dünya çıkarmaya uğraşan insanüstü bir kudret gibi görünüyordu.

Nitekim, daha ortada belirmiş bir vaziyet, elde edilmiş bir muvaffakiyet yokken ve Anadolu harekâtı biraz yukarıda tarif ettiğim karışık ve bulanık manzarayı arzederken makalelerimin birinde "bu ânı bir devrin sonu zannedenler aldanıyorlar. Biz tarihin bir başlangıç noktasındayız" demek gücünü ve zaman zaman aldığımız kötü haberler karşısında ümitleri kırılır gibi olan bazı aydınlarımıza aşağıdaki hitaplarda bulunmak cüretini ben yalnız ilhamdan ve bu görüşten alıyordum:

"En ziyade okur yazar takımımızda tecelli eden bedbinlik zihniyeti tabiî, yâni normal bir his midir? Bedbin olmakta bir fayda var mıdır? Bir hakikate veya bir zafere ermenin en kolay, en doğru yolu dâima hâdiselerin fena cihetlerini görmekle midir, değil midir? Burasını bilmiyoruz. Fakat, harb esnasında bu gibi kimseleri her memlekette "defaitiste" yâni bozguncu diye kurşuna dizerlerdi.

"Gerçi, Millet işlerinde, bahusus hâd buhranlar esnasında bedbin olmak bir nevi hezimetçilik, bir nevi mızıkçılıktır. Hattâ, diyebiliriz ki, bir nevi şuursuz hâinliktir. Zira, bu gibi kimselerin bir cemiyet işinde yaptıkları zarar herhangi bir harici düşmanın yapacağı zararın kat kat üstündedir. Bunlar, o akılsız dostlardır ki akıllı düşmanı aratırlar ve farkına varmaksızın kaleyi içeriden verirler.

"Eskiden ne ise, ama son zamanlarda - ki mânen her vakitten ziyade kuvvetli, ümitli olmak zorundayız - taraf

taraf her kürsünün üstüne bir baykuş oturtuyoruz. Bunlar insanı hayatından bezdiren bir velvele ile ötmeye başladı. Teneffüs ettiğimiz hava bu sesle zehirlenmiştir; ciğerlerimiz her açılışında, her kapanışında biraz daha ölüm yutuyor. Henüz bu havayı temizlemek vakti gelmedi mi? Halkın mânevi sıhhati namına böyle bir temizliğe her şeyden evvel ihtiyaç vardır Çünkü vücudumuz gibi ruhumuz da sıcak güneşe ve saf havaya muhtaçtır."[5]

Gene aynı kuvvete dayanarak diğer bir yazımda şöyle diyordum:

"Siyasî mukadderatımızın bu hâileli safhasında toplar, tüfekler, sesler, istilâlar, zulümler, sefaletler önünde sönmek bilmiyen, hattâ gittikçe canlanan bu şûle, nikbinlik şûlesi, her halde ne bir yangının aksi, ne de geceleri mezarlıklardan intişar eden fosfor parıltısıdır. Mutlaka içimizde bir şafak doğuyor, bu şafak millî şuurumuzdur. Fiivaki, biz bu şuuru birçok gözyaşı, birçok acılar ve sancılarla kıvrana kıvrana bulduk. Fakat, dünya yüzünde hangi tepeye zahmetsizce varılabilir? Hangi doğum kansız, gözyaşsız ve sancısızdır? Tarihin bütün şanlı devirleri, milletlerin bütün azametli hareketleri hep böyle başlamadı mı? Her yeni âlem bir eski kıyametin mahsülü değil midir? Türk Milleti bu hakikatleri vâkıa ilmî bir vuzuhla anlamıyor. Fakat, seziyor, hissediyor ve bundan dolayı mazisine nedametsiz ve âkıbetine korkusuz bakıyor. Biliyor ki, kendini bulmuş, rüşte ermiş milletlere zeval yoktur. Biliyor ki, hayır da şer de bize ancak kendi kendimizden gelebilir. İşte, bu emniyet ve bu iman kara bahtın cilvesine karşı son sığındığımız kale ve son giydiğimiz zırh oldu. Bunun faydasına ve bunun lüzumuna

5 İkdam Gazetesi. 1920 Kânunuevvel.

inanmıyanlar acaba neye inanırlar?"[6]

Bu yazıların yazıldığı sıralarda ne Akhisar, ne Balıkesir cephesi kalmış, ne de güzel Bursa'mızdan ses seda işitilir olmuştu. Hepsi düşman eline geçmiş ve Kuvayı Milliye dediğimiz silâhlı mücadele kuvvetlerimiz Eskişehir'e doğru çekilmişti. İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'ı, dünyada Meşrutiyet'in ilk kurucusu olan İngiliz milletinin ordusuna mensup bir yüzbaşı arkasında bir bölük askerle bir batakhaneyi basar gibi gidip kapatmış, ileri gelen mebuslardan bir kaçını memleketten sürmüş; bundan yakayı sıyıran öbür mebuslar da ad ve kıyafet değiştirerek Ankara'ya kaçmıştı.

Hiçbir şey bize böyle bir âkıbete uğrıyacağımızı bildirmemişti. Daha birkaç ay evvel Sultanahmet meydanında mehabetli bir halk toplantısı olmuştu. Bunda bizim yazıp çizdiklerimizi gölgede bırakan ateşli nutuklar söylenmişti. Minarelerden Tehlil nidâlariyle bayraklarımız dalgalanmıştı. Nasılsa, kendi aleyhlerindeki bu millî nümayişe karışmış bulunan birkaç Fransız ve İngiliz zâbitinin benzi öyle bir atmıştı ki, kaçıp saklanacak yer arıyordu. Ben rastgele bunlara yakın bir noktada bulunuyordum. Fransız zabitinin kısık, titrek sesi hâlâ kulaklarımdadır. Arkadaşıma eğilip şöyle demişti:

"Nous sommes dans un sale petrin; comment nous degager!?" (Pek pis bir durumdayız; nasıl sıyrılıp çıkacağız?)"

Meğer o gün, bu halk gösterisinden ödü kopan yalnız birkaç işgâl ordusu zâbiti değilmiş. Bütün Galata ve Beyoğlu öylesine paniklemiş ki, âdeta sokaklarda "Türkler geliyor" diye meçhul semtlere doğru kaçışan kaçışana imiş.

Sultanahmet mitinginden beş on gün sonraydı. Darülfünun konferans salonunda, - pek iyi hatırlamıyorum; ya ölümü veya o sıralarda bizim lehimizde neşrettiği bir kitap vesilesiyle -

---

6 İkdam Gazetesi 1920 Kânunuevvel.

bir Pierre Loti ihtifâli tertip olunmuştu. Başta o zamanın Veliahtı Mecid Efendi ile memleketimizin birçok ileri gelen devlet, fikir ve edebiyat adamları ve bunu, Türkler tarafından Fransızlar'a karşı bir dostluk tezahürü zannederek gelmiş bulunan Fransa Yüksek Komiserliği erkânı ile Fransız ordusunun yüksek rütbeli zâbitleri yanlarında tercümanları bulunduğu halde konferans salonunu tıklım tıklım doldurmuştular.

Söz, Süleyman Nazif Bey'indi. Üstad, tepeden tırnağa ilikli siyah redingotu içinde bir eski vâli edasiyle kürsüye çıkıp da, "Fahametpenah" diye söze başlayınca - itiraf ederim ki - tuhaf bir endişe ile yüreğimin burkulduğunu hissetmiştim. Kendi kendime "Eyvah, demiştim, mutlaka bu fırsattan istifade ederek (Kara Gün) makalesinin Fransızlar üzerinde bıraktığı acı tesiri unutturmak için Türk Milleti namına Fransa'ya ilânı aşka kalkışacak!" Zira, pek yakından tanıdığım bu büyük edibin karakterine doğrusu pek büyük bir itimadım yoktu. Ondan Namık Kemal tarzında kahramanlıklar umulabileceği gibi Ahmet Mithat Efendi'nin korkaklıklarını hatırlatır mizaç zaafları da beklenebilirdi. Nitekim, bu ihtilâlden daha birkaç gün evvel Matbuat Cemiyeti'nde yaptığımız bir toplantıda Mustafa Kemal Paşa'ya itimadımızı sarsar bazı sözler söylediğini ve bu sözlerinin Halide Edip Hanım tarafından reddedildiğini henüz unutmuş değildim.

Fakat, hayır! İşte, Süleyman Nazif Bey kürsünün üstünde şimdi büsbütün başka bir adamdı. Kapkara bir sakalla çerçevelenmiş yağız çehresi eski Asur kâhinlerinin çetin ifadesini almıştı. Arada bir elinde tuttuğu kâğıttan kaldırıp bize doğru çevirdiği gözlerinde sanki şimşekler çakıyor gibiydi. Sesinde bir hücum borusunun insanı yerinden oynatan sert yankıları vardı. Süleyman Nazif Bey ne Fransa'dan, hattâ ne de Pierre Loti'den bahsediyordu. Yalnız, Türk Milleti'nin düşmanları üstüne yıldırımlar yağdırıyordu:

"Kim demiş ki, biz harbe bilmeyerek, istemeyerek girdik. Hayır, bin kere hayır. Biz bu harbe bile bile, seve seve girdik ve girişimizden hiç de pişman değiliz. Hattâ bugün maruz kaldığımız zulümler karşısında kanımızın son damlasına kadar mücadeleye azmetmiş bulunmaktayız."

İstanbul devlet adamlariyle Fransız Yüksek Komiserlik Erkânı ve yüksek rütbeli Fransız zâbitleri başlarını önlerine eğip suspus oldular. Üstad, bu meydan okumayla da kalmadı. Doğrudan doğruya Veliahd Mecid Efendi'ye hitabederek kendine mahsus tantanalı üslûbiyle şöyle dedi:

"Ceddi emcediniz Fatih Sultan Mehmed'in büyük bir hatası var. Ortodoks kilisesini hâk ile yek san edecekti, etmedi. Bugün bizler bu hâtanın cezasını çekmekteyiz. Mecid Efendi kendini tutamadı: "Onun ahfad ve evlâdı bu hayatı tâmir edecektir" diye haykırdı."

Nutkunun sonlarına doğru konferans salonunun havasında heyecan bir dereceye varmıştı ki, üstad, elinin ufak bir hareketiyle biz, milliyetçi Türk gençlerini kıyam ve isyana dâvet etseydi hepimiz birden işgâl ordularının sùngüleri üstüne yürümekte aslâ tereddüde düşmeyecektik. Kaç kişiyiz? Silahımız var mı? Gücümüz kuvvetimiz nedir? Hiç düşünmiyecektik.

Süleyman Nazif böyle bir işarette bulunmadı ama, bize Millî Mücadele şuurunun hangi mantıktan, hangi gerçekten kuvvet aldığını bildirmiş oldu. Ne yazık ki, kendisi, sonradan, bu yaptığı işin büyüklüğünü unutmuştu ve hayatının en şerefli mertebesine erdiği Malta sürgününden Ali Kemal'e yazdığı bir mektupta "Meğer sen haklıymışsın!" demekle heykelinin kaidesini kendi eliyle yıkmıştı.

***

İstanbul'da, bu mitingler, ihtifâller ve nutuklar devri çok uzun sürmedi. İngilizler Meclisi Mebusan'ı dağıttıktan, Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni devirdikten ve yerine tekrar Damat Ferid'i getirdikten sonra zaten işgâl altında bulunan İstanbul'u bir kere daha işgal etmişlerdi! Bu ikinci işgâlin mânası, sanırım ki, bir nevi sıkıyönetim rejiminin ilânı demekti.

O gün, Kadıköy'deki evimden çıkıp İstanbul'a geçmek için vapur iskelesine giderken bir de baktım ki, sokaklar tek-ü tenha, evlerin kapıları pencereleri sımsıkı kapalıdır. Ne acayip hâl! dememe kalmadı; birtakım beyaz getirli ve beyaz takkeli İngiliz bahriyeli askerlerinin köşe başlarını tutmuş olduklarını gördüm. Buna rağmen, hiçbir şeyin farkına varmaz görünerek iskeleye doğru yürüdüm. İyi ki yürümüşüm. Zira, benim gibi Kadıköy semtinde oturan gazeteci arkadaşlarımla orada buluşmak fırsatını bulmuştum. Akşam'dan Necmettin Sadık, Kâzım Şinasi, Ali Naci, Vakit'ten Ahmet Emin ve yazı işleri müdürü Enis Bey hep birarada başbaşa vermiş konuşuyorlardı.

- Ne oldu? Ne var? diye sordum.

Onlar da kesin olarak bir şey bilmiyorlardı. Bildikleri yalnız bu yaka ile karşı yaka arasındaki vapurların işlememesinden ibaretti. Lâkin durumun bu kadarını bilmek zaten endişeye düşmemiz için kâfi bir sebebti. Mutlaka İstanbul'da pek mühim hâdiseler cereyan ediyordu. Belki, bu bir işgâ§l değildi ve doğrudan doğruya İstanbul'un zaptı demekti. Yavaş sesle bu feci ihtimâli konuşarak iskeleden uzaklaştık ve hep birlikte Ahmet Emin'in Mühürdar'daki evine gittik. Evde bütün hanımlar telâş içindeydi. Komşularından Ali Sait Paşa üstüste Ahmet Emin'i aratmıştı. Vapurlar gibi telefonlar da işlemediğinden arkadaşımız aranılışının sebebini öğrenmek için bizzat Paşa'nın yanına gitmek mecburiyetinde kaldı. Biz ne yapacağımızı şaşırmış bir halde uzun müddet onun dönmesini bekledik. Vaziyete dair esaslı malûmatı ondan alacağımızı

umuyorduk. Fakat, Ahmet Emin, öğle saatini epeyce geçe, yalnız kendine ait bir haberle çıkageldi: "Beni tevkif edeceklermiş. Paşa bir yere saklanmamı veya kaçmamı tavsiye ediyor" dedi. Bunun üzerine, itiraf ederim ki, hepimizi bir telâş almıştı. Eğer Ahmet Emin'in suçu Millî Mücadele taraftarı olmaksa hepimiz aynı yolun yolcusuyduk. Şu halde bizim de kaçmaktan başka yapacak bir şeyimiz yoktu.

Kaçmak, Anadolu'ya kaçmak. Fakat nasıl? Nereden? Ben kendi hesabıma bunun çaresini Hilâli Ahmer'deki dostlarım vasıtasiyle bulabileceğimi tahmin ediyordum. Zira, bu müessesenin başında bulunanlar o vakitler Anadolu'nun bir nevî yarı resmî temsilcileri gibiydi ve Doktor Adnan bunlardan biriydi. Fakat, heyhat, yirmi dört saat sonra İstanbul'a inişimde ne doktor Adnan'ı, ne öbür arkadaşlarımı bulabilecektim. Halide Hanım'ı görmeye gidecektim. Bana, kimse, nerede olduğunu söyleyemiyecekti. Oradan Hamdullah Suphi'nin evine uğrayacaktım. Kendisine dair hiçbir malûmat alamıyacaktım. İstanbul, benim için birdenbire boşalıvermişti sanki. İster istemez "İkdam" matbaasının yolunu tuttum. Burası da bana tamtakır gibi geldi. Yalnız idare memuru, odasında hesap defterlerini gözden geçiriyordu. Beni görünce elime bir kâğıt uzattı: Bu Müttefiklerarası İşgâl Kumandanlığı'nın gayet kötü Türkçe'yle yazılmış bir tebliğiydi. Müttefiklerarası İşgal Kumandanlığı bize "Millîcilik" propagandasına son vermemizi ve Anadolu'daki "Kemalist çeteler"ine dair "halkın huzurunu ihlâl edici "teheyyüçlü" haberler yayınlamamamızı kesin ve tehditli bir şekilde emrediyordu.

İkdam'ın idare memuru Mahmut Bey hâlâ gerginliği çözülmemiş dudaklariyle gülümsemeğe çalışarak:

- Bu kâğıdı işgâl günü sabahleyin birtakım İngiliz askerleri getirdiler ve bana imza ettirdiler, dedi. Odaya öyle bir hışımla girdiler ki, basıldık sandım, ödüm koptu sonra mahzun mahzun düşünerek ilâve etti şimdi, buna göre hareket etmemiz

lâzım. Pek dikkatli olmalıyız. Zira başımıza dünden beri bir de Nemrut Mustafa Divanı Harbi belâsı çıktı. Herifin şakası yok. Astığı astık, kestiği kestik...

Bu Mahmut Bey, aynı zamanda, gazetenin mesûl müdürü gibi bir şeydi. Senelerden beri ailesiyle İsviçre'de yaşıyan İkdam sahibi Ahmet Cevdet Bey, ona diğer bütün işleriyle beraber her bakımdan gazetesinin idaresini de tevdi etmiş bulunuyordu. Nitekim, İsviçre'den hareketim gününün akşamı kendisiyle Montreux'de buluştuğum vakit bana "her hususta vekili umuru Mahmut Bey'le görüşebileceğimi" söylemişti.

"- Şu halde İkdam'a nasıl bir şekil vermeği düşünüyorsun?" diye sordum ve hemen şu ihtirazî kaydı koymak lüzumunu duydum eğer İkdam Ferit Paşa Hükümeti'nin meddahlığı yolunu tutacaksa ben bu işin içinde yoğum dedim.

Mahmut Bey, kültürsüz, mahdut fikirli, fakat son derece dürüst ve namuslu bir adamdı. Siyasetle de hiçbir ilgisi olmadığını biliyordum. Onun yegâne endişesi kendi eline bırakılmış olan bu müesseseyi her türlü tehlikeden korumaktı.

- Bunun ikisi ortası yok mu? Ne o taraftan ne bu taraftan oluruz dedi.

"İkdam" tarafsız bir vaziyete girdikten sonra - zaten diğer bütün milliyetçi gazeteler de bu yolu tutmak zorunda kalmışlardı - ben artık siyasî makalelerime son vermiş, işi edebiyata dökmüştüm.

Birtakım küçük hikâyeler yazıyordum. Fakat, bunların hepsi gene bir nevi Mücadele ruhu taşıyordu.[7] Mevzularımı gene hep işgâl ve istilâ rejiminin facialarını teşkil ediyordu ve ne gariptir ki, "Küçük hikâye" klişesi altında intişar ettikleri için ne Müttefiklerarası sansürü, ne de bizim sansürü kuşkulandırıyordu. Yalnız bir gün son derece kamufle bir şekilde

---

7 Bunlardan bir kısmı (Millî Savaş Hikâyeleri) adlı küçük bir kitap halinde Varlık Dergisi tarafından neşredilmiştir.

yazdığım Şehzadebaşı Karakolu Faciası'nı[8] canlandıran biri hikâyem üzerine vaktin Dahiliye Nâzırı Reşit Bey beni yanına çağırmış ve gayet dostane bir tarzda ihtiyatlı davranmamı tavsiye etmiş, şöyle bir ihtarda bulunmayı da unutmamıştı:

- Yazı yazarken her türlü şiddet ve tazyiki göze almış bir Divanı Harb rejimi altında bulunduğunuzu unutmayın.

Nâzır Reşit Bey, eskiden tanıdığım ve Cenevre'deki sürgün hayatı sıralarında ahpablık ettiğim devlet adamlarından biriydi. Fakat benimle Reşit Bey arasında bir münasebet teessüsüne vesile teşkil eden onun siyaset ve devlet adamlığı tarafı değildi. Ben kendisini ilk gençlik çağından beri H. Nâzım imzası altında Serveti Fünun'da çıkan şiirleriyle tanımıştım. Ondan sonra da Reşit Bey'de yüksek bir karakter sahibi vasfını bulmuştum. Meşrutiyetin ilk günlerinden beri İttihat ve Terakkiye muhalefeti ve o rejim tarafından idama mahkûm edilişi ve bu yüzden ailesi, çoluk çocuğu ile yıllarca Avrupa'da yaşamak mecburiyetinde kaldığı sürgün hayatının mihretleri zaten titiz olan mizacını hayli sertleştirmişti ve işte, o zaman kaderinin bu ters şartları içindedir ki, hiç sevmediğini bildiğim Damat Ferid'in kurduğu birinci ve ikinci kabinenin içine sürüklenmiş bulunuyordu. Fakat, Damat Paşa ile bu işbirliği çok uzun sürmeyecekti. Sèvres Muahedesi'nin kabulü için davet edildikleri Paris Konferansı'ndan Dahiliye Nâzırlığı'nı terkederek dönecekti.

Hatırladığıma göre, aynı seyahatten istifasını vererek dönen nâzırlardan bir diğeri de Cemil Paşa idi. Öyle ki, o kadar avurd zavurla iktidara geçmiş, geçer geçmez Kuvayı Milliye'ye karşı "Kuvayı İnzibatiye" diye bir "tenkil" ve "tedip" ordusu teşkil etmiş; başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hemen bütün

---

8 İşgâl sabahının en feci hâdiselerinden birini Şehzadebaşı'nda bir askerî karakolumuzun basılarak erlerimizin kurşuna dizilmesi teşkil etmiştir. Bu baskına sebep orada vazifeli Binbaşı Kemal Bey'in (Kemalettin Sami Paşa) aranıp bulunmaması ve erler tarafından nereye gittiğinin söylenmemiş olmasıdır.

ön safta Millî Mücadele erkânını fetvalar, iradei seniyelerle ölüm cezasına çarptırmış ve Düveli İtilâfiye"nin Devleti Âliye'ye itimadını ancak bu şiddetli "nizam ve asayiş" tedbirleriyle kazanarak "adilâne" bir sulh temin edeceğini ummuş olan bu hükümet, kuruluşu üzerinden daha bir ay geçmeksizin yıpranıp zayıflayıvermişti.

Damat Ferit, Paris seyahatinden yalnız kabinesinin en ehemmiyetli iki nâzırını kaybederek değil, aynı zamanda, İtilâf Devletleri'nden de hiç yüz bulmayarak dönmüştü ve bunun üzerine, İstanbul'daki en hararetli taraftarları da ondan yüz çevirmişti. Hürriyet ve İtilâf Partisi onu artık hiç desteklemez olmuştu. Ali Kemal, Peyamı Sabah'da aleyhine bir kampanya açmıştı. Diğer taraftan, Divanı Harb Reisi Nemrut Mustafa kendi başına bir hükümet kurmuş gibiydi. Babıâli'nin umumî siyasetini gözönünde tutmaksızın istediğini idama mahkûm ediyor, istediğini beraat ettiriyordu. Eski valilerden Hazım Bey'i, sehpaya gitmek üzere beyaz gömleği giydirilmiş ve göğsüne yaftası yapıştırılmış iken Damat Ferid'in bacaklarından bir zat cellâdın elinden dar kurtarabilmişti. Bir zaman gelecek, Nemrut Mustafa Divanı Harbi bir eşkiya yatağına dönecekti. Umumî hapishanede ölüm cezasiyle tehdit edilen nice siyasî mevkuflar beş yüz liradan iki bin, üç bin liraya kadar "fidye" vermek suretiyle kafalarını kurtarıp hürriyetlerine kavuşacaktı. Nitekim bunlardan biri de Falih Rıfkı idi. Nemrut Mustafa'nın yataklarından Adliye Nezareti Müsteşarı Sait Molla[9] ile bu fidyenin pazarlığını bizzat ben yapmıştım. Sait Molla[9], "Mustafa Paşa, arkadaşınız için bin liradan aşağıya razı olmaz" demişti. Çünkü, o zaman birçok İttihat ve Terakki düşmanlarının kanaatine göre Cemal Paşa kaçarken hepsini birden alıp götüremediği altın torbalarının bir kısmını Falih'e bırakmıştı.

---

9 Bu Molla yukarılarda adı geçen Şeyhislâm Cemaleddin Efendi'nin oğlu Muhtar Bey'le kardeş çocuğu idi ve o münasebetle kendisini tanımış bulunuyordum.

Oysa zavallı arkadaşının ailesinin Molla ile mutabık kaldığımız altı yüz lirayı tedarik etmek için çekmediği meşakkat, katlanmadığı fedakârlık kalmamıştı.

Kuvvayı Milliye'yi "tenkil"e giden Anzavur Paşa ise Nemrut Mustafa ile başka bir şekilde yarışa girişmişti. Bütün Bandırma ve Balıkesir bölgelerinde haraca kesmediği köy ve kasaba bırakmıyordu. Ve bu usayede millî kuvvetlerimiz de onun başı boş kalmış kıtalarını kolayca tasfiye etmek fırsatını buluyordu.

Saltanat ve hilâfet cephesinin her yandan bu usuretle bozulup çözülüşü, daha doğrusu içinden çürüyüp çöküşü karşısında ise bizim sevincimize payan yoktu. Damat Paşa Hükümetinin tam bir fiyasko ile çekilip gideceğinden artık şüphemiz kalmamıştı. Yavaş yavaş, Müttefiklerarası işgal kuvvetleri kumandanının tebliğini unutarak Anadolu harekâtına dair ankara'dan gizlice aldığımız bazı mevziî muvaffakiyet haberlerini bile yayınlamağa başlamıştık. Arada bir, büyük başlıklarla Cenup Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın süvari alayları bilmem nerede düşmanı hezimete uğratmış ve Ali Fuat Paşa Eskişehir'den ingiliz kıtalarını sürüp çıkarmış diye bir takım müjdeler verebiliyorduk. Yegâne ihtiyatımız Paşa ünvanını bir giyme içine almaktan ibaretti. Zira, bu kumandanlar "Bâ iradei seniye silki askeriden ihraç olunmuş" idam mahkûmlarıydı.

Nitekim, bir gün, daha doğrusu bir gece, bu yüzden bütün İkdam Gazetesi yazar ve memurlariyle Vakit Gazetesi sahip, mesul müdür ve yazı işleri heyeti bir anda tevkif edilip Nemrut Mustafa Divanı Harbine sevkedilecektik. Hiç unutmam: Yahya Kemal hemen her akşamüstü olduğu gibi o akşam da bana uğramıştı. İkdam İdarehanesindeki odamda karşı karşıya sohbete dalmıştık. Hatırladığıma göre, biraz sonra birlikte davetli olduğumuz bir ahbabın evine gidecektik. tam kalkıp çıkacağımız sırada birden içeriye iki sivil polis memurunun

Oysa zavallı arkadaşının ailesinin Molla ile mutabık kaldığımız altı yüz lirayı tedarik etmek için çekmediği meşakkat, katlanmadığı fedakârlık kalmamıştı.

Kuvayı Milliye'yi "tenkil"e giden Anzavur Paşa ise Nemrut Mustafa ile başka bir şekilde yarışa girişmişti. Bütün Bandırma ve Balıkesir bölgelerinde haraca kesmediği köy ve kasaba bırakmıyordu. Ve bu sayede millî kuvvetlerimiz de onun başıboş kalmış kıtalarını kolayca tasfiye etmek fırsatını buluyordu.

Saltanat ve hilâfet cephesinin her yandan bu suretle bozulup çözülüşü, daha doğrusu içinden çürüyüp çöküşü karşısında ise bizim sevincimize payan yoktu. Damat Paşa Hükümeti'nin tam bir fiyasko ile çekilip gideceğinden artık şüphemiz kalmamıştı. Yavaş yavaş Müttefiklerarası işgâl kuvvetleri kumandanının tebliğini unutarak Anadolu harekâtına dair Ankara'dan gizlice aldığımız bazı mevzîî muvaffakiyet haberlerini bile yayınlamaya başlamıştık. Arada bir, büyük başlıklarla Cenup Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın süvari alayları bilmem nerede düşmanı hezimete uğratmış ve AliFuat Paşa Eskişehir'den İngiliz kıtalarını sürüp çıkarmış diye birtakım müjdeler verebiliyorduk. Yegâne ihtiyatımız Paşa ünvanını bir giyme içine almaktan ibaretti. Zira, bu kumandanlar "Ba iradei seniye silki askeriden ihraç olunmuş" idam mahkûmlarıydı.

Nitekim bir gün, daha doğrusu bir gece, bu yüzden bütün İkdam Gazetesi yazar ve memurlariyle Vakit gazetesi sahip, mesûl müdür ve yazı işleri heyeti bir anda tevkif edilip Nemrut Mustafa Divanı Harbi'ne sevkedilecektik. Hiç unutmam: Yahya Kemal hemen her akşamüstü olduğu gibi o akşam da bana uğramıştı. İkdam İdarehanesi'ndeki odamda karşı karşıya sohbete dalmıştık. Hatırladığıma göre, biraz sonra birlikte davetli olduğumuz bir ahbabın evine gidecektik. Tam kalkıp çıkacağımız sırada birden içeriye iki sivil polis memurunun

girdiğini gördük. Bunlardan biri: "Yakup Kadri Bey hanginiz?" diye sordu ve "benim" demem üzerine beni öyle bir telâş ve acele ile alıp götürdüler ki, Yahya Kemal'e dönüp bir "Allahaısmarladık" demeye vakit bulamadım.

Suçum neydi, bilmiyorum. Zira, o sıralarda benim imzam İkdam'da yalnız bir roman tefrikasının üstünde görünüyordu ve bu roman, Hükümet'in ihtarı üzerine arkasını kestiğim Millî Savaş hikâyeleri gibi yarı siyasî bir mahiyet de taşımıyordu. Adı Kiralık Konak'dı ve bunda Tanzimat Devri'nin tipleriyle onu takibeden devirlerin sosyal atmosferini canlandırmağa çalışıyordum.

Böyle düşünerek iki sivil polis memurunun arasında Beyazıt Meydanı'na geldiğim zaman bütün muhakemelerimin altüst olduğunu hissettim. Bu meydanda vaktiyle birçok siyasî mücrimlerin asılıp sallandırıldığını görmüştüm. Akşam karartısı içinde o darağaçları bana yeniden kuruluyor gibi geldi. Kendi kendime "sebep aramağa ne hacet?" dedim, eğer beni asmağa karar verdilerse iki üç ay evveline kadar Millî Mücadele yolunda yazdığım yazılar, katıldığım toplantılar ve halk gösterileri ve Ankara'daki dostlarımla yapmakta devam ettiğim gizli muhabereler nice masumların canına kıymış olan bir Nemrut Mustafa için kâfi birer idam sebebi teşkil etmez miydi?"

Bu düşünceler eski Serasker Kapısı'nın karanlık dehlizlerinden içeriye dalınca zihnime büsbütün saplandı. Hele, bir merdiven başında iki polis memuru tarafından süngülü neferlere teslim edilir edilmez içimden "tamam" demiştim. Buna rağmen gariptir ki fazla bir korku da duymuyordum. Yalnız, beni ertesi sabah evde boş yere bekliyecek olan annemi düşünüyordum. Bir de sanırım, vatanın kurtuluşunu görmeden öleceğime yanıyordum.

Süngülü neferlerin önünde, Bekirağa bölüğünün üst kat odalarından birine âdeta itilircesine girdiğim vakit, bütün bu

endişeli mülâhazalar, yerlerini derin bir teslimiyete terketmişti. Oda bir zindan karanlığı içindeydi. Fakat, bu karanlık çok sürmedi. Dışarıdaki neferlerden biri kapıyı açıp büyükçe bir petrol lâmbasını ortada duran masanın üstüne koydu. Biraz sonra, bir de ne göreyim? bizim bütün İkdam arkadaşları, idare memuru Mahmut Bey'le başyazar tahir Lütfü ve Mahmut Bey'in, Damat Ferit Kabineşi iktidara gelir gelmez her türlü tehlikeye karşı bir paratoner olarak muhabirlerin başına geçirdiği Hürriyet ve İtilâfçı Kenan tıpkı benim gibi, neferlerin süngüleri arasında bulunduğum odaya girmesinler mi. İtiraf ederim ki, bunun üzerine geniş bir nefes almıştım. Gerçi, Hürriyet ve İtilâfçı Kenan'ın bana, "Buraya senin yüzünden geldik. Başımıza bu belâyı getiren sensin" der gibi bir bakışı vardı ama, ben artık meselenin doğrudan doğruya benim şahsımla ilgili olmadığını anlamıştım. Hele, biraz daha sonra, Nemrut Mustafa Divanı Harbi'nin bu yarı karanlık yarı çıplak bekleme salonu, başta sevimli dostum Asım Us olmak üzere Vakit Gazetesi'nin mesûl müdürü ve yazı işleri heyetiyle dolunca bu kanaatim büsbütün kuvvet bulmuş oldu: Mutlaka her iki gazetede de Anadolu harekâtına dair Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin hoşuna gitmeyen bir havadis neşredilmişti.

Artık bunun ne olabileceğini düşünmeye de lüzum görmüyordum. Lâkin, Nemrut Mustafa bizi bu odada o kadar uzun saatler bekletti ki, vakit geçirmenin yegâne çaresini bu basın suçuna hangi yazının sebep olduğunu aramızda bir müzakere ve müşavere konusu yapmakta bulmuştuk ve hiçbirimiz bu hususta akla yakın bir hükme veya tahmine varamamıştık.

Böylece saat gecenin onu oldu. Biz hâlâ bekleşiyorduk. Oda kapısının dışında süngülü neferler hâlâ nöbetteydi. İçinde bulunduğumuz bütün o köhne bina bir türbe ıssızlığına dalmıştı. Derken koridorda birtakım ayak sesleri işitildi. Daha doğrusu koridorun taban tahtaları gıcırdamaya başladı. Bunun

üzerinden de bir yarım saat daha geçti. Neferler bizi alıp bir manga halinde önlerine kattılar ve loş koridorun tâ öbür ucunda, iki büyük asma lâmbayla aydınlatılmış Divanı Harb Mahkeme salonuna soktular.

Bu Divanı Harb Heyeti'nin "Nemrut" vasfını taşımasına rağmen hiç de korkunç ve heybetli bir görünüşü yoktu. Birtakım semiz ve hantal vücutlu emekli albaylar, oturdukları koltuklarda cansız ve hareketsiz birer yağ ve et yığını halindeydi. Yorgun yüzlerine şimdiden bir derin uykunun mahmurluğu çökmüş gibiydi. Bunların ortasında yegâne hayat eseri gösteren yalnız reisleri Mustafa Paşa idi. Lâkin, o da öylesine çelimsiz, çalımsız ve ufak tefek bir adamdı ki, takındığı nemrutluk ünvanına hiç yakışmıyordu.

Bir müddet, önünde duran kâğıtlarla gazete kupürlerini karıştırıp okuduktan sonra başını kaldırdı. Her birimize ayrı ayrı baktı ve koyu bir Kerküklü şivesiyle:

- İçinizde Yakup Kadri kimdir? dedi.

Ben ayağa kalkınca evvela herhangi bir hakim gibi malûm usûl dairesinde hüviyetimi, mesleğimi, doğduğum tarihi, oturduğum yeri sordu. "İkdam" gazetesinde gördüğüm vazife hakkında malumat istedi ve bu gazetede bütün vazifemin edebî ve ilmî yazılar yazmaktan ibaret olduğunu söylemem üzerine babaca bir tavır takınarak:

- Gel oğlum; yaklaş şuraya... diye beni tâ kürsünün önüne çağırdı ve "İkdam" gazetesinin bir sayfasında etrafı kırmızı kalemle çizgilenmiş bir sütun göstererek "Bak, oku şu telgraf havadisini!" dedi.

Bu Ali Fuat Paşa'nın Eskişehir'de kazandığı bir askerî muvaffakiyete dair kısacık bir haberdi ve yazı işleri müdürü bu haberi mürettiphaneye verirken Ali Fuat adının sonundaki Paşa unvanını bir giyme içine almayı da unutmamıştı. Yalnız sanırım, 36 puntoluk harflerle bir gösterişli başlık koymak gafletinde bulunmuştu.

Nemrut Mustafa: "Anladın mı şimdi işin vehametini?" dedi.

Bittabi, ben hiçbir şey anlamıyordum. Şaşkın şaşkın yüzüne baktığını görünce bana şu garip izahta bulunmak lüzumunu hissetti:

-Ali Fuat denilen bu âsi lâ-irâdei seniye silki askeriden ihraç olunmuş ve fetvâi şerifle idama mahkûm olunmuştur. Ona paşa demekle hem padişahımız efendimize, hem de ahkâmi şeriyeye karşı koymuş oluyorsunuz. Bundan başka, Anadolu âsilerinin zaferinden bahsetmekle harbin daha uzun müddet devamına yolaçıyorsunuz. Yani Milleti boş yere kan dökmeye teşvik ediyorsunuz. Yeter gayri, bu İttihatçı oyunları. Görmediniz mi Devleti ne hale getirdiler" v.s. v.s.

Bu sırada gözlerimin ucuyla bir sağıma bir soluma baktım. Emekli Miralaylar hep uykuya dalmıştı. Nemrut Mustafa konuşmasına devam ediyordu.

- Bak oğlum; sen akıllı bir çocuğa benziyorsun. Ya bu işin mesûlürü bulup çıkarırsın, ya bütün mesûliyeti boynuna alırsın.

Demin verdiğim ifadeyi tekrar ettim:

- Ben gazetenin bu taraflarıyla meşgûl olmam. Hattâ gazete idarehanesine günde ancak yarım saat uğrar, yazımı verip giderim. Beni ancak bu yazılarımla meshul tutabilirsiniz.

- Öyle ise kimdir bu telgraflarla bu havadislerle meşgul olan ve serlevhaları koyan adam?

- Yazı işleri müdürü. Her gazetede bu, böyledir.

Bizim yazı işleri müdürü ise bahsi geçen Hürriyet ve İtilâfçı Yusuf Kenan'dan başka biri değildi. Nitekim gece yarısından birkaç saat sonraya kadar süren muhakememiz neticesinde hepimiz serbest bırakılıp o Yusuf Kenan'la Vakit gazetesinin yazı işleri müdürü - hatırladığıma göre - Enis Bey birkaç ay hapse mahkûm edilmişti ve bu suretle dağ doğura doğura bir fare doğurmuştu.

Şu hâlde, diyeceksiniz, bu kadar hafif bir basın suçunu yargılamak için bir Divanı Harb Heyeti neden böyle bir gece yarısı duruşmasına lüzum görmüştü?

Onu da sonradan anlıyacaktık. Meğer bu heyet üyeleri, başta Nemrut Mustafa olmak üzere, gece içtimaları için iki misli ödenek alırlarmış!

Demek oluyor ki oyunu biz oynamış, parayı da onlar toplamıştı.

Bu, İstanbul'da, mütareke devrinin Şark Cephesi. Size şimdi de, Garp Cephesi'nden bahsedeceğim:

Bir gün, Fransız askerî sansüründen şöyle bir tebliğ alacaktık: "İkdam Gazetesi İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığı'nın emriyle ilgâ olunmuştur." Niçin? Neden? Ne hakla demeğe vakit kalmadı; gazete idarehanesinin kapısı önünde iki süngülü Fransız askerinin dikildiğini gördük. Bu hâl bizi büsbütün şaşırtmıştı. Muhafızlarımız, gerçi idarehaneye girip çıkmamıza mâni olmuyordu ama, her girip çıkışımızda bize ters ters bakmaktan ve arada bir isim ve hüviyetimizi sormaktan hâli kalmıyordu.

Ecnebi sansürü veya ecnebi İşgâl Kuvvetleri tarafından bir basın müessesesine karşı bu derece şiddetli bir tedbir ve cezaya ilk defa şahid oluyorduk. O zamana kadar yazdığımız yazılar yüzünden sık sık İngiliz veya Fransız sansür bürolarına çağrılıp birtakım kaba muamelelere, hattâ sürgün ve hapis tehditlerine uğramıştık ve aramızdan bazı arkadaşların Malta yolunu boyladığını görmüştük ama, bir böylesine hükmü karakuşiye hiç maruz kalmamıştık. Bahusus ki, yukarıda da söylediğim gibi Damat Ferit Rejimi altında biz her türlü siyasî neşriyata son veriyor ve gazete sütunlarını bir sürü abur cubur yazılarla dolduruyorduk. Bu hâdise de işte tam böylę bir devirde vukû bulmuştu.

Ben, gerçi ne İkdam'ın sahibi, ne de mesül müdürü idim. Bu kapanıştan pek fazla bir zarar da görecek değildim. Bununla beraber, içimde isyana benzer bir tepkinin uyandığını hissettim ve hemen telefona sarılıp Fransa Yüksek Komiseri'nden (fevkalâde selâhiyetli Büyükelçi) bir mülâkat istedim. Hiç olmazsa, bu diplomata, yapılan işin büyük bir adaletsizlik, bir zulüm olduğunu söyleyecek ve bu suretle yüreğimi boşaltacaktım.

Arkadaşlar, Yüksek Komiser'in beni kabul edeceğinden çok şüpheli idiler. Doğrusu, ben de muvafık bir cevap alacağını ummuyordum. Zira, o zaman İstanbul'da bir Fransız veya bir İngiliz Büyükelçisi'nin yüzünü değme devlet adamlarımız bile kolaylıkla göremezdi. Fakat, ben, anlaşılan bu "insanüstü" mahlûkun insanî bir saatına rastgeldim. Aynı günün akşamı, Fransa Büyükelçiliği'nden gelen bir telefon haberi Yüksek Komiser Monsieur de France'ın ertesi gün öğleden sonra beni beklediğini bildiriyordu.

Gerçi o gün, o saatte Monsieur de France beni büyükelçiliğin intizar salonlarının birinde ayakta kabul etmişti. Ne elimi sıkmış ne de oturmam için bir sandalye göstermişti. Fakat, bütün söylediklerimi baştan sona büyük bir sabırla, hattâ, nazik ve hayırhalı diyebileceğim bir tavırla dinlemişti ve bana yol verirken:

- Zannetmiyorum ki, Fransız sansürü sebepsiz ve haksız bir harekette bulunmuş olsun. Tahkikatımın neticesini size bildireceğim demişti.

Bu görüşme üzerinden yirmi dört saat geçmeden Fransız sansürü şefi beni bürosuna davet etti. Bu büro Fransa Büyükelçiliği binasının daracık bir odasında idi ve Fransız sansürü şefi ters suratlı, şaşı gözlü bir yüzbaşıydı. Benim selâmıma mukabele etmeye lüzum görmeksizin küstah bir tavırla:

- Siz misiniz, dün gidip Yüksek Komiser'e birtakım yanlış

ifadelerde[10] bulunan! dedi ve cevap vermeme meydan bırakmaksızın zile bastı, emri altındaki mütercimlerden birini çağırdı. Bu karayağız bir Ermeni delikanlısı idi. İkdam Gazetesi'nin bazı yerleri kırmızı kalemle çizilmiş bir yazısını bana uzatarak:

- Yüksek Komiser'e, bundan niye bahsetmediniz? diye sordu.

Lâkin bendeki isyan hissi asıl o yazıyı gördükten sonradır ki bir feveran haline girmişti. Zira bu yazı, o zamanlar Paris'in en maruf gazetelerinden biri olan Le Matin'den tercüme edilmiş uzunca bir zâbıta vakâsı röportajı idi.

- Pek iyi Le Matin'in neşriyatından bir Türk gazetesi ne suretle mesûl oluyor? dedim.

Fransız subayı bir dövüşken horoz gibi kabardı:

- Bizim gazetelerimizde tercüme edilecek başka şey bulamadınız mı? diye haykırdı: Burada, macerası anlatılan adam âdi bir asker kaçağıdır. üstelik para çalmıştır ve bunu fuhuş ve sefahat yerlerinde harcarken yakalanmıştır. Fransa'nın ve Fransız ordusunun bin bir türlü şerefli menkıbelerine dair tek satırlık neşriyatta bulunmayıp da şu iğrenç ve çirkin hâdise üzerinde duruşunuz ancak bir kötü niyete delâlet eder.

Benim bir protesto hareketim üzerine:

- Evet, evet... bir kötü niyet, bir kötü kasit, dedi. Siz bununla memleketiniz âmme efkârı önünde Fransa'yı küçük düşürmek ve Fransız ordusunun prestijini lekelemek istediniz. Bizi, bunu sezmeyecek kadar avanak mı sanıyorsunuz?

Gazete küpürünü - bu sefer âdeta gözüme sokarcasına - tekrar bana uzatarak: - Hem müterciminiz bu kötü niyeti saklamağa lüzum görmek şöyle dursun Le Matin'deki metnin başına ilâve ettiği bir cümle ile bunu göze batarcasına be-

---

10 Bu sözün Fransızcası aynen şöyle idi: "C'est vous qui êtes alliée, hier, induire en erreure monsieur le Haut Commisarie?"

lirtmiştir. (Karilerimizin aşağıdaki sergüzeşti lezzetle okuyacaklarından eminiz) demişti. Niçin "lezzetle"? İzah eder misiniz niçin "lezzetle?

Bu çığrından çıkmış, zembereğinden fırlamış asker taslağına nasıl anlatabilirdim ki, İkdam müterciminin maksadı, bahis konusu kaçak Fransız casusunun saklandığı yerlerde vaktini türlü zevk ve eğlencelerle geçirmekte oluşuydu.

Sansür Şefi:

- Görüyorsunuz ki, cevap vermekte müşkülât çekiyorsunuz. dedi ve başını önündeki kâğıtlara eğmekle bana bir nevi "çık git" işareti verdi. Selâm vermeden çıkıp gittim.

Teşebbüsümün bu kadar ters bir netice vereceğini, doğrusu, hiç ummuyordum. Fransa Büyükelçisi'ne boş yere başvurmuştum. Boş yere bu Fransız yüzbaşısının takazını çekmiştim. Bu üzücü maceranın ertesi günü matbaada arkadaşlarla dertleşirken ne oldu bilir misiniz? Bir gün önce, yüzbaşının yanında gördüğüm Ermeni tercüman elinde bir zarfla yanıma çıkıp gelmesin mi? Bu zarfın içinde, Fransız Sansür Bürosu'nun İkdam'ın tekrar intişarına müsaade eden tebliği vardı.

İşte, biz mütareke rejiminin gerek şark, gerek garb cephesinden esen ittiratsız havaların tesiri altında böyle ne yapacağımızı şaşırıp kalmış bir durumda idik. Fakat, gün gelecek, Millî Zafer'in büyük rüzgârı bunların her ikisini de silip süpürecekti. Nemrut Mustafa ortadan kaybolacaktı ve o Fransız yüzbaşısı, pılıyı pırtıyı toplayıp gitmezden evvel, ilgâ ettiği İkdam idarehanesine gelerek bana bir veda ziyaretinde bulunacaktı ve bin dereden su getirip tatlı diller dökerek kendini affettirmeye çalışacaktı.

Meğer ne küçük, ne pısırık adamlarmış bize zulmedenler! Lâkin, zulüm denilen şey hep böyle küçük ve pısırık kimselerin kârı değil midir?

***

İkinci Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin ömrü çok uzun sürmemişti. Bu, başlangıçta bir cenindi. Sonra birdenbire bir müstehase hâline inkılâb edip İtilâf Devletleri'nin sırtında fuzulî ve faydasız bir yük olmuştu. Ne Kuvayı Milliyeyi dağıtabilmiş, ne de İstanbul şehrindeki Millî Mücadele Teşkilâtı"nın yeraltı cereyanlarını bastırabilmişti. Bu teşkilât, yeni kurulmakta olan Anadolu ordusuna gizliden gizliye silah ve subay yetiştirmekte ve Marmara'yla Karadeniz limanlarında bir takım askeri münakale üstleri tesis etmekteydi. Ankara'da Meclisi, hükümeti ve bütün idare kadrolarıyla bir devlet vücut bulmuştu. İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı ve İngiliz Diplomasisi, Damat Ferit Kabinesi gibi küflü bir âletle bu durumun üstesinden gelinemiyeceğini anlayınca Bab-ı Âli'ye tekrar Anadolu ile uzlaşabilecek birtakım devlet adamlarını yerleştirmek lüzumunu duymuş ve ihtiyar Tevfik Paşa gibi muhterem bir zatla İzzet Paşa gibi bir büyük askerî şahsiyetin sevk ve idaresinde memleketin en ileri gelen ordu ve siyaset erkânından müteşekkil bir gösterişli kabinenin kurulmasını istemişti.

Bunular, ilk iş olarak Mustafa Kemal'le arkadaşlarını "iknâ" ve "ilzam" ederek yola getirmek çaresini bulacaklardı. Zira, Jön Türk hareketi olduğunu sanan Intelligence Service'in verdiği malümata göre Tevfik Paşa İttihat ve Terakki devrinde Londra Büyükelçiliği'nde bulunduğu, İzzet Paşa geçen harbin en yüksek askerî vazifelerini gördüğü ve bunların yanı sıra Salih Paşa bir iki defa Anadolu'ya gidip Mustafa Kemal'le görüştüğü için İngilizlerce Ankara'daki millî hükümet erkânının ya mutemedi, ya silâh arkadaşı veya dostu telâkki edilmekteydi. Nitekim, onlar da kendilerini belki böyle sanıyorlardı.

Zira, çok geçmeden bu kabineye mensup beş altı kişilik bir heyet İzzet Paşa'nın riyaseti altında Anadolu'nun yolunu tutmuştu. Biz, İstanbul'daki Millî Mücadeleciler, gerçi bu

seyahatten bir şey çıkmıyacağını biliyorduk ama, ne de olsa, Bab-ı Âli'nın Mustafa Kemal'in ayağına gidişi, hele birkaç hafta sonra heyetin Ankara Hükümeti'ne iltihakı haberi bizi büsbütün sevindiriyor, koltuklarımızı kabartıyordu. Bu, bizce Millî hükümetimizin Padişah ve İtilâf Devletleri tarafından resmen tanınması gibi bir şeydi.

Hele bu seyahatin ve bu iltihakın Akhisar ve Balıkesir Kuvayı Milliye cephelerinin düşman tarafından bir hamlede tasfiye edilmesinden, Yunan taarruz hattının Bursa'dan Uşak'a ve Afyon'a kadar uzanışından ve Eskişehir'in daimi bir tehdit altına girişinden sonra vukû bulması bize büsbütün kuvvet ve ümit verici bir hâdise gibi görünüyordu.

Fakat, bir devre geldi ki, bunun fiilî neticeleri hakkında hemen hiçbir malûmat alamaz olduk. Anadolu'daki Bâb-ı Âli heyetinin üstüne kalın bir esrar perdesi kapanmıştı. Ne yaptığı, ne eylediği ve hattâ ne olduğu birimizin malûmu değildi.

Haftalar, aylar geçiyor, bu heyete dair tek bir haber sızmıyordu. Bunun yerine aldığımız Anadolu haberlerinin ise sadra şifa veren bir tarafı yoktu. O zamana kadar "Seyyar Kuvvetler" namı altında harekâtta bulunan Kuvayı Milliye kıtalarının tasfiyesine girişildiğini işitiyorduk. Bunlardan en mühim iki alaydan birinin kumandanlığını eden Demirci Efe'nin Refet Paşa'ya teslim olduğu ve diğerinin başındaki Çerkes Ethem'in - ki bunun adı daha birkaç ay evveline kadar Anadolu gazetelerinde Ethem Beyefendi diye geçerdi - Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya karşı geldiği söyleniyordu.

İşte, tam bu sıralarda idi ki, Millî Mücadelemizin ilk zafer müjdesi imdadımıza yetişti: İnönü'de düşmanı yenmiştik. Nasıl? Bunu hâlâ aklım almıyor. Anadolu ordumuz şöyle böyle teşekkül edeli henüz altı ay olmamıştı ve bir yandan kadrolarını tanzime, teçhizatını tamamlamaya çalışır, öbür yandan da yukarıda işaret ettiğimiz Seyyar kuvvetlerin başıbozuk hareketleriyle uğraşırken üzerine hücum eden Yunan Ordusu'na

ne suretle karşı koymak imkânını bulmuştu? Bu, bizim gibi Millî Mücadele mistik'inin cezbesine tutulmuşların bile güçlükle anlayabilecekleri bir işti. Nitekim, o noktada düşman taarruzunun başladığını haber aldığım günün akşamı bütün gece gözüme uyku girmemişti. Sabah olup da gazetelerdeki telgraf haberini okuyunca, bir müddet, kendimi tatlı bir rüyaya dalmış zannettim. Okuduğum satırlara inanamıyor ve bir gazeteyi bırakıp öbürüne bakıyordum.

İNÖNÜ ZAFERİ YAHUT METRİSTEPE'DEN GÖRÜLEN ŞEYLER

"İnönü kahramanı İsmet Paşa, Metristepe'den şu vaziyeti görüyorum diyor: (Bir düşman müfrezesi gayri muntazam çekiliyor; yakından takip ediliyorlar. Bozöyük yanıyor; düşman binlerce maktulleriyle doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza terketti.)

"Ve Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa ona çektiği bir telgrafına şu sözlerle nihayet veriyor:

> *"Üstünde durduğumuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir meydanı şeref seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için şaşaalı-itilâ ile dolu bir ufku-istikbâle de nâzır ve hâkim olduğunu söylemek isterim."*

Evet, bu tepe yalnız mânevî genişliği büyük Türk âlemini kucaklayan o meydana değil hayalimizin kavrayamadığı kadar engin bir ufka hâkim ve nâzıddır. Bu ufuk şimdiden bir şafak kızıllığı ile kıpkırmızıdır. Onu, bazıları şehitlerin kanına boyanmış sanıyor ve ürkek gözlerini çeviriyor. Halbuki bu, ne kadar zamandır bitmez tükenmez bir gece içinde beklediğimiz bir güneşin mâverâdan bize gönderdiği müjdenin rengidir. Anafartalar Kahramanı bunu "şaşaalı-itilâ" vasfı ile tarif ediyor. Demek ki, bir itilânın (yükselişin) başlangıcın-

dayız. Bir itilâ, bir yeniden doğuş, bir şafak... bütün bu kelimeler İnönü Zaferi'ne nâm olacak kadar büyük değildirler.

Ey ulvî hâdise; hiçbir kalem, hiçbir dil senin mehâbet ve azametini vasıflandırmağa kâdir değildir. Zira, ne Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, ne İstanbul'un fethi, ne inisanlık tarihinde birer yol dönümü olan bütün hâdiseler sebep ve netice itibariyle seninle boy ölçecek bir mertebeye varmamıştır.

1921 yılı 5 Nisan akşamı İsmet Paşa adında bir serdarın kılıcı, tıpkı bundan dört yüz şu kadar sene evvelki serdarın kılıcı gibi tarihi ikiye böldü. Dört beş günden beri bütün Şark dünyası ve bütün Asya için yeni bir devir açılmıştır. Bu mübarek ve ilâhî kıta asırlarca süren bir uykudan sonra ta göbeğinden sarsılıyor. Bütün vatan şehitleri türbelerinden başlarını kaldırıyor. Asırlarca sisli Şimal bölgelerinden esen rüzgârlar önünde hak ile yeksan olan eski mukaddes beldeler tekrar yeryüzüne çıkıyor. Cümle mazlûm milletler demir ve çelikten zincirlerini kırıyor ve karanlık mahbeslerinden dışarıya boşanıyor.

Hubutu âdem'den beri ilâhî ve insanî birçok mucizelere şahit olan bu kıta Türk ordularının yaptığı bu son mûcize kadar büyüğünü hiç görmemişti. Dünyanın bağrı yüzyıllardır bir hak ve adalet ateşi içinde yanmakta idi. Türk dilâverleri bu ateşi kendi kanlariyle teskin ettiler. Bütün yanan dudaklara, kuruyan ağızlara bu kızıl şerbetten tas tas uzattılar. Bu sebilden bütün susamışlar kanacaklardı. Bu sebilin suyu bütün hummalıların sıtmasını dindirecektir.

Geçen gün, şehrimizde çıkan Rumca gazetelerden biri: "Eskişehir önündeki kan deryasında Şark Meselesi denilen ayıp artık tamamiyle boğulacaktır" diyordu. Bu gazete ne doğru söylemiş. Evet, dediği çıktı; evet, Eskişehir önündeki kan deryasında Şark Meselesi denilen ayıp tamamiyle boğuldu. O mesele ki, karanlık iştahlarla gözü kararmış kimselerin

şimdiye kadar bir türlü hâlledemediği çetin bir muamma idi. Öyle bir muamma ki, herkesin kalbini şüphe ve endişeyle dolduruyor; geceleri bütün irfan ve vicdan sahiplerinin uykusunu kaçırıyor, kimseye dur ve durak vermiyordu. O mesele ki, cihanın beline dolanan sıkı ve sert kuşağın düğümü idi. Hiçbir el onu çözmeğe kâdir olamıyordu. Bütün eller bu sert kuşağın üstünde titriyordu.

Nihayet, ismi henüz tarihe geçmemiş bir Türk zâbiti bir kılıç darbesiyle bu düğümü kesti ve bu kuşak çözüldü ve cihan bir derin nefes aldı. Ey halaskâr kılıç, sana tân edenler şimdi yerin dibine geçmelidirler. Zira, halkın yegâne müdafii, imanın yegâne kolu gene sen oldun. Hakkın yenilmez bir kuvvet olduğunu ve imansız kuvvetin yılgın bir canavardan hiçbir farkı bulunmadığını itiraf etmek istemeyenler İnönü Zaferi karşısında hayretten hayrete düşüyorlar. O modern teçhizatlı Yunan ordularının yalçın bir kayaya çarpan dalgalar halinde dağılıp mahvolmalarına bir mâna veremiyorlar. O ordular ki, senelerden beri demir yiyor ve çelik giyiniyordu. Akdenizin bütün limanları ona barut, güllę, mitralyöz, teyyare ve tank yetiştiriyordu. Nasıl oldu da bu imkânlardan mahrum barutsuz, güllesiz, teyyaresiz, tanksız bir ordu senelerden beri çektiği bin türlü zahmete, senelerden beri gördüğü bin türlü mihnete rağmen bu yorgun ve çıplak ordu, nasıl oldu da âkıbet galebeyi çalan oldu? Çünkü, hak onun tarafındaydı; çünkü iman onda, onun kalbindeydi.

Bugün, bizi sevindiren şey yalnız düşmanın inhizamı değil, bu sırrın tecellisi ve bu hakikatın tezahürü olmalıdır. Zira arkasında böyle bir tecelliyi saklamayan kupkuru bir zafer bizim gibi tarihi sayısız destanlarla dolu bir millet için o kadar ehemmiyeti haiz değildi. Bahusus ki, yenilen Yunan ordusudur. O orduyu hiçbir zaman kendimize müsavi bir hasım olarak telâkki etmedik ve daha yirmi sene evvel onu kendi yurdunda gene böyle önümüze katıp sürdüğümüz zamanları henüz

hatırdan çıkarmadık. Binaenaleyh, tekrar ediyorum ki, Yunanlılar'ı yenmek bizim için bir iftihar sayılmaz. Gönlümüz bu sevinci bir defa daha hakkın galebesinden alıyor ve göğsümüzü yegâne zırhımız olan imanımız şişiriyor.

Seviniyoruz; çünkü Metristepe'de ayakta duran kahramanın seyrettiği meydanın arkasındaki mânevî âlemi görmekteyiz. Bu âlem mahşerden nümunedir: Bütün vatan şehitleri türbelerinden başlarını kaldırıyor, asırlarca sisli Şimal ülkelerinden esen rüzgârlar önünde hak ve yeksân olan eski mukaddes beldeler tekrar yeryüzüne çıkıyor, cümle mazlum milletler demir ve çelikten zincirlerini kırarak karanlık mahpeslerinden dışarıya atılıyor.

Zannetmeyiniz ki, bu yazıyı buraya herhangi bir öğünme kasdiyle geçiriyorum. Böyle bir harekette bulunmanın yegâne saiki, o günkü heyecanımı şimdi daha coşkun bir şekilde ifadeye imkân göremeyişimdir. Bu vesileyle şunu da söylemek isterim ki, İnönü Zaferi, bu destâni yankısını yalnız benim kalbimde ve kalemimde bulmamış, bütün milliyetçi kalem arkadaşlarımın ruhunda ve yazılarında aynı akisleri uyandırmıştır.

Fakat, İnönü Zaferi'ni bizden çok daha yakından görmüş olan Bâb-ı Âli heyeti erkânının bu hususta ki his ve intibaları acaba neydi? İlk coşkunluğumuz biraz yatışınca tekrar onları düşünmeye başlamıştık. Çünkü, idrâk ettiğimiz askerî zaferin yanıbaşında bu heyetin Anadolu'da kalışı bizce hâlâ bir siyasî zafer mânasını taşıyordu. Çünkü, mütarekenin ilk günlerinden beri çarpışmakta olan iki zihniyet, Bâb-ı Âli ile Millî Mücadele zihniyeti, o ziyaret ve o temasla nihayet birleşmiş sayılabilirdi.

Meğer, hakkat hiç öyle değilmiş. Günün birinde, heyetin İstanbul'a dönmesiyle her şey meydana çıkacaktı. Nasıl ve

ne suretle? Bunu, hâdisenin başlıca kahramanı Mustafa Kemal'in altı yıl sonra yazıp okuduğu büyük Hâtıra Nutku'ndan bulup çıkarmağa çalışalım. Mustafa Kemal Büyük Nutku'nda İzzet Paşa misyonu macerasını baştan sona kadar şöyle anlatır:

> *"İstanbul'da Tevfik Paşa iktidar mevkiine getirildi. Dahiliye Nâzırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nâzırı olarak Salih Paşalar kabinede bulunuyordu. Bu kabine bizimle derhal temas ve münasebet yollarını aradı. Saray Erkânı Harbiyesi'nde bulunan bir zâbit, Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlarla Ankara'ya gönderildi. Bu notlarda eskisine nisbetle daha müsait şartlar vardı. Meselâ Osmanlı hâkimiyeti dahilinde, İzmir'e Yunanlılar tarafından bir hususî idare kurulmasına rıza göstererek bir sulh akdi ümidinde bulundukları ve her şeyden evvel İstanbul Hükümeti'yle bir itilâf zemini aranmasına ehemmiyet verdikleri bildiriliyordu. Ahmet İzzet Paşa'nın içinde bulunduğu kabinenin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin mahiyet ve selâhiyetinden haberdar olmadıkları, hâlâ İstanbul'da bizim iştirakimizle bir hükümet yapmak ve o vasıta ile millet ve memleket meselelerini hâlletmek fikrinde oldukları anlaşılıyordu. Ahmet İzzet Paşa'yı ve Tevfik Paşa kabinesini her şeyden evvel bu hususta tenvir etmek lüzumunu duyduk ve Ankara'ya gönderilen memurla lâzım gelen izahatı gönderdik."*

Görülüyor ki, bizi İstanbul'da o kadar sevindiren bu hâdise karşısında Mustafa Kemal'in ilk tepkisi hiç de müsbet olmamıştır. Onu, böyle bir heyetin kendi ayağına gelmesi keyfiyetinden ziyade Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin Bab-ı Âli Kabinesi tarafından hâlâ tanınmak ve bilinmek istenmemesi ilgilendirmiş ve hattâ, kızdırmıştır. Diğer Nâzır arkadaşları ve maiyetiyle birlikte hemen kendisiyle buluşmak arzusunu üstüste şifreli telgraflarla bildirmekte

olan İzzet Paşa'ya cevabını bir müddet, o "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümetinin mahiyeti ve selâhiyeti hakkında tenvir edici" mesajın Bab-ı Âli'ye varmasına kadar, geciktirmişti ve nihayet, hiçbir şevk ve tehâlük belgesi taşımayan ve o zamanki ruh hâlimize göre, bize oldukça sert görünmesi lâzımgelen şu telgrafı göndermiştir: (Eski devrin resmî uslübiyle yazılmış olan bu telgrafı, belki şimdi okurların çoğu anlamaz endişesiyle dil bakımından bazı tadillere uğratarak, fakat; ruh ve mânasına tamamiyle sadık kalarak aşağıya geçiriyorum):

> *"İstanbul'da İzzet Paşa hazretlerine: Zatı devletlerinin ve Salih Paşa hazretlerinin de dahil bulunmaları iktiza eden heyetle en kolay ve tez olarak Bilecik'te buluşmak mümkündür İstanbul'dan ya Sapanca'ya şimendifer ve oradan otomobille, Bilecik'e teşrif buyrulabilir. Bahsi geçen istikametler üzerinde, şimdiden icab edenlere tebligat yapılmıştır. Kanunu evvelin (Aralık ayının) ikisine kadar Bilecik'te bulunacak veçhile seyahatin tanzimini ve İstanbul'dan hareketiniz gün ve yolunun şimdiye kadar kullanılan vasıta ile Zonguldak'a bildirilmesini rica ederim. Seyahatin mümkün olduğu kadar gösterişsiz ve gürültüsüz icrası hâtıra kabilinden arzolunur"*

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, gerçi bu buluşmadan millet ve memleket hayrına büyük bir netice ummuyordu. Zira, gene Bab-ı Âli kanallarından alman resmî malûmata göre, İzzet Paşa heyetinin Anadolu'ya İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nin Ermenistan (!), Gürcistan (!), ve İzmir meselelerine dair hükümeti namına yaptığı bazı uzlaşma tekliflerini kabul ettirmeye geldiğini biliyordu. Fakat... Evet, ne yapmalı ki, heyete "gelmeyin, sizinle görüşmek istemiyoruz" demek iç politika icaplarına uygun değildir, çünkü:

Tevfik Paşa, İzzet Paşa, Salih Paşa zamanının büyük adamları diye tanınmışlardı. Millet bunları akıllı, tedbirli ve uzağı görür biliyordu. Bu sebeple Damat Ferit çekilip de yerine bu zatlardan müteşekkil bir kabine gelince herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Hele Tevfik Paşa kabinesi, ilk anda Ankara'yla temas ve münasebet arayınca âmme efkârında iyi niyetine hükmedilmemek için sebep tasavvur olunamazdı. Herkes, Tevfik Paşa kabinesini "fâli hayır" addetti. Bu kabinenin Memleket ve milletin âzamî menfaatlerini temin çare ve vasıtalarını bulmadan müşküldü. Bâhusus, kendileri de İstanbul mehafilinde ve matbuatında kullandıkları lisanla umumun telâkkisini teyid edecek vaziyet almış bulunuyorlardı.

> *"Biz hakikî vaziyetin, umumun zan ve telâkkisi gibi olmadığını tamamiyle kaani idik. Fakat, İstanbul'un kurtuluş çaresi için vukû bulan uzlaşma tekliflerini âmme efkârını tatmine medar olacak şartları hazırlamadan reddetmeyi muvafık bulmadık. Onun için İzzet ve Salih Paşalar'ın dahil bulunacağı bir heyetle mülâkatı münasip gördük. Bu zatlarla buluşup görüştükten sonra âmmenin bütün zan ve telâkkisinin esassız olduğunun anlaşılacağına şüphem yoktu. Bir de, her ne olursa olsun, âmme efkârınca işaret ettiğim evsafta tanınmış bu şahsiyetlerle İstanbul'da hükümet teşkil etmenin millî maksad için ne kadar zararlı olduğu meydanda idi: Binaenaleyh, mülâkattan sonra d kendi işlerine avdetlerine müsaade etmemek lüzumu bence tabiî idi. İşte bu mülâhazalar üzerindedir ki, Bilecik'te buluşmak kararlaştırıldı."*[11]

Doğrusu, bu mülâhazalar o zaman yalnız bizim gibi uzakta bulunanların değil, hattâ Ankara'dakilerin çoğunun aklından

---

11 Büyük Nutuk'tan.

geçmiyordu. Bu tarihten birkaç ay sonra Ankara'ya gittiğim vakit Büyük Millet Meclisi çevrelerinde bile İzzet Paşa misyonunu sempati ile karşılamış bulunanlar olduğunu öğrenmiştim. Bunu, bu zihniyeti ve bu ruh hâlini o zamanki şartlar içinde pek de garipsememek lâzım gelir. Zira, Mustafa Kemal ve arkadaşları bu mülâhazalarda bulunup Bab-ı Âli heyetini beklerken Milli Mücadelemiz pek kötü ve karışık bir safha içindeydi. Dışarıdan Yunan ordusu Eskişehir üzerine yeni bir taarruza hazırlanıyor; içeride Çerkez Ethem gemi azıya almış bulunuyor ve başıbozuk kıtalariyle ordumuzun sol kanadını sinsi bir tehdit altında tutuyordu. Dâva da şu idi: Garp Cephesi kumandanı İsmet Paşa, Erkânı Harbiye'nin gösterdiği lüzum üzerine, Ethem'in hareket ve faaliyet hududunu tahdit için kendisine muayyen bir bölge dahilinde kalmak ve "Birinci Kuvvayı Seyyare" kumandanı unvanını taşımak emrini vermiş, Ethem Bey ise "Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya havalisi kumandanı" olarak tanınmasını istemişti. Bu suretle İsmet Paşanın vazife ve mesüliyetlerini paylaşacak ve bununla da kalmayıp kendi başına buyruk olmak imkânını elde edecekti. Onu, her türlü askerî disipline ve Türk ordusunun nice yıllık geleneklerine aykırı bu iddiasından vazgeçirmek, kısaca, onu yola getirmek için elden gelen bütün teşebbüslere başvurulmuş, Ethem Beyefendi, silâhlı muhafızlariyle Ankara'ya davet edilmiş, Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanıp ağırlanmış, Büyük Millet Meclisi'ne merâsimle kabul olunmuş, fakat, onun gönlünü etmek imkânı bulunamamıştı.

Bu, Millî Mücadelenin bir muntazam ordu kadrosu içine alınmasından beri başlayıp devam eden bir dâva idi. Seyyar kuvvetlerin Yunan ordusunu yıprandırmak suretiyle yenebileceği fikri bu davanın esasını teşkil ediyordu ve Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın silâh arkadaşları arasında bile bu tezi tutanlar vardı. Öyle ki, Ethem Bey'le beraber bunlara da doğruyu kabul ettirmek lâzım geliyordu. Gerçi, Millî Mücadele,

Kuvayı Milliye dediğimiz bu milis teşkilâtıyla başlamış ve ilk zamanlarda bunlardan çok istifade edilmişti. Fakat Ankara'da bir hükümet ve devlet teessüs ettikten ve Büyük Millet Meclisi Ordusu diye bir yeni ordu vücuda geldikten sonra artık bunlara lüzum kalmamış, hattâ, bunlar birçok bakımdan zararlı olmağa başlamışlardı. Zira, bu seyyar kuvvetler bulundukları bölgelerde âdeta birtakım derebeylik rejimleri kurmuş gibiydiler. Halkı istedikleri gibi haraca kesiyorlar, başıbozuk askerler devşiriyorlar, adalet tevzi ediyorlar ve ne Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarını, ne Hükümetin emirlerini dinliyorlardı.

İşte Mustafa Kemal Paşa bunlarla uğraşıp çekiştiği bir sıradadır ki, kendisini epeyce zamandır Bilecik'te beklemekte olan Bab-ı Âli heyetiyle buluşmağa gitmişti. Bu tarihî mülâkata dair tafsilâtı, hiçbir harfini değiştirmeksizin, Mustafa Kemal Paşa'nın "Büyük Nutuk"undan alıyorum. Zira, bu tafsilât o kadar nüanslarla doludur ki, bunu ancak onun nükteli ifadesiyle belirtmek kaabildir.

> *"Heyet ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. Bu heyet İzzet, Salih Paşalarla süferadan Cevat ve Ziraat Nâzırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Müşaviri Münir Beyler ve Hoca Fatih Efendi'den mürekkepti. İstasyon binasının bir odasında birleştik. İsmet Paşa da beraberdi. Mülâkat şu tarzda cereyan etti: Ben, ilk söz olarak "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Reisi" diyerek kendimi takdim ettikten sonra "kimlerle müşerref oluyorum?" sualini tevcih ettim. Salih Paşa benim maksadıma intikal edemiyerek kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın da Dahiliye Nâzırı olduğunu izaha kalkışırken ben, hemen, İstanbul'da biri hükümet ve kendilerini o hükümetin ricali olarak tanımadığımı ve eğer İstanbul'da bir hükümetin nâzırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileriyle gö-*

rüşmekte mâzur olduğumu beyan ettim. Ondan sonra sıfat ve selâhiyet mevzuubahis olmıyarak müdavelei efkârda bulunmak tasvip edildi.

Mükâlemenin bazı safhalarına Ankara'dan beraber gelen bazı mebus arkadaşları da iştirak ettirdim. Birkaç saat süren konuşmadan gelen zevatın esaslı hiçbir malûmat ve kanaatleri olmadığı anlaşıldı. Nihayet, İstanbul'a avdetlerine müsaade etmiyeceğimi ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi tebliğ ettim.

Zaten beklemekte bulunan trenle hareket olundu. 6 Kânunuevvel 336 da (6 Aralık 1921) Ankara'ya geldik. İstanbul heyetini arzuları hilâfına tevkif etmiştim. Fakat, bunu ilân etmeyi faydalı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih Paşalar'dan ve diğer zevattan Millî Hükümet umurunda istifadeyi düşünerek haysiyetlerini mahfuz bulundurmak istedim. Bu maksatla Ankara'ya gelir gelmez matbuata tevdi ettiğim ajans tebliğinde mevzuubahis zevatın Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle temas etmek vesilesiyle İstanbul'dan çıktıklarını ve memleketin hayır ve selâmetine daha semereli, daha tesirli çalışmak üzere bize iltihak eylediklerini ilân ettirdim."

Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyanatı, o zamanın şartları gözönünde tutularak dikkatle okunduğu vakit anlaşılır ki, o, iki türlü zihniyetle çarpışmaktadır. Biri Bab-ı Âli'nin idarei maslahatçı zihniyeti; öbürü de Seyyar Kuvvetler kumandanlarının tegallüp ve anarşi zihniyeti. Kendisini İstanbul heyetine "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Reisi" diye takdim ederken bir yandan millî iradeyle meşru ve kanunî şeklini almış bir halk idaresinin, bir halk devletinin başı olduğunu belirtmiş; öbür yandan Çerkes Ethem'le Demirci Efe hâdiselerini bastırmakla memlekette bu devlet ve idarenin

otoritesini hâkim kılmak gayesini gütmüş oluyordu. Lâkin, Mustafa Kemal Paşa, birincileri akıl ve mantıkla yola getirmenin imkânını bulabilmişti. Nihayet, İstanbul heyetini, sesi duyulmaz ve yerinden kımıldamaz bir hale sokmuştu ama, efelerin serkeşlik ve derebeylik hareketlerinin hâlâ bir türlü önüne geçemiyordu. Bunlarla kendisi arasında başlayan müzakere ve muhabereler işin gittikçe sarpa sardığını gösteriyordu. Çerkez Ethem'in mebus sıfatını taşıyan kardeşi Reşit, Mustafa Kemal'e ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya karşı zihin karıştırma ve kışkırtma faaliyetlerine Büyük Millet Meclisi çevrelerinde bile saha bulmaktaydı.

Bunun üzerine, Cenup Kumandanı Refet Paşa'nın emrindeki kuvvetler birinci darbeyi Demirci Efeye ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emrindeki kuvvetler ikinci ve son darbeyi Çerkez Ethem'e vurmak zorunda kaldılar. Alayı ilk vuruşta darmadağın olan Demirci Efe teslim oldu. Aynı âkıbete uğrayan Çerkez Ethem ise düşman tarafına geçti ve bu hâdise Birinci İnönü Zaferi'nin kazanıldığı bir sırada vukubuldu.

Onun için, Mustafa Kemal Paşa Büyük Nutku'nda der ki:

> *"Bir taraftan düşman taarruzuna, öbür taraftan dahilî isyana karşı kazandığımız bu zaferler İstanbul Heyeti üzerinde herhangi bir müsbet tesir uyandırmamıştır. Bu heyet sonuna kadar bizim çıkmaz bir yolda olduğumuz veya macera içine dalmış bulunduğumuz kanaatini muhafaza etmiştir. İstanbul'da aileleri nezdinde bırakılmaları için mütemadiyen yalvarıyorlar ve İstanbul'a döndüklerinde hiçbir siyasî vazife almıyacaklarına dair teminat veriyorlardı. İsmet Paşa'nın bazı hususlar için Ankara'da bulunduğu bir sırada paşalar ricalarını tekrar ettiler. İsmet Paşa bu şartlarını ve ricalarını Heyeti Vekile'ye bildirdi. Zaten mevcudiyetlerinin millî mesaimize faydalı olmadığı, aksine Ankara'da büyük bir sıklet teşkil etmekte bulun-*

verdikleri anlaşıldığında Heyeti Vekile bu paşaların İstanbul'a avdetlerinde bir mahzur görmedi."

***

Doğrusu, İstanbul'da biz bile bu heyetin ne zaman ve nasıl döndüğünün farkında olmadık. Zira, Birinci İnönü Zaferi'nden sonra siyasî hâdiseler öyle bir süratle gelişmeye ve İtilâf Devletleri'nin bize karşı hareketleri öylesine değişmeye başlamıştı ki, kendimizi âdeta gayemize varmış sanıyorduk. Bir vakitler İngiliz ceberutunun en sert mümessillerinden biri olan ve Bab-ı Âli'ye elinde kamçısını sallayarak girip çıkan Yüzbaşı Benett bile şimdi İstanbul'da bir numaralı Türk dostu ve Mustafa Kemal hayranı olarak dolaşıyordu. Alttan alta, hemen bütün İngiliz işgâl kuvvetleri subaylarının aynı yolu takip ettikleri ve Lloyd George siyasetini kötüledikleri söyleniyordu. Bunlardan bazılarının Ankara'yla temas ve görüşme yolları aradıklarını da işitmiştik.

Lâkin, bütün bunların ne ehemmiyeti var. İşte, bir İkinci İnönü Muharebesi daha kazanılmıştı. Beyoğlu Caddesi'nde, Yunan Konsolosluğu binasının üçüncü katından bir insan boyu kalıncaya kadar yerlere sarkan mavili beyazlı ipek bayrağı şimdi elimizin tersiyle itip geçiyorduk. Derken, günlerden bir gün, Bab-ı Âli Hükmetiy'le beraber Ankara Hükümetinin Londra'da bir sulh konferansına davet edildiğini duymıyalım mı?

Bu, bize olağanüstü bir hâdise gibi göründü. Daha düne kadar, Ankara, Anadolu denilince Kemalist çetelerinden bahsedilen Batı memleketlerinde rota birdenbire nasıl çevrilivermişti? İki büyük ve eski Avrupa İmparatorluğu'nu, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ı bir masa başında ikişer, üçer hafta içinde tasfiye ediveren ve elindeki kırmızı kalemle Orta ve Doğu Avrupa haritası üstünde birtakım yeni devlet ve memleket sınırları çizen, nice asırlık taç ve tahtları devirip

yerlerine kendi emirberlerini getiren, yüzlerce yıldan beri ay yıldızlı bayrağın altında, Osmanlı Devleti'yle kader ve tarih birliği etmiş Müslüman camialarını birer Hıristiyan sömürgesi haline sokan Büyük Britanya Hükümeti Başvekili Lloyd George demek ki, Anadolu'da çete reisliği eden bir adamın "avene"siyle konuşup anlaşmak lüzumunu hissetmişti!

Evet, işte bütün İngiliz ve Fransız basını bu hâdiseden bahsediyordu. İngilizce, Fransızca bütün gazete ve dergiler hep Ankara delegelerine dair yazılarla dolup taşıyordu. Bunlar Londra'ya varmadan evvel, İngiltere halkına, karikatür şeklinde birtakım allegorik resimlerle takdim olunmuştu. Bu resimlerde başları sarıklı, belleri silâhlı ve alınlarımn ortasında ay yıldız işaretli birbirinden acayip tavırda kimselerin girdikleri görülüyordu. Fakat çok geçmeden egzotik bir manzara seyretmek merakiyle delegelerimizin yolu üstünde toplanmış olan Londra halkı, en az Lloyd George kadar Avrupaî kıyafette, bonjurlu, silindir şapkalı ve sırtlarında heybe yerine koltuklarının altında zarif serviyetler taşıyan bir diplomatik heyetle karşılaşınca "Aa, bunların bizim (gentleman)'lerden ne farkı var!" diye şaşırıp kalmıştı.

Bunlar yalnız kılık kıyafetçe düzgün ve medenî değil, tavır ve hareketçe de nazik, boy bosca gösterişli insanlardı. Heyet Başkanı Hariciye Vekili Bekir Sami, delegelerimizden Bolu Mebusu Hüsrev ve Zekâi beyler (eski büyük elçilerimizden Hüsrev Gerede ve Zekâi Apaydın) herhangi bir şimalli delikanlıyla boy ölçüşecek kadar uzun kametliydiler. Heyete refakat edenler arasında Ruşen Eşref'le İzmir mebusu Sırrı Bey de bu kıratta levent kişilerdi. Bunlar içinde gene Ankara delegelerinden Yunus Nadi Bey'le müşavirlerden Mahmut Esat Bey ise enine bir heybet gösteriyordu. Öyle ki, hepsi birden, ihtiyar ve yorgun Tevfik Paşa'nın ardı sıra müzakere salonuna girdikleri vakit, Lloyd George'la yanyana oturan Fransız Başvekili ve Hariciye Nazırı Briand, İngiliz Başveki-

li'nin kulağına eğilip yavaşça:

- Bu efendiler hiç de "hasta adam" a benzemiyorlar demişti.

O zaman, bu nükteyi nakleden Fransız ve İngiliz gazeteleri "Ankara delegeleri Türkiye'ye taktığımız "hasta adam" lâkabının ne kadar yanlış olduğunu ispat etmekle ilk siyasî muvaffakiyeti kazanmış oldular" diye yazıyorlardı.

Lâkin, zavallı Tevfik Paşa, köhne Osmanlı Devleti'nin bu son Sadrazamı hâlâ tek başına o "hasta adam" denilen heyulânın sicimleşmiş bir timsali gibiydi. Lloyd George, onun yorgun ve titrek adımlarla gelip karşısında bir canlı cenaze gibi durduğunu görünce kendisine bir rahat koltuk getirilmesini emretmiş ve bununla da kalmıyarak dizlerini kalın bir battaniye ile örttürmüştü. Sonra söze nereden başlıyacağını bilemeyip:

- Sıhhatiniz nasıldı ekselâns? diye sormuştu.

Bazı fassal gazetecilere göre, zaten birçok patavatsızlıklariyle ün alan Lloyd George bu iki kelimelik sözünde iki pot kırmış oluyordu. Birincisi, bu gibi diplomatik temaslarda hatır gönül sormak fazla bir lâubalilikti. İkincisi, Sadrazamlar'a ekselâns denilmez Alles demek lâzım gelirdi. Fakat, Londra'da büyükelçiliği zamanından beri İngilizler'den daima hürmet ve muhabbet görmüş olan Tevfik Paşa bunda hiçbir hakaret kasdı bulmıyacak kadar tecrübeli bir devlet adamı ve kâmil bir insandı. İngiltere'deki İngilizler'in de bize gelenler gibi olmadığını biliyordu. Lloyd George'a cevap vermeye lüzum görmeksizin karşısındaki İtilâf Devletleri heyetine şöyle dedi:

- Söz Ankara delegelerinindir!

Bunun üzerine, sanırım, Büyük Britanya Başvekili büsbütün şaşırmıştı. Zira, bu konferanstan umduğu neticeyi, İngiliz kuvvetlerinin işgâli altındaki İstanbul Heyeti'yle daha kolay elde edeceğinden emindi ve onun içindir ki, Ankara temsil-

cilerini, Tevfik Paşa'nın başkanlığında bir ek heyet olarak kabul etmeyi düşünmüştü. Bu suretle aklınca bir taşla iki kuşu vurmuş olacaktı. İstanbul'la Ankara arasındaki ikiliği kaldıracak, yâni Ankara Hükümeti'ni de Saray'la Bab-ı Âli sırasına koyup kendi askerî ve siyasî nüfuzuna tâbî kılacaktı.

Tevfik Paşa, belki bu oyunun farkında değildi. Farkında olsa bile belki böyle bir birleşmenin istikbâlimiz bakımından ne büyük bir tehlike teşkil edeceğini düşünemezdi. Nitekim, böyle düşünemiyeceğinin en büyük delilini İzzet Paşa misyonunu Ankara'ya göndermek suretiyle göstermiş bulunuyordu. Bab-ı Âli'nin bütün gayesi zaten bu ikiliğe bir son vermek değil miydi? Fakat, Tevfik Paşa'nın ruhundaki asaâet, birdenbire, bu eski saltanat ve devlet adamı zihniyetine galebe çalınıştı ve bu hâdiseden yalnız Ankara delegeleri değil Fransız Hariciye Nâzırı Briand da memnun kalmıştı. Zira, Fransız Hükümeti saray ve Bab-ı Âli'yle hiçbir dâvanın halledilemiyeceğini çoktan anlamış ve bizimle askıda kalan meselelerini Ankara Hükümeti'yle diplomatik temaslar tesis ederek hâl çaresine bağlamak yolunu tutmuş bulunuyordu.

Tevfik Paşa ortadan çekilip otelindeki yatağına yatar yatmaz, bundan dolayıdır ki, Briand'ın ilk işi Bekir Sami Bey'le arkadaşlarını tebrik etmek ve konferansın devamı boyunca onlardan elinden gelen yardımı esirgememek olmuştur.

Bununla beraber, Ankara Heyeti uzunca bir Londra misafirliğinden sonra İtilâf Devletleri'yle esaslı bir anlaşma zemini bulamaksızın döneceklerdir.

***

Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in Başkanlığı altında Londra sulh müzakeresine davet edilmiş olan heyetimiz hakkında buraya kadar verdiğimiz malûmat o zamanki yabancı matbuattan aldıklarımızdır. Şimdi, bunun iç yüzünü de Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan

öğrenmeye çalışalım. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Nutuk'unda der ki:

- İkinci İnönü Zaferi'nden sonra Londra'ya gitmiş olan murahhas heyetimiz avdet etti. Konferansın müsbet bir neticeye varamadığı malûmunuzdur. Fakat, Heyet Reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya siyaset adamlariyle temas ve mükâlemelerde bulunarak her biriyle ayrı ayrı mukavelenâmeler imzalamış bulunuyordu. İngiltere ile imzaladığı bir mukavele mucibince elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini iade edecektik. Buna mukabil İngilizler de bize esirlerimizi iade edeceklerdi. Yalnız Türk esirleri arasında Hıristiyan ekalliyetlere veya İngiliz esirlerine zulüm ve fena muamele etmiş olduğu iddia edilenler ayrı tutulacaktı. Hükümetimiz, hitabi, böyle bir mukaveleyi tasvip ve tasdik edemezdi. Çünkü, böyle bir mukaveleyi tasvip etmek Türk tebasının Türkiye dahilindeki harekâtı üzerinde ecnebi hükümetinin bir nevi kaza hakkını tasdik etmek olurdu.

Biz bu mukaveleyi tasdik etmemekle beraber, İngilizler bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından biz de bilmukabele elimizde bulunan İngiliz esirlerinin bir kısmını serbest bıraktık.

Bekir Sami Bey, resmî müzakereler ve konuşmalar dışında sırf şahsî olarak Lloyd George'la bir mülâkatta bulunmuş. Aralarında söylenen sözler stenografiye edilmiş, bir zabıt da imzalamış. Bekir Sami Bey'in elinde bulunan nüshasının muhteviyatına muttali edildiğimi hatırlamıyorum. Çünkü, Bekir Sami Bey bunu kendisinde saklamış olacaktır.

Bundan başka Bekir Sami Beyle Fransız Başvekili Mösyö Briand arasında da 11 Mart 1921 tarihli bir mukavele

imzalanmıştır. Bu mukaveleye göre, Fransa ile Hükümetimiz arasında muhasebata nihayet verilecek; Fransızlar silâhlı çetelerini, biz de mücahitlerimizi silâhtan tecrit edeceğiz. Zâbıta kuvvetlerimize Fransız zâbitleri de ithâl olunacak; Fransızlarca teşkil olunan zâbıta muhafaza edilecek, Fransa'nın tahliye edeceği yerlerde Elâzığ, Diyarbakır ve Sivas vilâyetlerinin, iktisadî inkişafı için yapılacak teşebbüslerde rüçhan hakkı ve Ergani maden imtiyazı da Fransızlar'a verilecek. Hükümetimizce bu mukavelenin de kabul edilmeyişi sebeplerini burada sayıp dökmeğe hacet yoktur sanırım.

Bekir Sami Bey, İtalyan Hariciye Nâzırı bulunan Kont Sforza ile de 12 Mart 1921'de bir mukavele imza etmişti. Buna göre, İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın bize iadesi hususundaki taleplerimizi konferans nezdinde tervic ettirmesine mukabil, biz de İtalyan Devleti'ne Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklariyle Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın, Konya'nın sonradan tâyin edilecek kısımlarında iktisadî teşebbüsler için rüçhan hakkı verecektik. Bundan başka, bu bölgelerde Türk Hükümeti veya Türk sermayesi tarafından yapılamıyacak olan iktisadî işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk şirketine devri kabul edilmekteydi. Tabiî, bu mukavele de Hükümetimizce redden başka bir muameleye maruz kalamazdı.

İtilâf Devletleri'nin, Londra'ya sulh tesisi için gönderdiğimiz murahhas heyetimiz reisine imza ettirdikleri mukaveleler muhteviyatı Sèvres projesini müteakip beyinlerinde mutabık kaldıkları "accord tripartite" denilen ve Anadolu'yu nüfuz bölgelerine taksim eden anlaşmayı başka adlar altında Millî Hükümetimize kabul ettirmek maksadına matuf olduğu pek aşikârdır.

Bizler ise İstanbul'da işin bu taraflarını bilmediğimiz için Bekir Sami Bey heyetinin Londra seyahati hakkında Ankara siyasî çevrelerinden ve Anadolu Ajansı'ndan sadra şifa verecek hiçbir haber sızmamasının ve bu hususta yalnız Avrupa basınının verdiği malûmatla kalışımızın sebebini niye yükleteceğimizi bilemiyorduk. Meğerse, bu Londra Konferansı da vaktiyle dâvet edildiğimiz birçok Avrupa konferansları gibi, millî, iktisadî istiklâlimiz aleyhine kurulan tuzaklardan biriymiş! Bu bahiste sözü Mustafa Kemal Paşa'ya bırakışımın başlıca sebebi de böyle bir hâdise karşısında millî istiklâl şuurumuzda uyanması lâzım gelen tepkiyi bütün Türk milliyetçileri arasında ondan daha kesin ve kesin bir şekilde yapabilmenin imkânsızlığını anlamış olmamdır. Nitekim, hiç şüphesiz Bekir Sami Bey de bu şuura sahip bulunanlardandı. Aksi takdirde, diğer birçok Osmanlı Devlet ve Hükümet adamları gibi o da İstanbul'da kalıp Anadolu'ya geçmeyebilirdi. Daha doğrusu geçmek için birçokları gibi Millî Mücadele'nin zafer günlerini bekliyebilirdi. Halbuki, bu eski vali ne asker, ne politikacı olmamakla beraber ilk adımından itibaren Mustafa Kemal'in ardından yürümüş. O'nun en yakın mücadele arkadaşlarından biri olmuş ve nihayet Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dış politika mesuliyetini üzerine almış bulunuyordu.

Bekir Sami Bey, iyi bir insandı da. Fakat, ne de olsa, Bab-ı Âli geleneklerine ve Bab-ı Âli zihniyetine göre yetişmiş bir memur olduğundan, belki için için bir "idarei maslahatçılık" illetine müptelâ idi. Büyük zaferden sonra hükümet ve idare kadrolarımıza, bu bakımdan, Bekir Sami Bey'i gölgede bırakan niceleri katılmıştır. Hele son zamanlarda bu gibilerin sayısı o kadar çoğalmış, bu yüzden siyasî hayatımızda öyle bir muvazaa havası hâsıl olmuş ve bu havanın içinde istiklâlcilik, milliyetçilik prensipleri yavaş yavaş öylesine arkaik görünmiye başlamıştır ki, korkarım Mustafa Kemal'in vaktiyle Bekir Sami Bey'e dair söylediği ağır sözler şimdi bazılarımızca pek haksız

telâkki edilmesin. Zira, böylelerine göre, şimdi, şu veya bu yabancı devlete siyasî münasebetleri kuvvetlendirmek için -rüçhan hakkı şeklinde değilse bile- ona yakın bazı iktisadî tavizlerde bulunmak diplomasinin icaplarından biri olarak sayılmaktadır.

Halbuki, 1921'de buna verilen ad pek vahametli bir mâna ifade ederdi. Tarihe karışmış eski bir polemiği yeniden tazelememek endişesiyle aynı nutkun buraya nakletmekten çekindiğimiz kısımları okunacak olursa görülür ki, Bekir Sami Bey imzaladığı o mukaveleler yüzünden büyük bir töhmet altına girmiş ve bunun cezasını, o vakit yalnız Hariciye Vekâletinden ayrılmak şartiyle değil birkaç yıl sonra siyasî hayatına da veda etmek suretiyle çekmek zorunda kalmıştı.

Ben Ankara'ya gittiğim sıralarda bu hâdisenin dedikoduları hâlâ devam etmekteydi. Bekir Sami Bey de hiç ortada görünmüyordu ve işin asıl dikkate şayan tarafı şuydu ki, Hariciye Vekilimizin imzaladığı mukaveleler Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve tasdik edilmediği hâlde, ne Fransa, ne İtalya ile yeni başlayan dostluk politikamız sekteye uğramıştı. Bunun tam tersine olarak Fransa ile aramızda en hâd bir dâva teşkil eden ve Güney bölgemizin emniyetini tehdit altında bulunduran Türkiye-Suriye hudut meselesinin hâlli için ayağımıza delegelerini gönderiyor, İtalya bize kayıtsız şartsız her türlü siyasî yardımda bulunmak yolunu tutuyor; İngiltere ise esir mübadelesinde bizim görüşümüze uygun bir anlaşmaya razı oluyordu.

Bütün bunlar bir kere daha gösteriyordu ki, dış münasebetlerimize Tanzimat Devri'nden beri süregelen pasif ve akademik diplomasi çığırı artık tamamiyle kapanmış ve bunun yerine mantığını, kuvvetini yalnız millî irâdeden, millî zaruretlerden alan realist ve "müteaddi" bir politikanın temeli atılmağa başlanmıştır. Bu temelin ilk taşını koyan da Mustafa Kemal Paşa'dan başka biri değildir. Bir gün gelecek bunun

üstünde Türk Milleti'nin hayat hakkını her türlü tecavüz tehlikesine karşı koruyan bir dış siyaset mimarisinin sağlam ve gediksiz duvarları yükselecektir.

Fakat, her şeyi önceden söylemeye kalkışmıyalım. Biz, daha 1921 yılındayız. Ankara'dan gelen bir dâvet üzerine Anadolu yolculuğuna hazırlanıyorum. Gerçi, bu yolculuğun eskisi gibi bir mâcera tarafı yok ama, gene içimde büyük bir heyecan duyuyorum. Sılaya giden veya esaretten kurtulan bir asker de, sanırım, bundan daha büyük bir heyecana kapılamaz.

Sirkeci'den vapura bindiğim zaman sanki bir hapishanenin kapısından çıkmış gibi oldum. Biraz sonra artık ne İngiliz askerinin kepini, ne Fransız subayının kasketini, ne İtalyan Carabinieri'sinin şapkasını görecektim. Artık, sokakta dolaşırken herhangi bir yabancı harb gemisinin sarhoş tayfaları tarafından rahatsız edilmiyecektim. Tramvaydan inerken sözde nizama aykırı bir harekette bulundum diye Arapyan Hanına[12] tıkılmayacaktım ve her sabah, yazı masamın başına otururken Müttefiklerarası sansürün korkusu kafam üstünde bir Demokles kılıcı gibi sallanmıyacaktı. Her istediğimi yazabilecek, her istediğimi söyleyip yapabilecektim. Biraz sonra Sirkeci rıhtımından kalkacak olan küçücük vapur Boğaziçi boğumlarından sıyrılıp çıkarak beni bir geniş hürriyet diyârının kıyısına bırakacaktı. Sevinçten içim içime sığmıyordu.

Benimle beraber vapura binen bir aile de aynı sevinç içinde gibiydi. Fakat bu vapurda en coşkun mutluluk gösterilerine asıl Karadeniz'e açıldıktan sonra şâhit olacaktım. Birdenbire üst güverteyi millî türküler söyliyen bir alay genç kaplıyacaktı. Yaşları on altı ile on sekiz arasında bu gençler, tehlike bölgesini geçer geçmez, kamaralarda veya ambarda saklı bulundukları köşelerden fırlayıp meydana çıkmışlar, aramıza katılmışlardı.

---

12 Bu han, o vakitler bir cezaevi vazifesini görürdü.

Yanlarına yaklaştığım zaman içlerinden birkaçının beni tanıdığını anladım. Sonra hepsi birden etrafımı aldılar. Heybeliada Deniz Mektebi'nden imişler. Bu yolculuğa kimseye haber vermeden çıkmışlar. Samsun'daki talimgâha gidiyorlarmış. Yegâne "ideal"leri -bu kelimeyi söyliyen onlardı- ne şekilde ne suretle olursa olsun Millî Mücadele'ye katılmakmış.

Bu gençleri dinlerken içerimdeki sevincin destanî bir hamleye inkılâp edip beni zafer naralarıyla çınlayan bir âleme doğru sürüklediğini hissettim ve Karadeniz'in dalgaları arasında yolaçan küçücük tekne bana Barbaros'un kalyonlarından biri gibi heybetli görünmeye başladı.

İnebolu'ya çıkınca dinlediğim kahramanlık menkıbeleri ise bu hülyamı daha ilk adımdan itibaren sanki gerçekleştirivermişti. Bu menkıbeler neydi? Onları benim İnebolu'dan geçtiğim tarihte dokuz yaşında bir okul çocuğu olan Nevzat Çeliker'den dinliyelim.

Bugün, tahminen kırk beş yaşında olması lâzım gelen bu İnebolulu vatandaşımız geçen yılın Haziran ayında, günlük gazetelerimizin birinde, otuz altı yıl evveline dair bazı hâtıralarını "Kahraman İnebolu" başlığı altında bize şu suretle nakletmiştir:

> *"9 Haziran 1921 gününü, bugün gibi bütün tazeliği ve canlılığıyla hatırlıyorum. Henüz dokuz yaşında bir çocuktum. Anadolu'nun kalbine, Ankara'ya tek muvasala yolu İnebolu'dan geçmekteydi. Karadeniz'in sert rüzgârlarına göğüs geren bu küçük liman kasabasını bütün heybetiyle düşmana gülen ve sanki o anda, o karanlık günlerde kendisine düşen vazifeyi idrâk eden hâli vardı. İlkokulumuz denize dik inen sert bir yamacın üzerinde bir kartal yuvası gibi. Çoluğu çocuğu, ninesi ve dedesiyle herkesin gözü ufuklarda. Herkes sahil ve plajlara dö-*

külmüş. Arasıra hocamız sınıfın penceresinden Kerempe burnuna doğru ta uzakları gözlüyor. Herkesin bir tek düşüncesi var. Hepimiz sonsuz ufuklardan bir gemi bekliyoruz. Biraz sonra, hocamız büyük bir heyecanla: "Çocuklar, vapur göründü. Haydi, yar başına" diyor. Evet, biraz sonra gemi sahile yaklaşacaktı. Hepimiz o dik bayır ve yamaçlardan birer bayram çocuğu sevinciyle sahile koşarak Anadolu'da çarpışan kahraman Mehmetçiklerimize ulaştırılacak cephaneyi tahliye etmek üzere yarı belimize kadar sular içerisinde hasretle bekliyoruz.

Gemi sahilden 1 mil uzaktadır. Gözlerini budaktan esirgemiyen sert bakışlı, yağız yüzlü, cesur, vefakâr İnebolu kayıkçısının gür sesi erkekçe gürlüyor: "Kürek başına!" Bir anda denize açılan yüzlerce kayık korkunç dalgalar arasındadır. Binbir müşkülâtla kayıklara boşaltılan ağır cephane sandıkları, günlerce açlık ve uykusuzlukla mücadele eden kahramanların omuzlarına yüklenecek, oradan soluk benizli, yalın ayak on yaşına bile basmamış kız ve erkek köylü çocuklarının sürdüğü cefakâr ve mecalsiz öküzlerin çektiği kağnı arabalarına yüklenecektir. Dumanlı dağ başlarında yabanî meyve ve otlarla beslenen bu kahraman Türk çocukları bu cephaneyi Ankara'ya, ölmez ve kahraman Mustafa Kemal'in tunç ordusuna teslim edecektir Şimdi, gözlerimizi sahile çevirelim. Bakınız, 5-6 yaşındaki çocuklar; analar, babalar, tertemiz beyaz sakallı dedeler memleket aşkıyla parlıyan bakışlarla sahildeki kayalıklara doğru yürüyor. Bir cephane sandığını veya bir gülleyi omuzlayarak tehalükle dik merdivenlere doğru ilerliyor. Bir çelimsiz yavru sandala doğru yürüdü. Fersiz gözlerini iri yapılı kayıkçıya çevirdi: "Koy amca sırtıma" dedi. Bu ağır bir mermi idi. Kayıkçı: "Yavrum, sen bunu taşıyamazsın, bırak," dedi. Çocuk, sanki gururu

ve izzetinefsi kırılmış gibi kendisinden beklenmiyen haşin bir sesle bağırdı: "Koy omzuma; sen karışma. Bu sekizinci seferim.

Sahilden kasaba içine çıkan dik merdivenlere bakınız; yetmiş yaşında ak sakallı, vakur bir ihtiyar köylü ağır bir cephane sandığını omuzlamış, merdivenleri yirmilik bir delikanlı çevikliğiyle ikişer ikişer atlamaktadır. O sırada bu şanlı levhayı gözyaşlarıyla seyretmekte olan Muhittin Paşa (Kastamonu Valisi) ihtiyara doğru yürüdü: "Müsaade et babacığım; sana yardım edeyim ve o temiz alnından bir kere öpeyim". İhtiyarın cevabı şu oldu: "Bana yardımı bırak. Düşman gemileri geliyor. Git, bir sandık cephane de sen omuzla."

Evet, biraz sonra düşman gemileri ufukta görünecek, sonra sahile yaklaşacak ve İnebolu'nun cephaneyi teslim etmesini isteyecektir. Nitekim, öyle oldu. 9 Haziran 1921 Perşembe günü mübarek bayram günüdür. Düşmanın "Kılkış" muharebe gemisi ile "Panter" muhribi sahile sokulmuş, mühimmatın bir saat zarfında teslimini istemiş, aksi takdirde, bütün İnebolu'nun bombardımanla yokedileceğini bildirmişti. Bu millet, insana kolay kolay cephane teslim eder miydi? Her şeyini, malını, mülkünü, kanını, canını verebilirdi ama, namus ve şerefini teslim edemezdi. Bir taraftan düşman oyalanırken, diğer taraftan tellâllar şöyle bağırıyordu: "Ey ahali, düşman bir saat sonra bizi bombardıman edecek. Son cephane sandıklarını omuzlayın!"

İnsafsız düşman ağır topları ile istiklâl ateşi içinde yanan bu küçük kasabayı bombalarken yer gök inliyordu. Kundaktaki yavrular, hamileler ve hastalar sedyelerle tepelerin arkasına taşınmıştı. Bunlar hâlâ büyük bir

gürültüyle havada vızlayan mermi seslerini vakurâne bir edayla dinliyor ve sanki şöyle söylüyorlardı "cephanemizi taşıdık. Artık ölsek de ne umurumuz". İşte beş bin nüfuslu kahraman İnebolu çoluğu çocuğu, ihtiyarı genci ile 9 Haziran 1921 günü mübarek bayramını böyle kutlamıştı.

İnebolu'da kaldığım birkaç gün içinde dinlediğim fedakârlık ve kahramanlık menkıbelerinin hiçbirini bundan daha iyi anlatamazdım. Fakat, Ankara'ya kadar bütün yol boyunca gördüklerimi kimin diliyle ifade edebilirim? Gerçi, benden önce bu yoldan geçmiş olan dostum Ruşen Eşref "Özleyiş" adını vediği güzel ve içli eserinde İnebolu'yla Ankara arasındaki millî gayret ve vatan aşkı hamlelerinin insanı kalbinden kavrayıcı nice levhalarını çizmiştir. Bu yollarda kâh cılız mandalarını ite kaka, âdeta kendi gücüyle sürükleyip götürdüğü kağnı arabaları içinde, kâh alnından terler dökerek ve iki büklüm olarak kendi sırtında top mermileri, cephane kasaları taşıyan köylü kadınlar artık destânî bir edebiyatın allegorileri olmaktan çıkıyordu. Bu yollarda, millî dram dediğimiz şey, uzun ökçeli iskarpinlerini ellerine alıp ipek çoraplarını ve onların içindeki ipek gibi nazik taban derilerini dele deşe yürüyen, kimi asker karısı, kimi mektep öğretmeni şehir kızlarımızın fizik ıstırabında elle tutulur, gözle görülür birer realite hâline giriyordu. Bu yollarda, henüz Harb Okulu'ndan çıkmış genç subaylar vardı ki, ayaklarında çarık, koltuklarının altında ekmek peynir çıkınlariyle birkaç günlük yaya yolculuğundan sonra yağız ve yanık benizli kavruk Mehmetçiklerimizden hiç farkları kalmamıştı ve işin asıl ulvî tarafı ne o mermi taşıyan köylü kadınlarımızın, ne taban derileri kanaya kanaya yürüyen şehir kızlarımızın, ne de bu genç subaylarımızın yüzlerinde herhangi bir şikâyet eseri

görülmemesiydi. Tam aksine, hepsi de bir göçü, bir gurbet seferini andıran bu yolculuğu âdeta büyük bir şevk ve neşeyle yapar gibiydi. Alışılmış ölçülere göre, bir "hidematı şakka - zor hizmetler" mahkûmu gibi acıma hissi vermesi lâzım gelen köylü kadınlardaysa yalnız saygı telkin eden bir insan-üstü kudretin mahabeti vardı.

Lâkin, hemen söylemeliyim ki, bizim İnebolu-Ankara yolculuğumuz baştan sona kadar hep bu sert çizgili hâdise ve manzaralar içinde geçmiş değildir. Ilgaz Dağı'nın ormanlarına girince bir hayal ikliminê dalmış gibi olduktu. Burada tabiatın güzellikleri insana bir an için her şeyi unutturabilir. Gözler kamaşır, kafaya bir tatlı serinlik gelir, çam ağaçlarının koyu yeşil gölgeleri, kaynak sularının şırıltıları sizi alıp ilk edebiyat kitaplarında okuduğunuz ve gerçekten mevcudiyetine ihtimâl veremediğiniz çeşme başlarında testilerini doldururken şarkı söyliyen güzel köylü kızları, beyaz yünlü koyun sürüleri başında kaval çalan genç çobanları ve güvercinleri ve turnalarıyla bir mecazî Anadolu'nun içine atar.

Ankara yolunda attığımız ilk adımların sarsıntısından sonra böyle bir gönül ve beden molasına ihtiyacımız vardı. Lâkin sakın, bu kadarla kalacağınızı sanmayınız. Kâh arabayla giderek, kâh inip yürüyerek, kâh oturup dinlenerek aheste aheste geçtiğiniz bu ormanın ortasında, geceleyeceğiniz ilk menzilde, bir başka Anadolu daha keşfedeceksiniz. Bu, bütün mânasiyle bir Nasrettin Hoca, bir folklor Anadolusudur. Bırakın size onu, 1921 tarihindeki dilimle anlatayım:

"İnebolu'dan Ankara'ya giden yolcu beş altı yerde konaklamağa mecburdur. Bu konaklardan birisi Ecevit denilen bir dağ köyüdür. Orada, İsmail Çavuş namında yetmişlik bir ihtiyarın hanı var. Ecevit, suyunun, havasının, mevkiinin letafetiyle dillere destandır ve İsmail Çavuş'un hanı Anadolu'nun, en temiz, en rahat hanlarından biridir. Gece saat kaçta

vasıl olursanız olunuz burada bir sıcak çorba, bir temiz yatak bulmak imkânı vardır."

"İhtiyar hancı, sizi kapının eşiğinden kırın karanlığına doğru uzattığı bir el lâmbasiyle karşılar ve "kaç kişisiniz" diye sorar. Gelenler mutlaka kalabalıktır. Zira Karadeniz limanlarından Ankara'ya doğru mütemadi bir akın var. İnebolu'da bulunduğum birkaç gün zarfında bu sefere hazırlanan otuz kırk yolcu gördüm. Bunlardan birçokları haftalardan beri ya araba, ya izin beklemekteydi. Biz Ecevit'e vardığımız zaman arabacılarımızla beraber on beş yirmi kişi kadardık. Onun içindir ki, İsmail Çavuş'un "kaç kişisiniz" suali bizi ürküttü. On iki, on üç saatlik bir araba yolculuğundan sonra geceyi kırda geçirmekten daha facialı ne olabilir? Bereket versin ki, babacan hancı, ne yaptı yaptı, hepimizi ikişer üçer, odalara yerleştirdi. Anadolu'da yolculuk etmiş bir adam için İsmail Çavuş misafirhanesinin kıymeti sonradan anlaşılıyor. Kastamonu ve Ankara gibi vilâyet merkezlerinde bile bu gibi otelin bir mislini daha bulmak kaabil değildir. İsmail Çavuş ne kadar eşsiz bir müessesenin sahibi olduğunu biliyor ve bütün gelip geçenlere öğünüp duruyor: "Beyler, paşalar hep burada kalırlar ve hep memnun olarak giderler" diyor. Bizden bir akşam evvel, Madame Gaulis kendisine misafir kalmış, uzun uzadıya onu anlattı. Nasıl ikram etmiş, kendisine gece yarısı yıkanmak için nasıl sıcak su hazırlamış, kendi eliyle odasına nasıl götürmüş, bütün teferruatına kadar, birer birer hikâye etti. "Neden o kadar ikram ettin?" diye sorduk. "Ne yapayım? Emir üstüne emir geldi. Müfettişmiş dediler, bizim için çalışıyormuş, memleketine gidince rapor verecekmiş" dedi ve cebinden büyük bir ehemmiyetle "Union" gazetesi muhabirinin kartını çıkardı, bize gösterdi. "Bak, şurada ne yazıyor, oku da anla" sözlerini ilave etti. Madame Gaulis kartına şu cümleyi yazmıştı: "Buradan geçen bütün yolculara İsmail Çavuş'un otelini tavsiye ederim."

"İsmail Çavuş, Ecevit vâdisinde, çam ağaçlarının arasındaki inzivasında yalnız çorba içirmek ve yatak sermekle meşhur değildir. Aynı zamanda memleketin umran işleriyle de alâkalıdır. Göğsünün üstünde bir Maarif madalyası taşır. Bunu, kendi hanının biraz daha ötesinde eskiden orman mektebi iken otel şekline ifrağ edilen bir binaya yetimleri yerleştirdiği ve onları okutmak için Kastamonu Valisi nezdinde birçok teşebbüslerde bulunduğu için almıştı. Bu en ziyade lezzet ve hayranlıkla anlattığı muvaffakiyetlerinden biriydi:

"Ecevit hancısının şimdiki ahvâl hakkındaki fikirlerini yokladım. Millî Hükümetten gayet memnun görünüyor, diyor ki: "Hamdolsun her şey yoluna girdi. Şimdi, burada her şeyi Millet idare ediyor. Hüküm hep onun elinde. Ne hırsızlık var, ne katil... Tek başına İnebolu'dan çık Kastamonu'ya kadar git, yolda uygunsuz takımından hiç kimseye rastgelmezsin." Sonra, sözümüz askerliğe intikal etti. "Bütün delikanlılar askere gülerek oynayarak gidiyor, dedi. Niye gitmesinler? Bol bol yiyorlar içiyorlar, ceplerine para giriyor, efendi gibi yaşıyorlar. Askerlikte ne zaman bu kadar rahat vardı?"

"İsmail Çavuş biraz da mütecessistir. Hep kendi söylemiyor, etrafındakileri söyletmek istiyor. "Avrupalılar Yunan'a yardım ediyorlarmış doğru mu?" diye soruyor, sonra sözü İzzet Paşa heyetinin gelip gidişine naklediyor: "Onlar sulh olmağa gelmişlerdir değil mi?" diyor ve kurnaz gözlerle gözlerinizin içine bakıyor."

"İsmail Çavuş İstanbul'da çok bulunmuş bir adam olduğu için bu derece açıkgöz ve mütecessistir. Hiç dışarıya çıkmamış yerliler arasında böylesine nadiren tesadüf olunur. Orta Anadolu halkı, bahusus köylü sınıfı umumiyetle kendi işinden başka şeyle meşgûl değildir. Bütün Avrupa ve Balkan milletlerini yakıp kavuran politikacılık hastalığı buranın eşiğine bile ayak basmamıştır. Ankara'da yeni bir hükümet mi teşekkül etmiş? İstanbul neresiymiş, ne hâldeymiş? Bu gibi meselelere

alâka gösteren Anadolulu'ya pek rastgelmedim. Yalnız, Yunan'la harbettiğimizi hepsi hararetle biliyor. Çünkü, burada bu harbe gerek uzaktan, gerek bilfiil iştirak etmiyen tek bir fert kalmamıştır. Bizi götüren arabacılar birkaç defa orduya cephane taşıdıklarını söylüyorlar. İlle bunların içinde bir tanesi var ki birkaç zamandan beri bu hizmeti görmekten mahrum kaldığı için âdeta keder ediyor."

***

Hoşlanmakta, gülümsemekte acele etmiyelim. Yolculuğumuzun, İnebolu-Ankara yolculuğunun mihnetli tarafı asıl bundan sonra başlar. Daha önümüzde Kastamonu, Çankırı yolları var ve bu vilâyet merkeziyle bu sancakta ne İsmail Çavuş gibi kalender hancılardan, ne de onun hanına benzer temiz hanlardan eser bulacağız.

Kastamonu'da hancı bize, güpegündüz vardığımız hâlde, bir hoşgeldiniz bile dememişti. Hattâ, yüzünü bile göstermemişti. Yalınayak bir çocuk isteksiz isteksiz önümüze düşüp bizi, üçer dörder yataklı perdesiz keçesiz sandalyasız iki odaya tıkmış ve kendisinden birer fincan yorgunluk kahvesi istediğimiz vakit "olamaz; Ramazan günü ben size nereden ateş bulayım?" cevabını vermişti. Aramızda, bütün yol boyunca elinden tesbihi düşmeyen ak sakallı bir zat bile (bu, Tekirdağ Mebusu Faik Bey'in "Öztrak" babasıydı) çocuğun bu cevabına kızmış "git oğlum ustana söyle biz seferiyiz" demişti. Fakat, dinleyen kim? Zaten hancı öğle uykusuna yatmış bulunuyordu. Hizmetkârının onu gidip uyandırmak ne haddineydi. Bereket versin ki, ikinci bir yaylıyla bize yol arkadaşlığı eden Eskişehir mutasarrıfının ailesinde hem kahve, hem şeker, hem de ispirtoluk varmış. Bu sayede kahvelerimizi içip şehri gezmeye çıktığımız vakit ortalığı kasvetli bir tenhalık içinde bulduktu. Anlaşılan bütün Kastamonulular bizim hancının yaptığını yapıyordu. Tek tük dışarda dolaşanların ise oruç keyfi yüz-

lerinden düşen bin parça oluyordu. Kahvelerin, dükkânların çoğu sımsıkı kapalıydı. Hükümet konağına gidip valiyi ziyaret etmek istedik. Fakat, bilmem neden bu arzumuzu da yerine getiremedik. Mahzun mahzun hanımıza dönerken bir de ne görelim, iki genç adam, adımı söyliyerek bana doğru gelmesinler mi? Bunlardan birini yüzünden tanıyacak gibiydim. Ama öbürünün çehresi tamamiyle yabancımdı. Nitekim, biri adını bildirince kim olduğunu hemen hatırladım. Bu, beş altı yıl evvel İstanbul'da bir gazetenin Yazı İşleri Müdürlüğü'nü yaparken bir müddet yanımda muhbir olarak çalışmış bulunan Faik Nüzhet. Öbürü de Kastamonu'da, şimdi adını unuttuğum bir günlük siyasî gazetenin Başyazarı İsmail Hatip idi. Her ikisi de o gün Kastamonu'da bulunacağımı İnebolu'daki Anadolu Ajansı muhabirinden öğrenip beni ziyarete gitmekteymişler.

Bu güzel tesadüften sonra Kastamonu'da geçirdiğim 24 saatin ağırlığı hayli hafiflemişti. Zira, bu iki genç orada Millî Mücadele'nin fikir cephesini temsil etmekteydi ve onlarla daldığım hasbihaâlerde tadına doyulmaz bir haz bulmuş, hattâ gençlik ümitlerimin, heyecanlarımın tazelenip bana yeni bir kuvvet verdiğini hissetmiştim.

Öyle ki, Kastamonu ile Çankırı arasında bir ahırda geçirmek mecburiyetinde kaldığımız gecenin azabı hiç gözümü yıldırmamıştı. Herhangi bir Anadolu köylüsü gibi gübre kokuları içinde yatmakla onun sert ve çetin hayat şartlarından bir kısmını paylaşmış olmanın acı zevkini duymuştum. Ankara'da, daha sonra cephede bulunduğum ve cephe ardında, cephe ortasında dolaştığım yerlerde çekeceğim bazı şehirli mahrumiyetlerine daima bu hisle gönülden katlanacaktım. Gerçi, ben tam mânasiyle bir şehirli değildim; çocukluğum, ilk gençlik çağım bir Anadolu atmosferi içinde geçmişti ama, doğrusu, bu Anadolu benim bildiğim Anadolu'dan epeyce farklıydı. Batı Anadolusu'yle Orta Anadolu arasındaki bu farkı,

birkaç ay sonra, Haymana Ovası'nda dolaşırken daha kesin bir surette hissedecektim. Bu münasebetle şunu da söylemeliyim ki, ben o sıralarda üç buçuk yıllık tedavi devrimi geçirdiğim İsviçre'den döneli henüz on beş ay olmamıştı. Orada fazla rahata ve sıhhî yaşama şartlarına alışmıştım. Hastalığımdan da büsbütün kurtulmamıştım. Beni tutan yalnız ruhumun kuvvetiydi.

Nitekim, yolculuğumuzun üçüncü menzili Çankırı'da konakladığım otelde uğradığım tahtakurusu hücumu ve birtakım boğuk zikir sesleri beni sabaha kadar uyutmamış olmakla beraber, Millî Hükümet merkezinin Ankara'ya yaklaşmış bulunma sevinci içinde kendimi hiçbir vakit duymadığım kadar dinç hissediyordum.

Bu hâdise, bir tesadüf beni büsbütün coşturmuştu. Arabamıza binmek için kasabanın dışındaki bir meydanlığa çıktığımız vakit karşıki yoldan bir mızraklı alayının atlar üstünde bizden yana ilerlediğini gördük. Bu ilk gördüğümüz Anadolu askerî kuvvetlerinden bir birlikti ve uzun, ince kargıları ucunda çırpınan kırmızı bayrakları bize cepheden müjde getirir gibiydi. Çankırı'da tanıştığımız bir genç subay bize hayran hayran bakıp dururken:

- Bu, dedi, Refet Paşanın süvari bölüğüdür.

Ben, yüreğim ağzıma gelerek:

- Paşa da başlarında mı? diye sordum.

Subay:

- Hayır, dedi, o dün gece otomobille Kastamonu üzerinden İnebolu'ya hareket etti.

- İnebolu'ya mı? Niçin?

- Sanırım, biraz deniz havası alıp dinlenecek.

Biz böyle konuşurken mızraklılar bulunduğumuz meydanlığa varmışlardı. Burası çayırlık ve ağaçlık bir yerdi. Biraz sonra hepsi atlarından inip küçük bir derenin kenarına yayılacaktı. Er ve subay o kadar güzel giyinmiş, o kadar tendürüst

idi ki parmağımız ağzımızda kaldı. Bunların kılık kıyafetçe, üst baş temizliğince İstanbul'da gördüğümüz İngiliz ve Fransız askerlerinden hiç farkı yoktu. Üstelik her biri göze ve gönüle ferahlık saçan bir gençlik şevki, şetareti içindeydi. Kendimizi tutamayıp alkışlamağa başladık. Bunun üzerine, -rütbesini pek iyi hatırlamıyorum- 27-28 yaşlarında bir subay gülümseyerek bize yaklaştı. Selâm verip ayrı ayrı ellerimizi sıktı:

- İstanbul'dan ne haber getiriyorsunuz? diye sordu.

İstanbul mu? Biz orayı çoktan unutmuştuk. İçimizden biri:

- İstanbul sizleri bekliyor dedi.

Bu sırada genç subay dik dik bana bakıyordu. Beni tanıyacak gibi bir hali vardı. Adını öğrenince eski bir dost muhabbetiyle bir kere daha elimi sıktı:

- İyi ettiniz Anadolu'ya geldiğinize. Umarız ki, güzel yazılarınıza burada da devam edeceksiniz. Biz onlardan çok feyz aldık dedi.

Sonra Yahya Kemal'le Fatih Rıfkı'yı sordu:

- Onlar ne vakit gelecekler?

Belli ki, edebiyat meraklısıydı.

- Sanırım pek yakında dedim.

Bu sözüm boşuna değildi. Zira, her iki arkadaşım da benimle aynı zamanda buraya dâvet edilmiş bulunuyordu. Genç subay bu habere son derece sevinmişti. Kırk elli adım ötede, çayırın üzerinde duran arkadaşlarına seslendi. Kalktılar, yanımıza geldiler. Hepimiz, sanki muhtelif cephelerden veya esaret kamplarından yurtlarına dönüp buluşmuş bir kasaba veya köy hemşehrileri gibiydik. Birbirimize anlatacak birçok şeylerimiz vardı. Ama, nereden başlayıp nerede bitireceğimizi bilemiyorduk. Diğer taraftan istediğimiz gibi uzun bir hasbihale girişmeye de vaktimiz müsait değildi. Hiç değilse gün kararmadan Çankırı'yla Ankara arasındaki son menzile varabilmemiz için bir an evvel yola çıkmamız lâzım geliyordu.

Fakat ben bu kısacık konuşmamızdan öğrenmiştim ki, Demirci Efe'yi teslim alan, Konya isyanını bastıran Refet Paşa'nın dayandığı kuvvetler, işte şu çayırda silâh çatmış bir avuç askerle şu birkaç genç subaydan ibarettir.

Ankara'ya doğru yaklaştıkça gözümde mesafeler uzamaya başlamıştı. Hele, şimdi adını unuttuğum bir köyde geçirdiğimiz gecenin sabahını iple çeke çeke edememiştim. Hâlbuki, o köy benim ilk gördüğüm Orta Anadolu köylerinin en tipik örneğiydi. Arabacı atlarını durdurup "işte geldik" dediği vakit bir müddet nereye geldiğimizin farkına varamıyarak birbirimizin yüzüne bakakaldıktı. Ortada ne köye, ne obaya, ne izbeye benzer bir şey vardı. Önümüzde otuz kırk metre eninde dümdüz bir toprak sahası duruyordu. Bu sahaya yakından dikkatle bakılınca, gerçi birbirine bitişik şekilsiz birtakım damlar göze çarpıyordu. Fakat, bu damlar arabamızın durduğu yerle o kadar bir hizada idi ve ayaklarımızın ucunda öyle bir mezar ıssızlığıyla seriliyordu ki, bunların altında herhangi bir hayat eseri bulunabileceğine ihtimâl verilemezdi. Nitekim, arabacımız önümüze düşüp de birtakım dolambaçlı patikalardan geçerek bizi tümsekten aşağıya indirmeseydi, o köstebek yuvalarına giden yolu keşfetmekte epeyce zorluk çekecektik.

Bununla beraber, itiraf ederim ki, bu şirin ve hattâ temiz bir köydü. Önünden iki sıra söğüt ağaçları arasında bir dere geçiyordu.

İlk işimiz bu dereye gidip toz toprak içindeki ellerimizi, yüzümüzü yıkamak oldu. Sonra damların üstüne çıkıp köylülerin altımıza serdiği şiltelere uzandık. Geceyi de yıldızları seyrederek bu yerde geçirecektik.

Altımda toprak damın sertliği, üstümde gecenin ıssızlığı. Fakat ben gökyüzünde yıldızların her birine bir "çoban yıldızı"

gibi bakıyorum. Çoban Ankara'da. Yarın ikindiye doğru orda olacağım. Bir sevinç, bir sevinç ki, içim içime sığmıyor.

ANKARA[13]

"Allah'a bin şükür nihayet Ankara'dayız. Yedi günlük ve altı gecelik yorucu bir yolculuktan sonra meşhur Çubuk Ovası'ndan geçilerek yalçın tepelerden müteşekkil dönüm dönüm bir dehlizden bu esrarlı şehre giriliyor. Benim yerimde bir Avrupalı gazete muhabiri kim bilir buraya erişebilmek için ne büyük fedakârlıklara katlanırdı.

Dünyanın hangi şehri burası kadar merak ve tecessüs çekebilir? Bugünkü siyasî cihanın üç büyük ve mühim merkezinden birisi de bence Ankara'dır. Hattâ son zamanlarda burası Moskova'dan ve Londra'dan daha ziyade ehemmiyet kesbetti. Avrupa ve Amerika gazeteleinden herhangi birini açınız görürsünüz ki, en çok ismi geçen diyar Anadolu ve onun merkezi olan Ankara'dır.

Fakat zannetmeyiniz ki, Ankara'nın manzarası şehir itibariyle şu şöhret ve ehemmiyetle mütenasip bir heybet ve ihtişam arzediyor. Türk milliyetçilerinin Hükümet Merkezi bir yangın harabesinden başka bir şey değildir. Bütün dünyaya kafa tutan ve Garp âleminin mütecaviz ve müstevli dalgalarına karşı Şark'ın eşiğinde yegâne geçilmez seddi teşkil eden Büyük Millet Meclisi bu harabenin bir kenarında tek katlı, mütevazi, küçük bir binaydı. On yıllık mütemadi bir mücadeleden sonra hâlâ sayısız düşmanlarla döğüşen Türk Milleti'nde azim, irade, kuvvet ve kahramanlık, fazilet ve ümit namına ne varsa hep bu yalınkat binanın içinde bulunuyor. Zarf ile mazruf arasında ne büyük tezat! Fakat, Türk'ün ruhundaki hayatî ve ahlâkî

13 12 Temmuz 1921'de İkdam Gazetesi'nde çıkmıştır.

fazilete o emsalsiz ulviyet ve mahabeti veren asıl bu tezat değil midir? Eğer Ankara, Londra gibi muazzam ve tantanalı bir şehir ve Büyük Millet Meclisi, West Minister şehrinde bir saray olsaydı Anadolu'daki milliyet ve istiklâl hareketinin mânası bu kadar büyük görünür müydü?Türk askerine yirminci asır medeniyetinin icabı demir ve çelikten bin türlü cehennem âletlerine karşı koyabilmek kudretini veren şey onun büründüğü paçavralardır.

Her hâdiseyi zâhirî sebepleriyle görmeğe alışmışlar bu tecellinin sırrını anlıyamazlar. O gibi kimselere tavsiye ederim ki, Ankara'ya gelmesinler. Zira, buraya ne tarafından baksalar ayrı bir hayat inkisarına uğrarlar. Hattâ, bunlar ne derece iyi niyet sahibi olurlarsa olsunlar kalblerindeki kuvvetin mutlaka sarsıldığını hissederler.

Ben, bundan bin dokuz yüz yirmi iki yıl evvel Nâsıra köyünde bir doğramacının evinde doğan çocuğun on iki yalınayak balıkçı ile koca Roma İmparatorluğu'nu nasıl devirdiğini; bundan bin üç yüz otuz dokuz sene evvel kuru ve ıssız Arabistan'ın bir köşesinde bütün Muhibbi yedi sekiz kişiden ibaret olan bir yetimin bugün kaç milyon insanın kalbinde yer tuttuğunu bir dakika hatırdan çıkarmadığım için burada gördüğüm bütün yoksulluk nişanelerine zerre kadar ehemmiyet vermiyorum ve gözlerim içimdeki ilâhî hülyaya doğru çevrilmiş, kendimi burç ve baruları eflâke ser çeken devlerle, kahramanlarla meskûn bir beldede zannediyorum.

Gerçi gelecek nesillerin hayalinde Ankara mutlaka bu şekil ve mahiyette teressüm edecek ve hiçbir kimse için onu başka türlü tasavvur etmek mümkün olmayacaktır. Ne kadar denilse ki, Ankara bir mezbeleden, bir viraneden başka bir şey değildi, içinde oturanlar sizin ve bizim gibi kimselerdi. Büyük Millet Meclisi denilen muazzam halk şûrası ancak taşralı bir dul kadının oturabileceği küçük bir evdi ve vekâletler birer çıplak odadan ibaretti, buna ihtimâl verilemiyecek ve Ankara'nın

tarihteki yeri mutlaka Babiller, Romalar, Parisler, Londralar arasında geçecektir.

Bir Frenk muharririne göre, dünyada bazı yerler vardır ki, orada bir ilâhî nefha eser, Vahdaniler için, Kudüs, Mekke; Cihangirler için Roma, Kartaca; Sosyalistler için Leningrat, Moskova bu neviden yerler olsa gerekir. Mazlum ve mağdur millet için de ilâhî nefhanın estiği yer Anadolu'nun en harap bir kasabası olan Ankara'dır. Bundan anlamak lâzım gelir ki, herhangi bir şehre azamet ve mahabet veren şey o şehrin binaları, yolları, kubbe ve sütunları değildir; ancak orada vuku bulan hâdise, orada doğan fikir, orada esen nefhadır.

"Burada bu nefhayı sezmek için ince bir anlayışa veya derin bir duyguya lüzum yoktur. O dediğim sarp dehlizleri geçer geçmez içinde yeni ve gürbüz bir âlem kaynayan bir vâdiye girildiği derhal hissolunur. Bahusus İstanbul'dan gelen bir yolcu iseniz, bahusus tam bir istiklâlin hasretini çekmiş, bir sürü millî felâketlerin acısını tatmış bir âvâre iseniz bu tecelliyi daha büyük bir huzur ile hissedersiniz.

Belki en ziyade bunun içindir ki, Ankara'ya girer girmez içimde büyük bir ferah duydum. Şehir bana tasavvur ettiğimden bin kat daha geniş, daha rahat, daha mamur göründü. Öteden beri bir Babil kulesinden daha izdihamlı olduğu söylenen Taşhan'ın önünden sağıma soluma, önüme arkama bakıyorum. Sağda iki tarafı ağaçla bir şose istasyona doğru uzanıyor; sol tarafta iyi kötü parke döşeli bir cadde kasabanın içine doğru sokuluyor. Yarıya kadar ikmâl edilmiş kârgir birkaç bina görüyorum. Uzaklarda yeşil yamaçlar var; bu yamaçlar İstanbul'un Çamlıca'sını ve İçerenköy'ü semtini hatırlatıyor. Tıpkı oradaki gibi irili ufaklı, renk renk köşkler gözüküyor. İnebolu'ya çıktığım günden beri gözlerime ilk munis gelen manzaraları burada buluyorum. Hâlbuki, yolumun başlangıcından itibaren her gördüğüm adam bana burayı zemmetmişti. Kimi havasının fenalığından, kimi görünüşünün

çirkinliğinden, kimi toprağının kuraklığından bahsetmişti ve bütün işittiğim sözlerden Ankara, hayalimde kupkuru, kapkara bir taş ocağı şeklini aldıydı. Belki, biraz da bunun içindir ki, eski Ancyre ilk bakışta bana yeni Viyana gibi göründü."

ANKARA'DA

Ankara'ya varır varmaz yol arkadaşlarımın bir kısmı kendilerine yer aramak derdine düştüler. O zamanlar, bu derdin çaresini bulmak oldukça zor bir işti. Ankara'da Taşhan'dan başka barınacak yer yoktu. Bu han ise daima tıklım tıklım doluydu. İkişer üçer, bazen dörder beşer karyolalı odalarında, bazı da birbirini tanımayan misafirlerin koyun koyuna yattıkları veya şilteler üstünde kıvrılıp uyudukları oluyordu.

Bereket versin, ben böyle bir felâkete uğramıyacaktım. Arabamız kasabaya girerken hüviyetimizi bildirmek için önünde durduğumuz bir karakoldan bana (Hilâlî Ahmer - Kızılay) Merkezi'nde beklendiğimi söylemişlerdi. Kızılay teşkilâtı, o vakitler, İstanbul'la Ankara arasında bir nevi siyasî temsilcilik vazifesi görmekteydi. Nitekim, İstanbul'da iken bize Millî Mücadele haberlerinin en doğrusunu Kızılay Merkezi verirdi ve bunun reisi olan Hamid Bey adında bir zat Büyük Millet Meclisi Hükümetinin orada elçisi gibiydi. Bunu bildiğim için bana herhangi bir dostumun adresi verileceği yerde Kızılay'a gitmem söylenince hiç de hayrete düşmemiştim. Ba-

husus ki, orada beni bekliyenlerden birinin Doktor Adnan (Adıvar) olduğunu derhal tahmin etmiş bulunuyordum.

Lâkin, arabam dar bir sokak içinde kapısı camekânlı bir dükkânın önünde durunca ve arabacı bana "İşte, Hilâlî Ahmer burası" deyince doğrusu biaz irkilir gibi olmuştum. Hele, buradan içeriye girip de tanıdık bir kimseye rastgelmeyince büsbütün garipsemiştim.

Bu hâlim çok sürmedi. Hemen benim arkamdan Sıhhiye Vekili Doktor Refik (Saydam) ve onun arkasından Büyük Millet Meclisi Reis Vekili Dr. Adnan bana "Hoş geldin" demeğe koşup gelmişlerdi. Ankara'da her şeyden ne kadar saati saatine haber alınıyordu! Buraya varalı henüz beş dakika olmamıştı ki, Millî H'ükümetin bu iki seçkin şahsiyeti türlü resmî işleri arasında beni ayağımın tozuyla karşılamak imkânını bulmuşlardı. Buna kâfi derece şaşmağa vakit bulmadan cilâsız, boyasız bir tahta masa üstünde duran bir sahra telefonu çalmağa başladı. Doktor Refik reseptörü alıp konuşunca benden bahsedildiğini anladım. Zira, Doktor Refik: "Evet geldi. Şimdi burada, yanımızda" diyordu. Telin öbür ucundaki ise Maarif Vekili, aziz dostum Hamdullah Suphi'den başka biri değildi.

Biraz sonra Doktor Adnan'la birlikte kalkıp onun yanına gidecektik. Maarif Vekâleti o zaman da 1948'de yanmış olan taş binada idi. Ancak şu farkla ki, bu binanın bir kısmı Matbuat Umum Müdürlüğü, diğer bir kısmı "Darülmuallimin - Öğretmen Okulu" vazifesini görüyor. Daha evvel de bir müddet Büyük Millet Meclisi üyelerine yatakhanelik hizmetini ifâ etmişti. Bununla beraber, denilebilir ki, o zamanın diğer vekâletlerine nisbetle vekâlet adını taşıyabilecek yegâne yer Hamdullah Suphi'nin makamı idi. Bir defa, hemen hemen müstakil bir binaya yerleşmiş bulunuyor ve bu bina oldukça geniş ve gösterişli idi. Öbürleri ise eski Ankara Vilâyet Konağı'nın daracık daracık kalem odalarına sıkışmış birer dai-

reden ibaretti. Hele Hariciye Vekâleti'nin bu bakımdan hâli pek acayipti. Şimdi Karpiç Lokantası'nın bulunduğu yerde Düyunu Umumiye'ye ait iki katlı, dört köşe bir kârgir binanın üst katını tutuyordu. Aşağı katta da Düyunu Umumiye Müfettişi oturuyordu. Ne yapmak için? O da pek malûm değildi. Zira, Ankara Hükümeti o zamandan beri Kapitülasyon rejimine karşı durumunu belli etmiş bulunuyordu. Bu rejimin bize en haysiyet kırıcı müessesesi de, hiç şüphe yok ki, devletin birçok gelir kaynaklarını haciz altına almış ve maliyesini sıkı kontrolüne tâbî kılmış olan Düyunu Umumiye idi. Bir gün gelecek, İkdam Gazetesi'nde neşrettiğim bir seri makale ile memleketimizin karnını emen ve devlet içinde bir devlet vasfını taşıyan bu yabancı mürabahacılar teşkilâtına karşı ilk hücum borusunu çalmak şerefi bana düşecekti.

Lâkin Erenler'in dediği gibi "sapanı öküzün önüne geçirmeyelim" Biz, daha 1921 Türkiye'sindeyiz. Ben hürriyetine henüz kavuşmuş bir Türk gazetecisiyim. Büyük Millet Meclisi henüz inşaatı tamamlanmış "İttihat ve Terakki" kulübünde toplanıyor ve biraz sonra gireceğimiz derme çatma vekâlet odasında, gümüş kalpaklı, yarı seferi kıyafetli bir Hamdullah Suphi bulacağız. Bu şartlar içinde, hayalimdeki mutlu, ferah ve güzel vatana giden yol bana hayli uzun görünüyor.

Fakat, Hamdullah Suphi'nin gümüşî kalpağı, yarı seferi kıyafetiyle bu derme çatma vekâlet odasında şimdiden oraya varmış gibi bir hâli vardı. Gözlerinin içi ilk gençlik günlerindekinden fazla ferli, daha berrak bakışlarla pırıl pırıl pırıldıyordu. Saçları biraz daha kırlaşmış ve yüzünde bazı çizgiler belirmiş olmakla beraber jestlerindeki ve sesindeki enerjiden hiçbir şey kaybetmemiş ve şevki, heyecanı belki büsbütün artmıştı. Kafası türlü türlü düşünceler ve tasarılarla doluydu. Ankara'yı bir fikir ve kültür merkezi haline getirmek istiyordu.

"Bunun gerçekleşmesine hiçbir mâni kalmadı" diyordu. "Halide Hanım burada, Yusuf Akçora burada, Mehmet Emin Bey burada, Samih Rıfat Bey burada. Şimdi sen de geldin. Yarın Yahya Kemal de gelecek. Daha sonra umuyoruz ki, Ziya Gökalp'le Ağaoğlu Ahmet Bey de Malta'dan kurtulup aramıza katılmakta gecikmiyecekler Size burada bir toplanma salonu hazırlarız."

Hamdullah Suphi, malûm olan belâgatiyle bize bunları anlatırken ben yol yorgunluğumu tamamiyle geçirmiş ve gece nerede yatacağım endişesini de unutmuştum. Zira, doğrusunu söylemek lâzım gelirse, iki bavulumu Hilâlî Ahmer Merkezi denilen dükkânda bırakıp çıktığım dakikadan beri zihnimi kurcalayan tek endişe buydu. Bundan başka, bol bir suyla yıkanmak ihtiyacı içindeydim. Doktor Adnan'a bu kuruntularımdan bahsedince ilk buluştuğumuz yerden beri bize refakat etmekte olan güleryüzlü tombul bir zatı göstererek:

- Muttalip bu gece sana mihmandarlık edecektir. Her arzunu yerine getirir. Yarın da bize geleceksin. Halide Hanım, odanı hazırlatıyor dedi.

Halide Hanım'la Doktor Adnan Ankara'nın dört beş kilometre ötesinde Kalaba köyüne bağlı küçük bir çiftlik binasında oturuyorlardı. Benim odam bu binanın çatısı üstüne kondurulmuş, yandan bir dış merdivenle çıkılır, pencerelerle çevrili bir çeşit cihannüma idi. Buradan neyi görürdüm? Birbirinin ardı sıra uzanan boz renkli çıplak ve çorak tepecikleri. Halide Hanım bunları engin denizlerin dalgalarına benzetirdi ve güneş batarken ufuklardan akseden pembe, mor ve leylâkî renklerine bakarak:

- Bu ne güzellik! derdi.

Belli ki, yüreğinde İstanbul'a dair hiçbir hasret yoktu. "Seviye

Talip" ve "Harap Mabetler" yazarı, sanki burada doğmuş, burada büyümüş ve buradan başka bir yer görmemişti. Onun için her şey Ankara'da başlıyor ve Ankara'da bitiyordu. Olmaya ki, İstanbul'dan gelen bir misafir ona: "Burada nasıl yaşıyorsunuz?" demeye görsün. Halide Hanım'ın gözünden düşeceğine şüphe yoktu. Hele yabancıların, Avrupalılar'ın (bunlardan her Ankara'ya gelen mutlaka ona uğrardı) dudak bükmelerine asla tahammül etmezdi. Bir defa ziyaretine gelen Fransız siyaset adamlarından Franklin Bouillon etrafına ürkek ürkek bakarak:

- Quel isolementi (bu ne uzlet, ne tecerrüt)" sözüyle başlayan bir konuşmasında Ankara'nın medeniyet merkezlerinden uzaklığını, millî dâvamız bakımından en büyük siyasî mahzur telâkki ettiğini belirtmek istemişti de Halide Hanım:

- Ben tamamiyle aksi kanaatteyim. Biz kuvvetimizi asıl bu uzaklıkta ve bu tecerrütte buluyoruz demişti.

Fransız Hariciye Nâzırı Briand'ın bizimle bir Suriye hududu anlaşması için gönderdiği bu Fransız mebusu o anda acaba bu sözün ifade ettiği mânayı iyice kavrıyabilmiş miydi? Hiç zannetmiyorum.

Fakat, ben Halide Hanım'a yerden göğe kadar hak veriyordum. Zira, sert ve katı hayat şartları otuz yıllık itiyatlarımı altüst etmiş olmasına rağmen ben Ankara'da kendimi her suretle eskisinden daha kuvvetli hissediyordum. Neden? Burada kaç zamandır hayal ettiğim destanî bir havaya kavuştuğumdan mı? İlk günler, doğrusu, bunu söylemek benim için pek mümkün değildi. Arka tarafı söğütlü bir dereye bakan bu çiftlik binasında, aşağı yukarı, dostlarının yazlığına misafir olmuş bir kimsenin sâkin ve hareketsiz hayatını sürmeğe başlamıştım. Gerçi, hemen her akşamüstü ve her gece buraya gelip giden birtakım askerî ve siyasî şahsiyetlerle tanışıp görüşüyordum. Gerçi bunlarla hasbıhâllerimden Millî Mücadele ruhuna daha yakından nüfuz etmek fırsatını bulu-

yordum. Hattâ, birkaç defa, bunların davetlisi olarak, Kalaba köyünün biraz ötesindeki Erkânı Harbiye binasının kantininde genç zâbitlerle birlikte akşam yemekleri yediğim oluyordu. Fakat, bütün bu saadetler bana kâfi gelmiyordu. Şu da var ki, Ankara'ya geleli nerede ise bir hafta, on gün olacaktı ve ben henüz Mustafa Kemal Paşa'yı görmemiştim.

Bu arzumu her ifade edişimde Halide Hanım'la Doktor Adnan'da çekingen bir hâl hissediyordum. Lâkin, keşfettiğim hakikat beni derin bir hayal kırıklığına düşürmekten de hâli kalmıyacaktı. Anlıyacaktım ki, aralarında geçen münakaşamsı bir konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa'yla Halide Hanım artık görüşmüyorlardı. Şu halde başka birinin, meselâ Hamdullah Suphi'nin delâletiyle Paşa'dan kabul edilmem ricasında bulunsam, belki de dargın olduğu bir kimsenin misafiriyim diye müspet bir cevap alamazdım.

Ben bu tereddütler içinde çırpınıp dururken Ruşen Eşref imdadıma yetişti. O, Bekir Sami Bey Heyeti'yle gittiği Londra'dan henüz dönmüş bulunuyordu. Ayağının tozuyla beni görmeğe gelmişti. İlk söz olarak:

- Yarın, Mustafa Kemal Paşa seni öğle yemeğine bekliyor dedi.

Bu, hayatımın en mutlu sürprizlerinden birini teşkil ediyordu. Ömrümde ne piyangodan ikramiye almanın, ne de beklenmedik büyük bir mirasa konmanın sevincini tatmıştım. Fakat, sanırım ki, bunların hiçbiri bende Ruşen Eşref'in verdiği bu müjde kadar heyecan uyandıramazdı.

Ertesi gün, Halide Hanım beni bir bayram çocuğu gezdirir gibi kendi arabasıyla Çankaya'ya götürmüştü ve kendisi aynı semtte oturan Ruşen Eşref'lerde kalıp ben Ruşen'le beraber Mustafa Kemal Paşa'nın biraz ötedeki köşküne gitmiştik.

Burada da sözü gene 1921 Temmuz tarihinde İkdam Gazetesi yazarı Yakup Kadri'ye bırakıyorum:

"Mustafa Kemal Paşa Çankaya denilen bir tepenin yamacında

rüstaî bir evde oturuyor. Burası şehre bir saat mesafededir. Oldukça bakımsız ve intizamsız bir kır yolundan lâlettayin herhangi bir araba epeyce büyük bir zahmetle sizi bu köşkün bir kenarına kadar getirebiliyor. Fakat, geçtiğimiz yerler o kadar bağlık, bahçelik ki, yolun fenalığından çekilen rahatsızlığı hiç hissetmiyorsunuz. Hususiyle, zihniniz biraz sonra gireceğiniz ev ve göreceğiniz ev sahibi ile o derece meşgûldür ki, ne sizi her dakika yerinizden hoplatan çukurlara, ne ikide bir yolunuzu kesen kağnılara bakmağa vakit bulamıyorsunuz. Mütemadiyen helecanlı bir dalgınlık içinde gidiyorsunuz."

"Araba büyükçe bir köşkün önünde biraz duralayınca acaba geldim mi diye yüreğiniz çarpmağa, benziniz sararmağa başlıyor. Zira, biliyorsunuz ki, biraz sonra dünyayı başının üstünde taşıyan harikulâde adamla karşı karşıya geleceksiniz ve bu helecan tâ onun önüne çıkıncaya kadar yakanızı bırakmıyor, sizi her tarafınızdan sarıyor."

"Fakat, birkaç dakika sonra o kadar korktuğunuz hâdise vâkî oldu mu vücudunuza derin bir huzur, kalbinize tasvire sığmaz bir emniyet geliyor; birdenbire, az evvèl çektiğiniz endişelerin niçin olduğuna şaşıyorsunuz."

"Dünyayı başının üstünde taşıyan o heybetli adam sizi çoktan tanıdığınız bir dost hâliyle karşılıyor; mütebessim, elinizi sıkıyor ve en ikramcı bir ev sahibi nezaketiyle size oturmak için odanın en rahat koltuğunu gösteriyor."

"Mustafa Kemal Paşa, sivil giyinmiş, ortadan biraz daha boylu, zayıf ve sarışın bir zattı. Gazetelerde gördüğünüz resimlerin hiçbirine benzemiyordu. Kendisi bu resimlerin hepsinden daha sevimli, daha canlı daha müstesna bir simâydı. Yüzü renk ve çizgi itibariyle bir tunç parçası üzerine oyulmuş bir eski madalyonu andırır. Elmacık kemikleri çıkık, ağız kemikleri kuvvetli ve alnı sertti. Ve bu yüzün bütününde çok zahmet görmüş, çok uğraşmış, çok düşünmüş kimselerin çehresindeki ifade vardır, fakat, hiçbir yorgunluk emaresi

göstertememek şartiyle... Kısık ve sıcak bir sesle konuşuyor, mavi gözleri muammalı nazarlarla bakıyor, vücudunun kımıldanışları genç bir parsın kımıldanışları gibi sevimli, munis bir tarzda haşin ve çeviktir. Elleri mütemadiyen iri taneli bir kehribar tesbihle oynuyor. Bu tesbihi kâh bileğine geçiriyor, kâh bir ucundan tutup çeviriyor, sağdan sola soldan sağa sallıyor."

"Bulunduğu çerçevede fevkalâde hiçbir şey yok. Bir yazı masasının yanında güvez renkli koltukta oturuyor. Arkasında büyük bir pencerenin tül perdeleri var, bu tül perde arkasında Molteke'nin alçıdan bir büstü duruyor. Masanın öbür tarafındaki diğer pencerenin içinde de Bonaparte'nin aynı büyüklükte bir yarım heykeli konulmuş."

"Bulunduğumuz odanın hiçbir şatafatlı tarafı yok. Fakat, muntazam döşeli rahat ve temizdir. Duvarlar, aşağı yukarı çıplaktır."

"Benimle bir akran gibi konuşan bu zayıf ve sarışın adam (sansür edilmiştir) şu dakikada oynamakta olduğu muazzam tarihî rolün heybetini benim kadar hissediyor mu? Hayır. Her büyük adam gibi Mustafa Kemal Paşa'da da yıldızının parıltısiyle kamaşmamış ve talihinin ihtiraslı aşkından habersiz olanların sadeliği ve alışkanlığı."

"Konuşmamız hep havaî mevzular üzerinde cereyan etti. (Burada söyliyelim ki Mustafa Kemal Paşa gayet hoş sohbettir.) Kaç yıldan beri kalbimizi ve beynimizi sarsan o müthiş millî meselelerden hiçbirine temas etmek istemiyordu. Belki bu bir nevi tevazuydu. Zira, bütün bu meseleler hep onun şahsında toplanmış ve onunla ilgiliydi. Mustafa Kemal Paşa benden İstanbul'a dair de hiçbir haber sormadı. (sansür edilmiştir) Zannedilir ki, o burada doğdu, burada büyüdü ve mevcudiyetinin bütün kökleriyle buraya bağlıdır. (sansür edilmiştir) Fakat bu sözümü âdi bir müdahene zanneder diye korktum.

"Çünkü methedilmekten o kadar kaçınır bir hali var. Yemeğimizi zemini mermer döşeli bir sofada bir havuz kenarında, küçük bir masanın etrafında yedik. Sağında eski Maliye Vekili Ferit Bey ve onun yanında Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey oturuyor. Ben sol tarafta Ruşen Eşref'le beraberim. O kadar yanyanayız ki, ikide bir dirseğim dirseğine dizim dizine dokunuyor ve ona bu derece yakın olmaktan sevinç ürpermeleri içindeyim. Bu, hayatımın en şerefli bir günüdür. Eski Lâtin şairi Horatius'un bir mısrasını hatırlıyorum (sansür edilmiştir) Bu sözü, bu fırsat dolayısiyle kendim için söylemek belki biraz mübalâğalı olur. Fakat, günün birinde bana hayatımın en şanlı hâdisesini soracak olan torunuma göğsüm kabararak diyemezmiyim ki, gençliğimin yüksek bir dönüm noktasında (sansür edilmiştir) bir yaz günü Mustafa Kemal Paşa ile yanyana yemek yedim."[14]

Bu mülâkattan sonra, Mustafa Kemal Paşa'yı birkaç defa Büyük Millet Meclisi'nde görmek fırsatını bulmuştum. Her bakımdan bir halk şûrası manzarasını gösteren bu meclis çevresinde, itiraf ederim ki, Mustafa Kemal büyük tevazuuna, kendini herkesle bir tutuşuna, Meclis'in ve Hükümet'in Reisi olduğu hâlde daima en arka sıralarda oturuşuna, hattâ arasıra, sanki henüz Harbiye Mektebi'nde bir talebe imiş gibi arkadaşlariyle şakalaşıp gülüşmelerine rağmen bir üstünlük ve ayrılık, ne bileyim ben, bir nevi imtiyazlılık şiarı taşıyor gibiydi. O, içtima salonuna girerken bütün başlar kendisinden yana çevriliyor; sıralardan birine yaklaşınca oturanlar hemen derlenip toparlanıyor ve kürsüde konuşan her kim ise gözlerini ondan ayıramıyordu. Koridora çıkınca derhal etrafında bir halka teşekkül ediyor ve istirahat odasına girdi mi orası ikinci bir içtima salonu oluyordu. Zira, herkes ona daha yakından

14 Bu yazımı ıtılâf sansürü delik deşik etmiştir. Asıl müsveddelerimi buldurmak imkânı olmadığı için boşlukları olduğu gibi bırakmak mecburiyetinde kalıyorum.

temas etmek fırsatını en ziyade burada buluyordu. Birlikte kahveler, cıgaralar içiliyor, sohbetler ediliyordu ve bir çoklarının bu fırsatı yakalamak, yakalayınca elden kaçırmamak için kâh babayanî, kâh kalenderce, kâh diplomatik taktiklere başvurduğu görülüyordu.

Lâkin, ilk bakışta göze çarpıyordu ki, Mustafa Kemal'in eşit muamele ettiği bu kalabalık arasında kendine hepsinden daha yakın birtakım kimseler vardır ve bunlarla görüşüp konuşmalarında bazı ince samimilik ve ahbablık farkları sezilmektedir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa çekilip gittikten sonra bu "mahrem"ler zümresi Meclis'in içinde ondan bir gölge gibi kalırdı ve halkalar bunun etrafında teşekkül etmeğe başlardı. Zira, Şef'in siyasî sırlarına herkesten ziyade bu zümrenin vâkıf bulunduğu sanılırdı.

Bunun ne kadar yanlış bir zan olduğunu sonradan anlıyacaktım. Mustafa Kemal o zaman da yalnız bir insandı ve bütün sırrını tek başına taşıyordu. Belki, büyüklüğü, üstünlüğü, diğerlerinden başka türlü oluşu da bundan ileri geliyordu. O çetin siyasî kariyeri boyunca birini öbürüne tercih eder gibi görünmeleri üzerine çıkan kıskançlıkların bu bakımdan ne kadar yersiz olduğunu şimdi her vakitten daha iyi anlıyorum. Bir gün, - burada hikâye ettiğim devirden üç dört yıl sonra - silâh arkadaşlarından biri, ona gelip: "Havarîlerin kimlerdir?" diye sormuştu. Mustafa Kemal gülmüş: "Ben bir Peygamber değilim ki, Havarîlerim olsun" cevabını vermişti. Kendi ağzından işittiğim bu fıkra üzerinde çok defa durmuşumdur.

Evet, Atatürk'ün hiçbir devirde Havarisi de yoktu. Muhtelif vaziyetlere, muhtelif zaruretlere göre zaman zaman zekâlarından, kaabiliyetlerinden istifade ettiği iş arkadaşları vardı. Bunların çoğu kendi mahremiyetine aldığı ve hattâ meclislerinde sohbetlerinden hoşlandığı kimseler de değildi. Nitekim, bu gibilerin hemen hiçbirini iş başına getirdiği veya

mühim bir vazife ile görevlendirdiği olmamıştı. Neden? Çünkü, o, her şeyden evvel bir devlet adamıydı; bir doğuştan devlet reisiydi ve devlet mesûliyeti hissini daima şahsî sempati ve antipatilerinin üstünde tutardı. Yoksa, Atatürk ölünceye kadar sevdiklerini hiç aksamayan, eksilmeyen bir muhabbetle sevmiştir. Bu bakımdan, diyebilirim ki, ömründe dostluklarında bu kadar vefalı bir insan görmemişimdir.

Fakat, işte Atatürk bahsi beni yine alıp sürükledi. Ben size ankara intibalarımı anlatıyor ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Ankara Mebusu Mustafa Kemal'in nasıl bir cazibe teşkil ettiğini belirtmeğe çalışıyordum. Dinleyici veya ziyaretçi olarak gittiğim Meclis'te, ben de kendimi bu cazibeye kaptırmış olacaktım ki, onun arkasından istirahat salonu dediğim yere girivermiştim. Kim bilir, mebuslar bu cüretime ne kadar kızmışlardır. Fakat, Mustafa Kemal Paşa bunu hiç de mübalâtsız bir hareket telâkki eder görünmedi. Elimi sıkıp hatırımı sorduktan sonra bana pek yakınındaki sandalyalardan birinde yer verdi. Tabakasından bir cıgara uzattı ve:

- Burada bir mizah gazetesi intişara başladı; gördünüz mü? dedi.

Bu, Hüseyin Suat tarafından çıkarılan "Kalem" dergisiydi. Mustafa Kemal Paşa ilâve etti:

- Çok hoş şeyler yazıyor; Ali Kemal'den de bahsediyor; okuyunuz ve kıs kıs gülerek Hüseyin Suat'ın Ali Kemal hakkında yazdığı fıkrayı anlattı. Daha sonra sözü İstanbul basınına çevirdi. Milliyetçi gazetelerle kozmopolit gazeteler arasındaki bazı polemikler üzerinde durdu. Bunları benden daha iyi hatırladığını görüyordum. Bir an geldi ki, onunla sanki kalem arkadaşlarımdan biri imiş gibi sohbete başladım.

Nerede o hayalimde uzaktan uzağa bir Mit haline soktuğum olağanüstü insan, nerede bizim mahallenin, Bab-ı Âli dedikodulariyle bu kadar yakından ilgili genç adam? Ve böylece her buluşuşumda ona karşı daha ziyade yakınlık duyacaktım.

Büyük Millet Meclisi'nin istirahat salonundaki sohbetimiz kaç dakika sürdü bilmiyorum. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın benimle bu yarenliği, pek iyi hatırımdadır ki, salonda bulunanların dikkatini hemen üzerime çekmişti. Gerçi, bunların çoğunca adım sanım meçhul değildi. Hattâ bazıları benim devamlı okurlarımdı. Bununla beraber Reis Paşa'nın teveccühünü kazanmış olmak, yazarlık itibarımı sanki bir anda beş misline çıkarmıştı. Zaman gelecek aynı teveccühü kazanan diğer birkaç kalem arkadaşımla bunun seyyiesini çekecektik. Sırası düşünce sırf siyasî hayatımızın bir ahlâk yarasını teşrih etmek için bu ruh hâlini açıklamağa çalışacağım. Biz, şimdi, Mustafa Kemal Paşa'nın henüz Sakarya Müdafaası'nı yapmadan, henüz Dumlupınar zaferine ermeden önce yüksek şahsiyetinin etrafındakiler üzerinde ne kudretli bir tesir icra etmekte olduğunu anlatıyorduk.

Lâkin, tarihî hakikatlere sadık kalmak gayretiyle itiraf etmem lâzım gelir ki, Mustafa Kemal Paşa burada herkes tarafından sevilen, yani "populaire" olan bir insan değildi. Meclis içinde olsun, Meclis dışında olsun, muhtelif cephelerinden ona aleyhtarlık edenlerin sayısı epeyce çoktu ve bunların mırıltıları, homurtuları Ankara'ya ayak bastığım ilk günlerden itibaren kulaklarımı tırmalamaya başlamıştı. Başta hususî hayatına dair yapılan mahalle kahvesi dedikoduları, bunun arkasından biraz daha ciddî görünen tenkidler geliyordu. Gerçi, dedikodular, üstlerinde durulmağa değmiyecek kadar amiyâne idi. Fakat, tenkidlerin bazıları, işin iç yüzünü bilmeyenlerce epey önemli bir mahiyet taşıyordu.

Meselâ, Mustafa Kemal Paşa'nın orduyla, harble doğrudan doğruya hiç meşgûl olmadığı ve kendini tamamiyle politikaya verdiği söyleniyordu. O, politikayı ve hükümet işlerini sivillere bırakmalı ve asıl ihtisası olan askerliğe dönmeliydi. Hattâ, bu fikri gayet kaba bir şekilde ifade eden kimselere rastgeliyordum. Bunlar "Mustafa Kemal Paşa çizmeden yukarıya

çıkmamalıdır. Biz onu yalnız yıldızı parlak, mâhir ve cesur bir kumandan olduğu için başımıza geçirdik" diyorlardı. Bunun içindir ki, Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantı günlerinde Meclis Başkanlığı'na seçilmesin diye ellerinden geleni yapmışlardı ve Erzurum Mebusu Celâlettin Arif Bey isminde bir avukatı karşısına en kuvvetli rakip olaak dikmişlerdi. Ben Ankara'ya gittiğimde bu "Mustafa Kemal Paşa - Celâlettin Arif Bey meselesi" hâlâ zihinlerden silinmemiş, hâlâ münakaşa konusu olmakta devam ediyordu.

Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'yı en çok rahatsız eden Meclis'teki eski İttihatçılar grubu idi. Bütün Meşrutiyet devri boyunca başıbozuk gidişleri ve komitacı zihniyetleriyle mücadele ettiği bu ihtilâlci takımının, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıktıktan ve memleketi bu hale soktuktan sonra başlarındaki şeflerle beraber etrafından kaybolup gideceğini ve tarihe karışacağını zannederken, ufak bir grup halinde olsa dahi, karşısına çıkışı onu hayli sıkmaktaydı. Bu sıkıntı, kendi mevkiinin ve prestijinin tehlikeye düşmesi kuşkusundan değil, Millî Mücadele'ye yeni bir İttihatçılık damgası vurulmasının önüne geçmek endişesinden geliyordu. Zira, dışarıda olsun, içeride olsun bu harekete o nazarla bakanlar ve Millî Mücadele'nin, İttihatçılar tarafından iktidarı tekrar elde etmek için girişilmiş bir teşebbüs olduğunu sananlar pek çoktu. Hele Bab-ı Âli Hükümeti'nin idaresi altında bulunan yerlerde bu zan ve şüphenin nice iyi niyet sahibi vatandaşları Millî Mücadele karşısında tereddüde düşürdüğünü görmemek mümkün değildi.

İşte Mustafa Kemal Paşa bir millet ve devlet adamı sıfatiyle her şeyden evvel bu zan ve şüpheyi dağıtmak istiyordu. İstiyordu ki, başında bulunduğu hareket, gerek içeride, gerek dışarda her türlü siyasî ihtirasların üstünde bir millî ve vatanî kıyam olarak bilinsin. Bunun için İttihat ve Terakki mensupluklariyle tanınmış nice yakın dost ve arkadaşlarını bile

uzun müddet yanına yaklaştırmak istememiş ve ilk Maarif Vekili seçiminde Meclis'in bütün reyleri Hamdullah Suphi üzerinde toplanmış olmasına, Hamdullah Suphi'ye karşı da pek samimî bir sevgi ve itimat beslemesine rağmen eski muhalefet erkânından Doktor Rıza Nur'un adaylığını sağlamaya çalışmıştı.[15]

Mustafa Kemal Paşa benim Ankara'ya geldiğim sıralarda gerçi İttihat ve Terakki'ye karşı bu karantina rejimini epeyce gevşetmiş ve hattâ o Cemiyet'te fiilî hizmet gören birkaç kişiye de vazife vermişti ama, koyu İttihatçılar'ın gönlünde hâlâ yer edememişti. Bahusus ki, bunlar arasında doğrudan doğruya Enver Paşacı olanlar ve o gelip de ordunun başına geçmeyince İstiklâl Savaşı'nın kazamlamıyacağını düşünenler vardı. Nitekim, ortada dönen bazı şaialar bunların o esnada Kafkas hudutlarında dolaştığı söylenen Enver Paşa'yla gizli muhabere ve temaslarda bulundukları şüphesini de uyandırıyordu.

Bütün bunlardan başka, diğer bir kısım Mustafa Kemal aleyhtarları ise Kuvayı Milliye teşkilâtının dağıtılmış olmasından şikâyetçi idi: Onlara göre, mühimmatsız, teçhizatsız ve parasız bir millet en modern harb vasıtalarına malik bir düşman ordusunun hakkından ancak çete muharebeleriyle gelebilirdi. "Seyyar Kuvvetler" namı verilen müteharrik birlikler, böyle bir orduyu sağdan soldan, önden arkadan vurarak kolayca yıpratabilirdi. Başlarında bulunan Çerkez Ethem veya Demirci Efe gibi alaylı kumandanlar tasfiye edildikten sonra bunların silâhtan tecrid edilip dağıtılmaları ve Erkânı Harbiyemiz'in emrine verilip kadrolaştırılması lâzım gelirdi. Garibi şu ki, bu fikre iştirâk edenler arasında belli başlı bazı subay ve kumandanlarımız da vardı.

---

15 Hamdullah Suphi Tanrıöver gerçi hiçbir zaman İttihatçı olarak tanınmazdı ve Meşrutiyet devrinde daima fikir istiklâli muhafaza edenlerden ve bunu her vesile ile ispattan çekinmiyenlerden biriydi ama, Rıza Nur gibi bir muhalif politikacı değildi.

Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşalar bir ordu teşkiline karar verdikten ve bu ordu vücut bulup iki İnönü zaferiyle harb kudretini ispat ettikten sonra dahi devam eden bu münakaşayı kesmek için Millî Mücadele'ye birlikte başladığı en yakın silâh arkadaşlarını cepheden çekip muhtelif siyasî vazifelere tâyin etmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber, benim Ankara'ya gittiğim tarihlerde ordu mu, Seyyar Kuvvetler mi münakaşası hâlâ yapılmaktaydı.

Kaldı ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Taburu henüz bu Seyyar Kuvvetler'den ayrılmış bir birlikti ve Karadeniz Kızanları mahallî kıyafetleriyle Çankaya yolu boyunca silâh omuzda, geceli gündüzlü nöbet bekliyordu. Hepsinin ne kadar da çevik, atik ve daima tetikte bir hâli vardı. Kapanmış şahin kanatlarını andıran başlıklarının altından gelip geçen yabancılara nasıl da birer yırtıcı kuş bakışlariyle bakarlardı! Ve Mustafa Kemal Paşa'nın Benz otomobilinin gürültüsünü duyunca ne örnek bir askerî disiplin içinde derlenip toplanıp vaziyet almasını bilirlerdi! Yalnız bunu görmek Mustafa Kemal Paşa'nın ne büyük bir "dompteur" olduğunu anlamağa kâfidir. Zira en büyüğünün yaşı yirmi beşi geçmemiş bu başıbozuk takımının erleri insana sade görünüşte yırtıcı kuş hissini vermiyordu. Ankara'da herkes biliyordu ki, bunlar Topal Osman denilen bir Ortaçağ kabadayısının emir ve kumandası altında nice dehşet verici işler görmüş ve akınlarda bulunmuş serdengeçtilerdi. Fakat, işte, Mustafa Kemal'in hizmetine veirlir verilmez hepsi bir emniyet ve inzibat unsuru hâline irmişti ve gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerek Büyük Millet Meclisi'nin yegâne bekçileri şimdi bunlardı. Zaman zaman Ankara şehrinin civar semtlerine kadar sokulan nifak ve irtica çetelerine karşı belli başlı savunma kudretlerimiz de bunlardan ibaretti. Çünkü, Mehmetçiklerimizi, o tarihlerde biz hep cepheye göndermiş bulunuyorduk ve geriye kalan birkaç manga askerimiz de ancak Erkânı Harbiye binasının kapısında

nöbet beklemeye yetişebiliyordu. Bu ise, benim, tam mânasiyle bir müdafaa cephesi havasına karşı duyduğum hasreti bir türlü gideremiyordu.

Onun içindir ki, Ankara'ya gelişimin ikinci haftası bir fırsattan istifade ederek Garp Cephesi'ne ve bu cephenin son hatlarına doğru uzanmak çaresini bulmuştum. Şöyle ki, o sıralarda Yunan kıtalarının yakıp yıktığı Gördes'e Kızılay tarafından bir yardım heyeti gönderiliyordu. Bunun başında iki Saruhan Mebusu'yla bir idare âmirimiz bulunuyordu. Gösterdiğim arzu üzerine beni de aralarına aldılar. Böylece, evvelâ trenle Eskişehir'e, Eskişehir'den Kütahya'ya, oradan da ordunun tedarik ettiği vasıtalarla henüz işgâl altına girmemiş bir tür vatan bölgesinin en son sınır noktalarına doğru yola çıktık ve ilk menzil olarak uğradığımız Eskişehir'de İsmet Paşa ile mülâkatım şu suretle cereyan etti:

"Eskişehir istasyonu Anadolu'nun en hareketli bir noktasıdır. En ziyade buradadır ki, harb hâlinde bulunduğumuz hissediliyor. Tamamiyle askerî bir kalabalığın içinde bir aşağı beş yukarı dolaşıyoruz. Tam bu sırada idi ki, bizim heyete mensup Saruhan Mebusu Reşat Bey'le beraber genç, nârin bir zâbit bana doğru ilerledi. Gülümsiyerek elini uzattı:

- İsmet, dedi. Ve dünyada nadir görülen iki sevimli, zeki gözle gözlerimin içine bakarak ilâve etti "evime gelmişsiniz. Vaka misafir kabul edecek hâlde değilim. Fakat siz olduğunuzu bilseydim odamın bütün perişanlığına rağmen teşrifinizi rica ederdim."

Ben ne cevap vereceğimi bilemiyordum, şaşırmış kalmıştım.

- Buyurunuz, şurada istasyon müdürünün odasında biraz oturalım, konuşalım dedi. Girdik. Burada tek bir kanepe ve bir iki sandalya var. Bana yanıbaşında yer gösterdi. Bütün tavırlarında insanı tâ kalbinden kavrıyan bir samimilik ve şirinlik hissediyordum. Ömrümde hiçbir kimseye bu kadar

çabuk gönül verdiğimi hatırlamıyorum. Güya senelerden beri tanışıyormuşuz gibi sıcak bir hasbihâl şivesiyle konuşmağa başladık. Bize seyahatimizi kolaylaştırmak için ne yapabileceğini soruyor sonra, bana dönüp:

- İstanbul'dan daha yeni geldiniz. Hiç dinlenmeden tekrar yola çıkıyorsunuz diyor ve saffeti, samimiyeti, dikkat ve hayreti bir anda ifade eden berrak ve cevval gözlerini bir müddet üstümde dolaştırıyor. Ona İnönü Zaferleri'nin İstanbul'daki tesirlerinden bahsetmek istedim. Beni sevinçli bir dikkatle dinliyor.

Fakat ona bütün hissettiklerimizi anlatabilmek ne mümkün! O sevinç ve o heyecan hudutları konuştuğumuz lisana sığmıyacak kadar geniş değil miydi? İsmet Paşa İstanbul matbuatından çok memnun görünüyor ve diyor ki:

> *O gayrî müsait şartlara rağmen gösterdiğiniz millî heyecan bize şevk ve gayret veren bir şeydir. Bir defa daha ispat ettiniz ki, bütün Türk Milleti arasında sarsılmaz bir tesanüt vardır Bu tesanüt histe ve fikirde daima kendisini gösterdi. Artık bundan sonra düşmanlarımız anlamalıdır ki, İstanbul'la Anadolu arasında, hiçbir ihtilâf yoktur Biz kuvvetimizi bu manevî birlikten alıyoruz. Yolumuz üstündeki müşkülleri bu birlik sayesinde ezeceğiz. (sansür edilmiştir)*

Bu sözleri söylerken gözlerinin içi doluyor ve sesine hayret verici bir tatlılık geliyordu. Böyle ne kadar zaman konuştuk? Beş on dakika mı, yoksa bütün bir ebediyet mi? Bilmiyorum. Trenin hareket etmek üzere olduğunu haber verdikleri zaman kendimi bir rüyadan uyanıyor zannettim. İnönü kahramanı trene doğru bizimle birkaç adım yürüdü, birer birer ellerimizi sıktı:

- Avdette tekrar görüşürüz, dedi.

Avdette tekrar görüştük ve bu sefer son derece şayanı dikkat

bir dekor içinde... İsmet Paşa henüz cepheyi teftişten gelmiş, akşam geç vakit karargâhta, kendi odasında, kendi masasının başında bir sürü kâğıt yığınları arasında çalışıyor.

Karargâhta, Garp Cephesi Kumandanı'nın oturduğu derme çatma bir kanape ile üstünde askerî evrâkı imzaladığı küçücük masa ve benim oturduğum boyasız tahtadan bir sıra, bu odanın diğer bütün eşyasını teşkil ediyor. Tek bir elektrik ampulü bu yarı boş odayı yarı aydınlatmaktadır. Hangi kumandanın dairesi buradan daha sadedir? Ve hangi kumandan İsmet Paşa'dan daha büyük, daha mehabetli bir işin başındadır? Yalnız Türk âlemini değil, cihanın yarısını teşkil eden büyük bir Şark âleminin eşiğinde duran yegâne nöbetçi işte bu küçücük masanın başındaki ufak tefek adamdır.

Eğer bu baştan bir hatâ zuhur etse, bu baş biraz dönecek olsa, koca Türk Devleti'nden hiçbir eser kalmıyacak ve bütün Şark diyarı bir zindan haline gelecektir. Zira, geçenlerde Yusuf Akçora'nın bir konferansta söylediği gibi bugünkü dünya vaziyetinin kilit taşı Garp Cephesi'dir. Zamanımızın ehli salip muharebeleri, bugün, sekiz yüz sene evvel olduğu gibi Sakarya Vadisi'nin etrafında toplanmıştı. Sekiz yüz sene evvel Sakarya Vadisi'nde Haçlılar'a muvaffakiyetle karşı koyan Kılıç Aslan'ın Selçukîleri, yâni Anadolu Türkleri yerinde bugün İsmet Paşa'nın orduları, yâni gene Anadolu Türkleri bulunuyor.

Tarih asırlar ölçen pergeliyle İnönü muharebelerinin genişliğini takdir edecektir. Biz, belki bugün bu müdafaanın kıymetini ölçemiyoruz. Belki bugün Sakarya Vadisi'nde, İnönü kayalıklarında yalnız Türkiye'nin değil, yalnız İslâm âleminin değil, bütün Şark'ın, bütün Asya'nın binaenaleyh Avrupa'nın ve binaenaleyh bütün insanlığın müstakbel hayatına tesir edecek muazzam tarihî hâdiselerin cereyan ettiğini kavrıyamıyoruz.

Ben bunun böyle olduğuna hiç şüphe etmedim. Onun için, önümdeki genç serdara derin bir hayret ve hayranlıkla ba-

kıyorum. O, üstüste birçok kâğıtlar imzalıyor, arada bir yüksek sesle bir telgraf okuyor, kâh yanındaki erkânıharb zâbitine, kâh bana dönüp bir şeyler söylüyordu. Nihayet, kalktı; sokulgan bir tavırla geldi, yanıbaşıma oturdu:

- Sizi beklettim; acıktınızsa hemen gidip yemek yiyelim, dedi.

Filvaki vakit geçti, fakat ben bu başbaşa kalıştan azamî istifadeyi çıkarmak istiyordum. Kendisine üstüste birçok sualler sordum. Ben sordukça o gülüyordu:

- Kaabil değil cevap veremem, diyordu. Her sözüm lüzumundan fazla şâyan-ı dikkat görünecektir. Vakıa, sormak sizin hakkınızdır. Çünkü bir gazetecisiniz: Cevap vermek de benim vazifemdir, çünkü bir cephenin kumandanıyım.

Bunları söyliyerek hafifçe dizime dokundu:

- Haydi, şimdi yemeğe gidelim, dedi.

İsmet Paşa yarım yamalak döşenmiş bir evde türlü konfordan mahrum basit, sade bir bekâr hayatı sürüyor."[16]

Bu yazımdan sonra aşağıya geçirdiğim "Kütahya'dan Simav'a" ve "Simav" başlıklı diğer iki yazım bu seyahat intibalarımı o zamanki tazelikleriyle ifadeye yarar sanırım:

16 25 Temmuz 1921 tarihinde İkdam'da çıkan bir yazımdan.

KÜTAHYA'DAN SİMAV'A

Kütahya'dan itibaren atmosfer değişiyor. Her şey size Garbî Anadolu'ya girdiğinizi söylüyor. Ağaçlar, taşlar, topraklar, ovalar, yamaçlar, dereler, tepeler, dünkü gördüğünüz ağaçlar, taşlar, topraklar, ovalar, yamaçlar, dereler, tepeler değildir. Bu bölgenin güzelliğinde anlaşılan fakat anlatılamayan başka bir hâl, başka bir munislik, bir doğrudan doğruya gönüle söyleyiş var. Orta Anadolu'nun tabiatı dilsiz, küskün ve haşindir. Her manzarası size arkasını çevirmiş gibidir. Hâlbuki, Kütahya'dan veya Eskişehir'den itibaren kimi Marmara'ya, kimi Akdeniz'e doğru inen bu yollarda ezelden özlenilen bir aşinalık seziyorsunuz ve şimdiden alnınızı okşıyan serinlikte İzmir'in meltemlerini hatırlıyorsunuz.

İzmir, Güzel İzmir, mademki nefesini bu kadar yakından hissediyoruz; üç gün sonra, beş gün sonra sana büsbütün kavuşmaktan bizi meneden şey nedir? Derdi ile yola düştüğümüz viran ve yanık Gördes'ten öteye atlarımızı neden süremiyeceğiz? Bahusus biliyorum ki, her köşesi, her karış toprağı çocukluğumun bir başka yadı sınmış Manisa, böğründe

cedlerimin kemiklerini taşıyan o yeşil ve mübarek yurt, Gördes'in biraz daha uzağında dört gözle beni bekliyor. Berrak suları türlü türlü sesleriyle beni çağırıyor. Lâkin ben gidemiyeceğim. Neden? Birdenbire hatırlıyorum ki, elimle tutacak kadar yakın gördüğüm şu tepelerin arkasında birtakım düşman müfrezeleri pusu kurmuş duruyor.

O sesini işitir gibi olduğum sularda düşman atları sulanıyor. Bu acı hakikat zihnimin içinde saplanır saplanmaz biraz evvel bana gülen tabiatın yaşlarla dolan gözler gibi bulanıp kararmağa başladığını hissettim. Hakikaten bu gittiğimiz dost ve âşina yolun sonunda bizi bekleyen o hain ve gasıp düşman mıdır? Gönül buna bir türlü inanamıyor. Hususiyle, bütün geçtiğimiz yerler, gördüğümüz kırlar ve uğradığımız köyler o kadar sâkin, mesut, o kadar rahatlık ve aydınlık içinde ki, insan ikide bir zihnine saplanan o acı hakikati bir vehimden ibaret sanıyor, hele iki ateş arasında bulunduğuna hiç ihtimâl veremiyor. Tarlalarda köylüler çalışmaktadır, yamaçlarda ferahlı bir emniyetle dolaşan keçi ve koyun sürüleri var. Yol kenarlarındaki çamurlu su birikintileri kayıtsız ve kesif manda yığınlarıyla doludur. Bu hayvanlar biz yanlarından geçerken başlarını ağır ağır çeviriyorlar ve mütemadiyen geviş getiren ağızlarını havaya kaldırarak uzun uzun, derinden derine arkamızdan bakıyorlar. Arada bir, zâhire yüklü kağnı arabalarına rastlıyoruz. Bu arabaların sahipleri, taşınan çuvalların üstünde başlarını tekerleklerin çıkardığı hazin ve yeknesak musikiye terdifen sağa sola, öne arkaya sallıyarak uyukluyorlardı. Bazan ıssız kırlardan geçiyoruz.

Kekik kokuları sinmiş ve yabanî güllerle süslenmiş bu kırlarda tavuk büyüklüğünde birçok keklikler var. Bunlar kâh bir çalının içinden çıkıp diğer bir çalının içine dalıyorlar; kâh çevik ve işveli yürüyüşleriyle yolumuzun üstünde, arabamızın önünde kırıta kırıta koşuyorlar. Bir müddet bütün konuşmalarımızın mevzuunu onlar teşkil ediyor. Sanki bir

ava veya bir seyrana çıkmış adamlar gibiyiz. Arasıra bazı sahra karakolları önünde mola vermesek nerede olduğumuzu ve nasıl bir anda yaşadığımızı tamamiyle unutacağız.

Kütahya'dan hareketimizin ertesi günü, akşam üstü, Gediz'e vardık. Gediz bundan evvelki askerî harekât esnasında pek çok defa ismi geçen bir yerdir. İki kere düşman işgâline uğramış, bir defa yarısından fazlası yanmış, kısmen siyah bir kayanın böğrüne saplanmış, kısmen dar bir vâdiye sıkışmış bedbaht, viran bir kaza merkezi. Gerçi, yangından sonra yarı kerpiçten, yarı tahtadan yamru yumru, derme çatma bazı evler yapılmağa başlamış, fakat, bunların hepsinde üst katlarının yapısı yarım bırakılmıştı ve bu yüzden kasabanın manzarası daha kasvetli, daha hazin bir şekle girmiştir. Sonradan öğrendim ki, bu tarafların halkınca, yeni yapılan evleri böyle yarım bırakmak bir zarurete müstenit değilmiş, sadece bir âdetmiş. Beş altı sene kadar binaların üst katları direksiz birtakım eski püskü eşyalar asılan bir kafes halinde kalıyor; sonra yavaş yavaş tamamlanıyor. Zira, birdenbire her tarafı mükemmel olarak meydana gelen evler göze gelip mutlaka bir kazaya uğrarmış, ya yanar, ya yıkılırmış. İşte, ekseriya böyle sadedilce inanışlar ki, Anadolu kasabalarının, Anadolu şehirlerinin rahat, mamur - sözün kısası - asrî bir hâle girmesine mâni oluyor. Birçok mektep görmüş, aydınlanmış genç kaymakamlar, genç mutasarrıflar buralardan hiçbir umran ve terakki izi bırakmaksızın geçip gidiyor.

Gediz kaymakamı da bu çaresiz gençlerden biridir. Bir gençtir ki, bana Gediz'e vardığımızın akşamı tenha viraneliklerde yanyana dolaşırken iyi, temiz, muntazam ve mantıkî şeylere alışmış münevver zümrenin henüz uyanmamış bir halk elinden neler çektiğini öğretti. Bu zümreye mensup nice gençler Anadolu'nun muhtelif yerlerinde her adımda bir başka türlü işkenceye mahkûm fedailer gibi dolaşmaktadır. Bunlar için ne zevk, ne eylence, ne huzur, ne rahat var. Bütün sevmek

hattâ gülmek çağları bin türlü mahrumiyet, meşakkat ve elem içinde geçiyor. Bahusus Gediz, Simav, Demirci, Gördes gibi her dakika yeni bir düşman hücumuna maruz bu ücra yerlerde daima millet ve hükümet işleriyle meşgûl olabilmek ne büyük bir kahramanlıktır. Gediz kaymakamı yanıbaşımda konuştukça ben kendimi onun önünde her dakika biraz daha küçülmüş buluyorum.

Anadolu köylüsüne uzaktan, bir İstanbul gazetesinin köşesinden ilânı aşk etmek, halkın refah ve saadeti için kâğıt üstünde birtakım projeler yapmak meğer ne kadar boş, ne kadar kolay, ne kadar çocukça, ne kadar gülünç bir işmiş.

SİMAV

31 Temmuz 1921

Gediz kasabasından çıkarken ilk kilometre taşında Uşak'tan 65 kilometre uzakta olduğumuzu anlıyoruz. Yolumuz uzun bir müddet Gediz Çayırı'nın kıyılarını takip ediyor. Bu çay birçok ırmaklarla birleşerek ve bütün Aydın vilâyetini baştan başa dolaşarak Manisa'da bir büyük nehir hâline giren ve oradan Akdeniz'e akan sudur. Yeryüzünün hiçbir suyu bana bunun kadar munis ve âşina değildir. Çocukluğumun en ferahlı günleri Gediz'in kenarında geçti.

Manisa ovasında en gürbüz bağ kütüklerini bunun getirdiği kumlar besler. Bu mübarek çay, diyebilirim ki, o ovanın şah damarıdır. Bazı seneler epeyce büyük taşkınlıkları olur. Bütün bağlarımızı kaplar, kulelerin damlarına kadar yükselir, güzergâhındaki yolları ve köprüleri örter, en yüksek ağaçların tepeleri bu küçük deryanın içinde birer yeşil adacık gibi görünür. Çocukluğumda herhangi bir derme çatma tekneye atlıyarak bu adaların aralarında dolaşmak en sevdiğim eğlencelerden biriydi.

Acaba oralarda hâlâ böyle taşkınlıklar oluyor mu? Oluyorsa sefasını hangi çocuklar sürüyor? Kimin çocukları o teknelerde

sevinçle haykırarak kürek çekiyor? Bunu yanıbaşımızdan akan şu donuk ve sessiz sulardan sormak istiyorum. Fakat bu sular şimdi korkak ve dilsizdir. Biraz sonra, bizim süngülerimizin hâkim olduğu sınırı aşacaklar ve hıçkırarak düşman çadırlarının arasından akıp geçecekler. Nereye gitmek için? Heyhat, artık bizim olmayan bir denize gitmek için. Ey, esarete giden su, ey avâre gurbet yolcusu, nice demdir hasreti bağrımı kavrayan o diyara bari benden bir damla gözyaşı götür!

Bu hazin şeyleri düşünürken arada bir gözlerimi soldaki uſuklara çevirip Muratlı dağlarına bakıyorum. İşte, bana ve Gediz çayına bu hüznü, bu elemi veren namertler şu dağların arkasında sıra olmuş duruyorlar. Onları ne vakit ezeceğiz? Eskişehir'den itibaren işittiğim sözler bana bunun pek yakında vuku bulacağını gösteriyor.

Buralarda üçüncü bir Yunan taarruzu dört gözle bekleniyor. Hattâ, bunun gecikmesinden sabırsızlananlar bile var. Ordu erkânı, Hükümet adamlarımızı, münevver zümreyi bir taraſa bırakıyorum, öteden beri rahat ve süküna o kadar susamış görünen köylülerde bile böyle bir intizar sabırsızlığı, hiddeti sezilmektedir. Onlarla konuşurken "ah, bir deſa şu düşmanı paklasak" temennisi en çok işitilen sözlerden biridir.

Gördes yolunun sonuncu merhalesi Simav'dır. Bir bahçeden hiç farklı olmayan ovasının yeşillikleri ortasından düz, beyaz ve geniş bir şoseden bu kasabaya vâsıl oluyoruz. Simav bu havalide gördüğüm kasabaların en şirini diyebilirim. Kâh Bursa'yı, Kâh Manisa'yı hatırlatıyor.Zira, Manisa'dan daha ağaçlık, daha yeşil ve daha süslü bir ovası var. Sonra bu ovanın bir ucunda kükürtlü su banyoları da ayrıca Simav'ı Bursa'ya benzeten müşterek hususiyetlerden birini teşkil ediyor. Burası şehir itibariyle de az çok mamurdur. Yalnız hükümet erkânı ve memurları, bir yangın neticesinde, şimdilik bir handa oturuyorlar.

Simav'da yangının tahribatı İstanbul'dakinden daha feci

görünüyor. Bazan bir köyden ortada bir yığın taş görünüyor. Son muharebeler esnasında düşmanın yaktığı şehirleri, köyleri hesaba katmıyorum. Geçenlerde, bir ecnebi gazete muhabiri bütün harabeleri dolaştı, kömür olmuş kereste yığınlarına karışan insan kemiklerini ve memelerinden ağaçlara çivilenmiş kadın cesedlerini hep gördü. Bu kadın muhabir bu kadar fecayi önünde az daha aklını kaybediyormuş. Yarın öbür gün bizim gideceğimiz Gördes bu facialar itibariyle ne Bilecik'ten, ne Söğüt'ten, ne Simav'dan aşağıdır. Bahusus ki, düşman bu kasabayı sırf ruhunun vahşî heveslerini tatmin için yakmıştır. Zira, burası ne bir sevkülceyş noktası, ne bir taarruz güzergâhı idi; ne de bir ricat esnasında, bir askerî zaruret neticesinde yakıldı.

Simav halkı ve hükümet memurları, birkaç zamandan beri hep Gördes felâketzedelerine yardımla meşgûldürler. Bununla beraber, oradaki ihtiyaçların henüz yüzde beşini tatmin edemediklerini söylüyorlar. Açlar şöyle böyle doyurulabilir, fakat çıplaklara, giyecek nereden bulmalı? Nitekim, Simav'a vardığımız gece Demirci ile muhabere ettik, oradan aldığımız malûmat bize Gördesliler'in en mübrem ihtiyaçlarından birini daha öğretti; bu da mesken ve eşya ihtiyacıdır. O meşhur hah memleketi halkı şimdi bizden oturmak için hasır ve barınmak için baraka istiyor. Kızılay bunların hepsine birden yetişebilecek mi? Heyhat, kıyısında bulunduğumuz bu sefalet deryasına onun verebileceği teselli bir damla gözyaşıdır.

Ne çare ki, bir sıtma nöbeti beni Gördes felâketzedeleriyle haşır neşir olmaktan alıkoymuş ve yarı yoldan geri dönmeğe mecbur kılmıştı.

YUNAN TAARRUZU VE SAKARYA HARBİ

Doğrudan doğruya Garp Cephesi ile iki cephe arası bölgedeki cevelanımdan Ankara'ya dönüşümde havayı epeyce değişmiş buldum. Pek yakında bir büyük Yunan taarruzu

bekleniyor ve bu, benim temas merkezlerim olan Erkânı Harbiye dairesinde başka, Büyük Millet Meclisi çevrelerinde başka türlü tesirler uyandırıyordu. Başta Miralay Salih Bey (eski Genelkurmay Başkanlarımızdan Orgeneral Salih Omurtak) olmak üzere Erkânı Harbiye'deki bütün genç subaylarımız âdeta bir düğün hazırlığı içinde gibi şevkli, şetaretli idiler. Mebuslarımız ise, epeyce endişeli görünüyorlardı. Birincilerin şevk ve şetaretini anlamakta güçlük çekmiyordum. Türk Ordusu ve bu ordunun mensupları için ateş hatlarında bulunmanın alışılmış bir vazife devresi teşkil ettiğini biliyor; bunun en belli tezahürlerini hemen her gün birlikte düşüp kalktığımız bu genç subaylar muhitinde görüyordum.

Buna mukabil ise Büyük Millet Meclisi'nin havasındaki - telâş demiyorum; korku ve yılgınlık asla değil - düşüncelilik ve endişeliliğe ne mâna vereceğimi bilemiyordum. Bahusus ki, mebuslarımızdan bazılarının iki İnönü imtihanından sonra dahi hâlâ ordumuzun savaş gücünden emin olmadıklarını hissediyordum. Diğer bir kısmının da Mustafa Kemal Paşa doğrudan doğruya ve bilfiil kumanda başına geçmedikçe bu işin içinden çıkılamıyacağına kanaat getirdiklerini anlıyordum. Bu iki grup arasında ise Enver Paşa takımının yeraltı tahrikleri sinsi sinsi alıp yürümekteydi.

İşte, bütün bu müşahedeler zaviyesinden, Cephe dönüşü, Ankara'nın havasını hayli değişik bulmuştum. Her yanda ve hattâ halk içinde dahi bir fırtınadan evvelki durgunluk veya elektrikli ürpermeler vardı. Hâlbuki, yukarıdaki yazılarımdan da anlaşılacağı üzere, ben harb bölgelerini daha birkaç gün evveline kadar tam bir huzur ve sükûn içinde bırakmıştım. Ordunun en yüksek sevk ve idare makamlarından en küçük birliklerine kadar gözle görülür bir kararlılık, bir nefis emniyeti, bir savaş şevki hüküm sürmekteydi.

Bunun içindir ki, bir akşam üstü Halide Edip Hanım ve misafirleriyle sâkin sâkin çayımızı içip sohbet ederken düş-

manın umumî taarruza geçtiğine dair aldığımız bir telefon haberi üzerine büyük hâdiseler karşısında duyulması mutad heyecandan başka bir tesire kapılmamıştım. Hatırladığıma göre, bu sırada, Halide Edip Hanım'ın yanındaki misafirler arasında Büyük Millet Meclisi Umumi Kâtibi Recep Bey'le (Recep Peker), Sıhhiye Vekili Doktor Refik (Refik Saydam), ve sanırım, Malta sürgününden henüz kurtulup gelmiş olan Fethi Bey'le (Fethi Okyar) Ahmet Ağaoğlu vardı. Bu haberin onlar üzerinde de aynı tesiri yaptığını görüyordum. Halide Edip Hanım ise hemen o dakikada Eskişehir'e gitmeye karar vermişti. Gerçi, henüz ordu da askerî bir vazife almış değildi ama, Kızılay teşkilâtı içinde veya Eskişehir askerî hastanesinde hizmet görmesine hiç bir şey mâni olamazdı. Nitekim, öyle yaptı; ertesi gün sabahleyin trene atlayıp Eskişehir'e gitti.

Ben Halide Hanım'a imreniyordum. Hele dostum Ruşen Eşref'in de Hâkimiyeti Milliye'nin harb muhabiri sıfatiyle cepheye gittiğini haber alınca artık yerimde duramaz olmuştum. Öteye başvuruyor, beriye başvuruyor, bir an evvel cepheye ulaşmak çarelerini arıyordum. Nihayet, taarruzun ikinci günü, trende kendime bir yer teminine muvaffak oldum. Bu, üçüncü sınıf bir yolcu vagonunda idi. Vagondan içeriye girince gûya sözleşmişiz gibi Ruşen Eşref'in haremi Saliha Hanım'ı da aynı vagonun köşesinde oturmakta buldum.

O da bir hastabakıcılık vazifesiyle Eskişehir'e gidiyordu. Ben ise, daha ileride, Kütahya istikâmetinde bir yerde Garp Cephesi karargâhına ulaşacaktım. Bunun için lâzım gelen "mürur tezkeresini" Millî Müdafaa Vekâleti'nden almıştım. Sırf askerî nakliyata mahsus bu trende bize yer ayırtan da zaten başında Refet Paşa'nın bulunduğu bu vekâletti.

Fakat, işte tren bir türlü kalkmasını bilmiyordu. Arada bir, başımı vagonun penceresinden dışarıya uzatıyordum. Hiçbir hareket hazırlığı göremiyordum. Bir yandan da vakit ilerliyor, akşam saati yaklaşıyordu. Gidip vaziyeti bizzat şimendifer

memurluğundan tahkik etmek istedim. Vagondan indim. Bir de ne göreyim? Bizim, Kalaba köyünde, hemen her gün birlikte vakit geçirdiğimiz Erkânı Harbiye'nin subayları ve bunlar arasında Recep Bey'le Edip Servet Bey bir grup teşkil etmiş, gayet yavaş sesle konuşup duruyorlar. Hâllerinde öylesine bir kaygı ve kasavet vardı ki, şaşkın şaşkın yüzlerine bakakaldım. Dostum Miralay Salih Bey'in mavi gözleri ağlamaktan kıpkırmızı olmuş gibiydi. Şen ve babacan Edip Servet'in pembe yanakları sapsarı kesilmişti. Konuşkan Recep'in çenesini bıçaklar açmıyordu. Öbürlerinin bana bakışlarından ise yalnız "burada ne işin var?" sorusunu okuyordum.

Bu hâli cephede bir kötü vaziyet haberinden başka neye hamledebilirdim? Sormağa cesaret edemiyerek ben de bir müddet sessiz sessiz önüme bakıp durdum. O vakit içlerinden en az konuşkanı ve o anda en teessürlü görüneni, Miralay Salih Bey, zoraki bir tebessümle gülümseyerek:

- Sanırım ki, sizin için bugün yolculuk nasip olmıyacak dedi.

Bunun üzerine başlayan bir konuşmadan sonra yalnız şunu anlıyabilmiştim: Ordu en kıymetli fırka kumandanlarından birini kaybetmişti ve bu, orada bulunanların, hassaten Salih Bey'in pek aziz silâh arkadaşlarından Miralay Nâzım Bey'di.[17] Ben, gerçi bahsi geçen zatı tanımıyordum. Fakat, harbin ilk günlerinden bir kumandanın, bana anlattıklarına göre, alnından vurularak şehit düşmesindeki mânanın fecaatini sezmiyecek kadar da bilgisiz değildim.

Derin bir hüzün içinde vagona dönüp yol arkadaşımı alarak tesadüfen bulduğumuz bir arabayla Çankaya'ya doğru giderken benim çenemi de bıçaklar açmıyordu. Ruşen Eşref'in hanımı gamlı gamlı düşünüyordu. Biz bu hâl içinde Kavaklıdere

17 Nasuhçal'da şehit düşmüş, o zamandan beri de Millî Mücadele edebiyatında Şehit Nâzım Bey diye anılmaktadır.

dönemecini dolanırken birden Mustafa Kemal Paşanın otomobiliyle karşılaştık. Otomobil durdu, biz de arabamızı durdurduk. Paşa her vakitki güler yüzüyle bize dönerek:

- Nereden böyle? dedi.

Biz, birkaç kelime ile başımızdan geçen küçük ve nahoş macerayı anlattık. O, alelâde bir seyahatten bahseder gibi:

- Eskişehir'e şimdi ben gidiyorum, dedi. Birkaç gün sonra da siz gelirsiniz.

Bu söz neyi ifade ediyordu? Düşünmeye bile lüzum görmedik. İçimize, sebebini tâyin edemediğimiz bir huzur ve emniyet gelmişti. Bütün endişelerimiz bir anda dağılıp gitmişti. Neden? Bu sihir ve kerameti Atatürk'ü yakından tanımamış olanlara izah etmek hayli güçtür.

Nitekim, iki gün sonra, Eskişehir'deki dostlarımızla Mustafa Kemal de Ankara'ya döndükleri zaman aldığımız kötü haberlere rağmen kalbimizdeki bu huzur bir türlü sarsılmasını bilmemişti.

Halide Edip Hanım, Doktor Adnan ve bir iki haftadır cıvarımızda, Gazze Cephesi Kumandanı iken İngilizler'den ganimet aldığı bir muhteşem çadır içinde oturmakta olan Refet Paşa, her akşam, eski Ziraat Mektebi binasındaki Erkânı Harbiye Dairesi'nde toplanıyor, cepheden gelen haberleri saati saatine, dakikası dakikasına almak imkânını buluyorduk. Ve her gece bu dairenin küçük bir odasında Mustafa Kemal'le Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak) karşı karşıya oturmuşlar, aralarındaki masa üzerine serilmiş bir haritadan bu haberlere göre "Harekâtı Harbiye"yi takip etmektedirler. Refet Paşa ile Doktor Adnan müstesna olmak üzere, o esnada biz bu küçük odaya alınmazdık ve yandaki sıra odaların birinde onların yanına girip çıkanlardan malûmat kırıntıları toplamağa çalışırdık. Fakat, erken yatmak itiyadında olan Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'i yalnız bırakıp istirahate çekildikten sonra aynı masanın etrafında toplanmak saadetine

biz de ererdik. O vakit Mustafa Kemal Paşa, kırmızı ve mavi minicik minicik bayraklarla işaretlenmiş haritadan düşmanın nerelere kadar geldiğini ve bizim nerelere doğru çekilmekte olduğumuzu, Harbiye Mektebi'nin ilk sınıflarında tâbiye mebadisini öğreten bir askerî hoca sabrıyla bize anlatmağa çalışırdı.

Lâkin, bahsi gayet basit şekle sokmasına ve askerlik tâbirleri kullanmaktan çekinmesine rağmen ne düşmanın ne bizim vaziyetimize dair açık bir fikir edinemezdik. Mustafa Kemal Paşa "Ordumuzun sol cenahı kırıldı" veya "merkeze gelen takviye kıtalariyle yarılmak tehlikesini atlattı" yahut da "Eskişehir'in Şimali Şarkisi'ne doğru çekilen kuvvayı küllîyemiz pek az zayiat vererek yavaş yavaş Sakarya'nın beri yakasında mevzi almıştır" gibi sözler söylerdi ama, bunlara sevinmek mi, yoksa kederlenmek mi lâzımdır bilemezdik.

Bu sırada, aşağı kattan gelen telgraf makinası tık takları zihnimizi büsbütün karıştırırdı. "Acaba yeni bir haber mi var? Acaba hiç ummadığımız bir zafer müjdesi mi alacağız?" diye birbirimizin yüzüne bakardık. Bu tık takları müteakip odaya genç bir subay girer, askerî selâma durduktan sonra yaklaşır, Paşa'ya elinde tuttuğu kâğıdı uzatırdı. O zaman hepimizin gözleri O'nun yüzüne çevrilir, gelen telgrafın mânasını bu yüzde okumağa çalışırdık. Ama, hiçbir defasında, ne memnun olduğunu, ne üzüldüğünü anlıyabilirdik. Paşa, elindeki kâğıdı dikkatle okuduktan sonra subaya döner, yaz derdi: "C: X X X numaralı telgrafınız alınmıştır. Bu hususta X X X fırka kumandanı ile derhal muharebeye girmenizi rica ederim." Bittabi, bundan da hiçbir mâna çıkaramazdık.

Subay gider, yarım saat sonra uzunca bir tık tak serisinden sonra tekrar bulunduğumuz odaya gelir, aynı ihtiram jestleriyle Paşa'ya yaklaşıp, bu sefer telgrafı yüksek sesle kendisi okurdu. Biraz evvel verilen emir ya tebliğ edilmiş, ya fırka kumandanı ile muhabere temini imkânı bulunamadığından tebliğ edi-

lememiştir. Böyle bir menfî haber geldi mi Mustafa Kemal kızacağı yere gülmeye başlardı: "Biliyordum böyle olacağını, derdi. Bizim (X) bey rahatına pek düşkündür; muhakkak, yattığı yeri gizli tutmuş. Belki de telgraf zâbitine kendisinin herhangi bir sebeple uyandırılmamasını emretmiştir."

Biz de bunun "fâli hayır" olduğunu düşünürdük. İçimizden, "madem ki kumandanlarımızdan biri uyandırılmamasını emretmiş, demek vaziyette bir vehamet görmüyor" diye teselli bulurduk. Zaten onun yanında, onun bu kadar yakınında herhangi bir vehamete, herhangi bir önlenemiyecek tehlikeye hükmetmek ne mümkündü? Tam bizim yüzümüzde bir endişe alâmeti sezer sezmez "Birer kahve içelim" derdi ve başını açık pencereden yana çevirerek: "Ne güzel mehtap!" diye söylenirdi. Bir defasında bana dönüp: "Siz poker bilir misiniz?" diye sordu ve cevabını beklemeden şöyle ilâve etti: "Harb tıpkı poker oyununa benzer. İnsan, elinde en kuvvetli kâğıdım var zannederken karşı tarafın dört ası veya floş ruvayyal'i olabileceğini düşünmez. Bazen blöf yapayım derken bir mukabil rölans önünde ne yapacağını şaşırır. İşte, ben şimdi düşmanlarımızı böyle bir vaziyette görüyorum."

O vakit, ben harbin bütün fecaatini unutarak onu böyle bir oyundan ibaret sanacak kadar hafiflerdim. On beş gün evvel gezip dolaştığım Eskişehir'in, Kütahya'nın, Gediz ve Simav kasabasının bana iskambil kâğıtlarının üstündeki resimler ve işaretler gibi itibarî görünmeye başladığını sezerdim. "Bunlar bugün düşmanın elindeyse yarın bizim elimize geçebilir" diyesim gelirdi ve her gece böylece sabahı ederdik.

Bir sabah - saat sekiz buçuktu - evimize dönmek için Mustafa Kemal Paşa'nın yanından ayrılırken onun arkamızdan koridora çıkıp bir nöbetçi nefere seslendiğini işittik:

- Oğlum, beylerden kimse yok mu oralarda?

Er, şaşkın şaşkın Paşa'nın yüzüne bakıyordu. Belki yeni gelmiş bir askerdi. Belki kendisine hitab edenin Mustafa Kemal

Paşa olduğunu da bilmiyordu. Zira, her vakit olduğu gibi o gün de sivil kıyafetteydi. Arkasında nefti renkli bir avcı kostümüyle başı açık duruyordu. Tam bu sırada önünden geçen birini kolundan yakaladı:

- Nereye böyle? Gel bir sabah kahvesi içelim dedi.

Hiç unutmam, böyle tepeden inme sabah kahvaltısına davet edilen Ankara Ahz-ı Asker Şubesi Reisi Edip Servet Bey'di. Bir saat evvel yatağından çıkmış, yıkanmış, giyinmiş, traşını olmuş ter-ü taze vazifesi başına gidiyordu ve:

- Aman Paşam, müsaade buyurun; pek acele bir işim var diyordu.

- Olmaz, bırakmam. Hiç değilse beş on dakika kal. Görüyorsun, yapyalnızım, uykum da gelmedi daha.

"Yapyalnızım", "Uykum da gelmedi." O anda bu iki basit sözün altında gizlenen bütün bir ruh trajedyası gözlerim önünde canlanmıştı. Uyuyamazdı, çünkü geçirdiğimiz günlerin fecaatini o hepimizden iyi biliyordu ve bu halin korkunç mesûliyetini, itiraf edilemeyen bir ağır sır gibi, yapyalnız, tek başına taşıyordu. Her akşam, her gece bize gösterdiği o neşeli yüz, o kaygısız telâşsız tavırlar, o iki sigara bir kahve arasında sakin sakin telgraf okuyup cevap verişler, o aradığı kumandanı bulamayınca işi şakaya dökûşler ve nihayet harbi poker oyununa benzetişler, demek hep için için, tek başına yaşadığı faciayı gizlemek ve bizi herhangi bir bozguna uğratmaktan sakınmak içinmiş!

Bunu anlar anlamaz benden ona karşı iki hissin uyandığını sezdim. Bu iki histen biri derin bir acıma, öbürü hudutsuz bir saygı idi. Zira, Mustafa Kemal o sabahtan beri benim kalbimde iki cephesiyle yer almıştı: Martir Mustafa kemal, kahraman Mustafa Kemal.

Hele o günlerde benim için onu eski kıssaların büyük Martirleri'nden ayırt etmenin imkânı kalmamıştı. Mustafa Kemal'in durumu iki ateş ortasında bir insanın durumundan

farksız olmuştu. Bir yandan dışarıki düşmanlarının taarruzu, öbür yandan içeriki muarızlarının hücumları ona bir an, bir saniye göz açtırmıyordu. Ayrıca böbreklerinden de rahatsız bulunuyordu. Maiyeti erkânından işittiğimize göre türlü türlü heyecanlarla geçen uykusuz gecelerin sabahında, evine varır varmaz, ancak sıcak banyo içinde yarım saat, bir saat kalmak suretiyledir ki, yorgunluğunu alıp sancılarını dindirebiliyor, sonra giyinir giyinmez soluğu Meclis'te alıyordu.

Meclis, Büyük Millet Meclisi, lâkin, Eskişehir'in düşüşünden beri orasının bir Arena'dan farkı kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa müzakere salonundan içeri girer girmez, bir vakitler cazibe merkezini teşkil ettiği bu uyerde, bir akım menfî etkiler ve hattâ homurtularla karşılandığını seziyordu. Neden? Onu da anlamakta güçlük çekmiyordu. Büyük Millet Meclisi'nin bir çok mebusları bir askerî hezimete uğradığımıza kaniydi ve bunun mesûliyetini onun omuzları üstüne yüklemek istiyordu.

Bütün geceyi telgraf başında uykusuz geçirmiş, böbrek sancılarını henüz yatıştırabilmiş, avurtları çökük, gözleri çakmak çakmak bu zayıf vücutlu adam bir çelikten yay gibi geriliyor; ne hezimet denilen şeyi kabul ediyor, ne de herhangi bir mesûliyetten korkuyordu. Vakarlı, temkinli bir tavırla kürsüye geliyor:

> *"Efendiler, diyordu, yeni muharebe anlayışına göre hattı müdafaa yok, sathı müdafaa vardır. Dün Sakarya'nın ötesinde, bugün Sakarya'nın berisinde, yarın belki Ankara'nın gerisinde, İstiklâl Savaşımız hep aynı azim ve imanla devam edecektir. Fakat, nerede olursa olsun, bir gün düşmanı Vatan'ın harimi ismetinde muhakkak boğacağız."*

Lâkin, bunu dinliyenler, buna inananlar o günlerdeki Meclis'in içinde ancak bir azınlıktan ibaretti. Bu azınlık gerçi

pek büyük bir vatanseverlik ve idealistlik kuvveti ifade ediyordu ama, politikacılar çoğunluğunun "Ordu nereye gidiyor? Millet nereye gidiyor? Bu harekâtın elbette bir mesülü vardır; o neredediir? Onu göremiyoruz. Bugünkü elim halin, fecî vaziyetin hakikî âmilini ordunun başında görmek isterdik" feryatlarını susturamıyordu.

Bu feryatları susturmak, daha doğrusu, bu galeyanı yatıştırmak vazifesi gene Mustafa Kemal Paşa'ya düşüyordu:

> *"Efendiler, diyordu. Vaziyette herhangi bir fecaat yok ki mesûlünü arayalım. İkinci İnönü muharebesinden sonra umumî seferberlik yapmış. Yunan ordusu insan, tüfek, makinalı tüfek ve top miktarınca ordumuzu mühim derecede faiktı. Temmuz ayında taarruza başladığı zaman Millî Hükümet'in ve mücadelenin tekâmülâtı bizim umumî seferberlik ilânımıza ve bu suretle Millet'in bütün menabiini ve vesaitini başka hiçbir mülâhazaya tâbi olmaksızın düşman karşısına toplamağa henüz müsait ve mütehammil görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet farkının vesait ve şerait nisbetsizliğinin başlıca sebebi bundadır. Bunun neticesi olarak biz henüz fırkalarımızın, bilhassa nakil vasıtalarını tedarik ve ikmal edemediğimizden, hareket kaabiliyetleri yoktu. Bunun içindir ki, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya umumî olarak şu direktifi vermiştim: "Orduyu, Eskişehir'in Şimal ve Cenubu'nda topladıktan sonra düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lâzımdır ki, ordumuzun tensik, tanzim ve takviyesi mümkün olabilsin. Binaenaleyh, bunu yaparak zaman kazanabilmek için Sakarya'nın Şarkı'na çekilmek caizdir" ve şimdiki vaziyet işte bu emrin yerine getirilmesinden ibarettir."*

Fakat, gerek askerlik ilmi, gerek siyasî mantık bakımından pek akla yakın olan bu sözler Meclis'teki gergin havayı gev-

şeteceği yerde büsbütün geriyordu. Her yandan "Ordunun başına sen geç" sesleri duyuluyordu. Kendini zaten ordunun başında hisseden Mustafa Kemal Paşa, büyük bir asker olduğu kadar, bu teklifin altında nasıl bir maksat gizlendiğini sezecek kadar da realist bir politikacıydı. İçinden şöyle diyordu: "Bu teklifte bulunanları ikiye, hattâ üçe ayırmalıyım: Beni ordunun başında fiilî vazifeye dâvet edenlerin bir kısmı artık ordunun tamamiyle mağlup olduğuna, vaziyetin idaresine imkân kalmadığına, binaenaleyh Millî Dâvamız'ı kaybettiğimize hüküm vermişlerdir. Bu sebeple duydukları hiddeti benim üzerimde teskin etmek istiyorlar. İstiyorlar ki, kendi tasavvurlarına göre münhezim olmuş ve inhizamı devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim münhezim olsun."

Ordunun başına geçmemi istiyenlerden ikinci kısım, ekseriyetle bana itimat besliyenlerdir. Samimi olarak bu vazifeyi arzu ediyorlar; ve ben ordunun başına geçersem vaziyeti düzelteceğimi umuyorlar.

Ama Meclis'te diğer bir kısım mebuslar da vardı ki, O'nun "fiilen ordu kumandanlığını deruhte etmesini mahzurlu" buluyordu. Zira, eğer vaziyeti düzeltemezse, eğer, Allah göstermesin, vaziyet daha ziyade kötüleşirse Millet'in son ümidi de O'nun yıldızıyla beraber sönüp gidecekti.

Mustafa Kemal Paşa bütün bu tartışmalar arasında ordunun kumandasını kabule karar vermişti. Fakat, gene Büyük Millet Meclisi'nin havasındaki gerginlik gevşememişti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Başkanlığa verdiği takrirde "Ordunu fiilî sevki idaresini deruhte ederim, demişti. Lâkin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haiz olduğu selâhiyeti istimal etmek şartiyle." Bu şartın mânası Başkumandan olmak demekti. İşte, Büyük Millet Meclisi buna razı olmazdı. Zira, Başkumandanlık O'nun "mânevî şahsiyetinde mündemiçti" ve Millet'in kendisine verdiği bu sıfatı "şahsa izafe etmekle ancak atalete" düşebilirdi. "Hâkimiyet bilâkayd ve şart Millet'in" olduğuna

göre Mustafa Kemal Paşa olsa olsa Başkumandan Vekili olabilir. Nitekim, geçen harbte bütün ordulara emir ve kumanda etmiş olan Enver Paşa'nın ünvanı da buydu.

İyi ama, Mustafa Kemal Paşa Başkanlığa verdiği takrirde Başkumandanlığı "bütün ömrü boyunca Millî Hâkimiyet'in en sadık bir hâdimi olduğunu millet nazarında bir kere daha teyid için bu selâhiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle takyid edilmesini" de talep etmişti. Fakat, bunu dinleyen kim? O zamanki Büyük Millet Meclisi, içinde bulunduğu en korkunç ölüm ve dirim şartlarına rağmen temsil ettiği kayıtsız şartsız hâkimiyetinin velev geçici bir şekilde de olsa bir zerresinden bile vazgeçmek istemiyordu. Bu millî irade tezahürüne belki yukarıda işaret ettiğimiz gibi birtakım politika ihtirasları da karışmış olabilirdi. Fakat, o zaman, bizcileyin politika dışı vatandaşlar üzerinde tesiri pek büyük olmuştu. Bahusus ki, en sonunda, bazı kayıtlara Mustafa Kemal'in ve Mustafa Kemalciler'in tezi de galebe çalmış ve münakaşa O'nun şu taahhüdü ile sona ermiş bulunuyordu:

"Efendiler; zavallı milletimizi esir etmek istiyen düşmanları behemehal mağlûp edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır Bu dakikada, bu itiminan-ı tammımı heyet-î celilenize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilân ederim."

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kürsüsünden bu andı içtiğinin ertesi günü, Mustafa Kemal, gene o nefti avcı kostümüyle cepheye gitmişti.

Cephe neredeydi? Cephe çok uzakta değildi. Cephe Polatlı'daydı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa karargâhını Polatlı'nın daha berisinde Malıköyü'nde kurmuştu ve biz, Cephe ardındakiler geceleri sabaha kadar derinden derine gelen top seslerini dinlerken onun bu kadar yakınımızda bu-

lunduğunu düşünerek hiçbir korkuya, hiçbir telâşa kapılmıyorduk. Bu emniyet ve itimat hissimizi Mustafa Kemal Paşa'nın, ilk günlerde geçirdiği bir kaza dahî sarsamamıştı. Attan düşerek kaburga kemiklerinin zedelendiğini haber almıştık. Fakat, eski masallarımızdaki tılsımlı kahramanlar gibi O'na bir şey olmıyacağı kanaati içimize o kadar yerleşmiş bulunuyordu ki, Ankara hastahanelerinin birinde yapılan radyoskopiden önce dahi bu arızanın tehlikesiz olduğunu bilmiş gibiydik.

Halide Hanım'ın çiftlik evi gece misafirleriyle dolmuştu. O zamana kadar Çankaya'da oturmakta olan Hamdullah Suphi çoluk çocuğuyla bu evin yanıbaşındaki diğer bir çiftlik binasına taşınmıştı. Halide Hanım'ı gene cepheye gitmekten güç zaptediyorduk. Nihayet, hiçbirimizi dinlemedi. Müracaatı üzerine Başkumandanı'nın emriyle orduya çağrıldı.

Fakat, olan bize olmuştu. Kalaba köyündeki bu samimi dostluk ve arkadaşlık köşemiz dağılmış, her birimiz Ankara'da başımızı sokacak bir yer aramak mecburiyetinde kalmıştık. Herkes zaten böyle bir hâldeydi. Çoğu bağlarda oturan mebuslar, vekiller hep şehre üşüşmüştü. Bunlar arasında ailelerini Kayseri'ye, Sivas'a yollayanlar da vardı. Ankara'ya on beş gün evvel gelmiş olan Ziya Gökalp Diyarbakır ve Ahmet Ağaoğlu Erzurum yollarını boylamışlardı. Her ikisini de Ulus Meydanı'ndan uğurladığımız günü hiç unutmam. Ziya Gökalp, çeşidini tâyin edemediğim bir acayip arabanın içinde idi. Kilitleri tutmadığı için sicimle bağlanmış birkaç bavul ortasında bir yol çıkını cansızlığıyla oturuyordu. Ahmet Ağaoğlu ise klâsik bir kağnıya yerleşmişti. Yerleşmişti diyorum; çünkü yatağını yorganını sermiş, kendisi de yarı gecelik haliyle yastıklara yaslanmıştı. Yanıbaşında bir de semaveri vardı ve Ziya Gökalp'in gamlı, hareketsizliğine rağmen ondaki dinamizm bu iptidaî manda arabasını neredeyse motorlu bir taşıt hâline sokacak kadar taşkındı. Ahmet Ağaoğlu'nun

kendisi de böyle bir keramete inanmış olacak ki, bize bir beyaz üstünde arabasının yanında duran yol arkadaşı Tevfik Hadi'yi göstererek: "Hiç korkmayın. Benim kağnıma onun atından ziyade itimadım var" diyordu. Gerçi o cılız sıska beygirin Samsun Polis Müdürlüğü'ne tâyin edilmiş olan İttihat ve Terakki'nin bu eski emniyet âmirini, bütün emir ve irade kudretine rağmen, nereye kadar götürebileceği pek kestirilemezdi. Nitekim, sonradan haber almıştık ki, Ahmet Ağaoğlu'nun kağnısı sağ salim Samsun'a varabilmiş, fakat Tevfik Hadi'nin kır atı yarı yolda ölüp kalmıştı.

Bununla beraber, gerek Ağaoğlu'nun kağnısı, gerek Tevfik Hadi'nin atı, o günlerde Ankara'da bulunabilecek nakil vasıtalarının en sonuncusu idi. Ondan sonra bir uyuz eşek bile bir küheylân kadar kıymetli olmağa başladı. Buna rağmen yine giden gidene idi. Nasıl? Ne suretle? Buna Ruşen Eşref'le ben şaşırıp kalıyorduk. Zira, biz şehirden Çankaya'ya, Çankaya'dan şehre bile inip çıkmanın imkânını bulamıyorduk. Arasıra nerede tedarik ettiğimizi hatırlayamadığım bir araba beygiri vardı ki, ona kâh Ruşen Eşref binip ben inmek, kâh ben binip Ruşen Eşref inmek suretiyle yol alarak gider gelirdik. Hayvancağız o kadar alçak boylu ve çelimsizdi ki, Ruşen'in bacakları iki yanından ayağı yere değercesine sarkardı ve inerek yürümeğe başladığı vakit bizim binekten daha kolay ve daha çabuk ilerlemek imkânını bulurdu.

Biz Çankaya'yla şehir arasındaki bu zahmetli gidiş gelişlere niçin katlanırdık? Belki cepheden hâvadis almak, belki de gittikçe kasvetleşen uzletimizden kurtulmak için. Fakat, sanırım ki, buna asıl sebep biraz ötemizde cereyan ettiğini bildiğimiz büyük hâdisenin bizde uyandırdığı hareket ve faaliyet ihtiyacıydı. O hâdiseye katılamıyorduk. İşte, bu çaresizliğin verdiği iç tepkilerimizdir ki, bizi böyle bir boşuna hareketliliğe atıyordu.

İlk işimiz Meclis'e koşmak oluyodu. Zira, Başkumandan-

lık'tan oraya günde hiç değilse iki üç harb tebliği gelmekteydi. Bu tebliğleri, kürsüye çıkıp okumak vazifesini gören de Bolu Mebusu Husrev Bey'di. (Husrev Gerede). Husrev Bey hem mebus hem Erkânı Harb miralayı olmak dolayısiyle Büyük Millet Meclisi'yle ordu arasında bu vazifeyi görürken milletvekilleri tarafından vaziyet hakkında istenilen izah ve tefsirleri vermekten de çekinmezdi. Böylece harb sahasında olup bitenlerden, hiçbir tarafı gizli kalmadan veya ajans ve gazetelerde yapıldığı gibi bazı tevillere uğratılmadan en doğru ve en taze malûmatı almak mümkün olurdu. Bu malûmat, gerçi gönlümüze pek ferah verecek bir mahiyette değildi. Fakat, mukavemetimizin günlerinden beri hiçbir an sarsılmadan devam ettiğini belirtmek suretiyle kalbimizin kuvvet ve emniyetini arttırmaktaydı.

Bu kuvvet ve emniyet içindedir ki, Meclis'ten çıkıp karşı taraftaki Millet Bahçesi'nde hava alınağa giderdik. Bu bahçe, boşalmış Ankara'nın içinde akşam üstleri birkaç eş dosta rasgelmek ve başbaşa verip hasbihallere dalmak imkânını bulduğumuz yegâne yerdi. Hamdullah Suphi ve Doktor Adnan'la orada çok defa buluştuğumuz oluyordu. Hamdullah'ın her vakitki gibi iyimser, mistik ve vecdli, Adnan'ın ise bir nevi ilmî şüphe ve tereddüt içine çekilmiş hâlleri arasında Ruşen'le ben hakikatin ortasını bulmağa çalışırdık.

Derken, biri Maarif Vekili, öbürü Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi olan ve binaenaleyh o zamanki devlet hiyerarşisinde Mustafa Kemal Paşa'dan bir derece sonra gelen bu iki arkadaşımıza hükümet âzasından üç zatın daha katılmasiyle Millet Bahçesi bir nevi açık hava Vekiller Heyeti'ne dönerdi. Birbirinden hiç ayrılmayan, daima beraber dolaşan ve Çankaya'da Ruşen Eşref'lere yakın bir bağ evinde oturan bu üç vekilden biri İktisat Vekili Mahmut Celâl Bey (Celâl Bayar), öbürü Maliye Vekili Hasan Bey (Hasan Saka), üçüncüsü de Adliye Vekili Refik Şevket Bey (rahmetli Refik Şevket İnce) idi. Bu

devlet ve hükümet ricalinin derme çatma kıyafetleriyle o tozlu ve bakımsız Millet Bahçesi'ndeki gezinip dolaşışları ve bahçenin üç beş cılız akasya ağacından biri altında durup meşveret kuruşları hâlâ gözümün önündedir.

Hükümet erkânı için zaten Meclis'te buradan gayrı buluşup toplanacak yer kalmamıştı. Vekâletler şimdi boş bir oda ortasında birer tahta masa ile birer hasır iskemleden ibaretti. Daireler, bütün memur kadroları, dosyaları ve eşyalarıyla beraber çoktan Kayseri'ye nakledilmiş bulunuyordu. Vekilin yanında kala kala ya bir müsteşar, ya bir hususî kalem müdürüyle bir iki hademeden başka kimse kalmamıştı. Kendisi de zaten bu birkaç kişilik maiyetiyle birlikte her an harekete hazırdı. Vekillerden çoğunun Kayseri'ye göç eden yalnız memurları değildi. Çoluk çocukları da aynı gurbet yolunu boylamışlardı. Onun için, şimdi onların da burada, gurbette gibi bir hâlleri vardı. Belli ki, akşam oldu mu nereye gideceklerini, ne yapacaklarını bilmiyorlardı.

Bu bakımdan Doktor Adnan'la ben Ankara'da gene en iyi şartlar içinde yaşayanlardandık. Bir iki aydanberi konak yavrusu büyük bir eve taşınmış bulunan Kızılay Merkezi'nde geniş bir aile ocağının temiz ve samimî havasını teneffüs etmekte idik. Akşamları, bu hayır müessesesinin genç ve ihtiyar erkânı ile bir sofranın etrafında toplanıyor, o gün gelen cephe haberlerinin şekil ve mahiyetine göre kâh başbaşa verip dertleşiyor, kâh hep birlik sevinip kutlaşıyorduk.

Bununla beraber, ben, içimden ateş hatlarında bulunan Halide Hanım'ın çetin ve tehlikeli hayatına imrenmekten kendimi alamıyordum. Ne de olsa, cephe ardının durğunluğunda ruha kasvet veren bir şey vardı. Bahusus ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nin on beşinci gününe doğru Ankara'nın içi yaralılarla tıklım tıklım dolmağa, Harb'in ne kadar elem verici tarafları varsa burada belirip serilmeğe başlamıştı. Kızılay'ın sıhhî imdat vasıtaları, hastahaneleri, yeni yeni tesis

edilen pavyonları bu insanî faciayı güçlükle karşılayabiliyor ve yegâne cerrah M. Kemal Bey'in bazı günler tek başına yirmi otuz ağır yaralıya neşter vurduğu oluyordu.

Bu arada birkaç hava hücumuna da maruz kaldıktı. Gerçi, bu hava hücumlarının İkinci Cihan Harbi'ndekiler gibi dehşet salıcı bir tarafı yoktu. Güney yönünden üç dört tayyare uçup gelerek istasyon civarına birkaç bomba atıyor, şehrin üstünde bir daire çevirdikten sonra uzaklaşıp gidiyordu. Bir gün istasyona atılan bu bombalardan biri boş bir vagona değdi ve vagonu tahrip etmekle kalmıyarak içinde bulunan bir şimendifer memurunun ölümüne de sebeb oldu.[18] Bir başka gün, hatırladığıma göre diğer bir bomba Akköprü taraflarına düştü. Bunun üzerine, Ankara'daki aileler arasında ikinci bir göç hareketi başgösterdi. Fakat, bu sefer ortada ne kağnıdan, ne tıknefes beygirden, ne de uyuz eşekten eser bulunabiliyordu. Bütün şehirde üç yaylı arabadan başka nakil vasıtası kalmamıştı. Bu üç araba da Kızılay'ındı ve en son dakika için kendi erkân ve memurlariyle birkaç ağır hastanın emrine tahsis edilmişti.

Bir akşam, sofrada, Kızılay'ın Reisi Doktor İsmail Besim Paşa benimle ve o akşam dâvetlimiz olan Ruşen Eşref'le haremi Saliha Hanımefendi'ye:

Yarın sabah arabanız hazır. Tedarikinizi bu geceden yapsanız fena olmaz dedi.

Birden, neye uğradığımızı bilememiştik. Lokmalarımız boğazımıza dizilip kalmıştı. Üçümüz birden:

- Ne münasebet! Hiç böyle bir şey düşünmüyoruz dedik.

İsmail Besim Paşa:

- Nasıl isterseniz, dedi. Birkaç gün sonra belki hepimizin de gitmek ihtimali vardı da.

---

18 Bu memur Haydarpaşa-Bağdat şimendifer kumpanyasının hizmetinde çalışan Rum vatandaşlarımızdan biriydi.

Bu söz, bizi büsbütün şaşırttı. Acaba cepheden kötü bir haber mi alınmıştı? Bunu ancak Doktor Adnan'dan öğrenebilirdik. O da bu akşam pek mühim denilen ve gece yarısına kadar sürmesi ihtimali olan bir İcra Vekilleri Heyeti toplantısındaydı. O dönüp gelinceye kadar biz vakti neyle geçirdik ve nasıl geçirdik bilmiyorum. Fakat, kararımız Doktor Adnan bize ertesi sabah gitmemizi tavsiye etse de gitmemekti. Bu kararımızı körü körüne ve kuru bir cesaretten almıyorduk. Yüreğimizdeki kuvvet bir hezimete, bir mağlûbiyete ihtimal vermemek hissinden geliyordu. Bu histe Ruşen'lerle ben yalnız değildik. Birçok günlerimizi, akşamlarımızı beraber geçirdiğimiz Hâkimiyet-i Milliye arkadaşlarımızdan Ziya Gevher'le Hanımı da bu hususta bizimle birliktiler.

Nitekim, o gece Doktor Adnan İcra Vekilleri toplantısından dönüşünde bize İsmail Besim Paşa'nın teklifine yakın bir tavsiyede bulunmasına rağmen Ankara'dan ayrılmamak kararımızda direnip kalmıştık. İyi ki, kararımızdan vazgeçmemişiz. Zira birkaç gün sonra, kararan ufuk yeniden aydınlanmağa başlamıştı. Fakat, kaç zaman için? O da pek malûm olmuyordu.

Sakarya Meydan Muharebesi böylece yirmi iki gün sürdü. Bu, harb tarihinin en uzun meydan muharebesiymiş. Ne çetin, ne dehşetli bir meydan muharebesi olduğunu da bir hafta sonra kendi gözlerimle görüp anlıyacaktım.

Zafer müjdesi alındığı günün akşamı Ankara'da şenlik yapılmış mıydı? Hatırlamıyorum. Hangi elektrik aydınlığı, hangi gaz ışığıyla? Ertesi sabah, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa nasıl bir törenle karşılanmıştı? Onu da bilmiyorum.

Hamdullah Suphi, Ruşen Eşref ve ben Maarif Vekâleti'nin arabasında O'nu karşılamak için istasyona giderken O çoktan treninden çıkmış, otomobiline atlayıp Çankaya yolunu

boylamıştı. Kavaklıdere dönemecinde bize rastgelince ilk işi zarif ve güzel elini eldiveninden çıkarıp bize uzatmak oldu:

- İstasyona mı gidiyorsunuz? Niye zahmet ettiniz? dedi.

Sırtında her vakitki avcı kostümlerinden biri, başında astragan kalpağı, bembeyaz, tertemiz bir ipekli gömlek üstünde her vakitki gibi özenle bağlanmış kravatı. Üzerinde yirmi iki günlük cehennemin tozundan dumanından en hafif bir iz bile yok. Yüzü yıkanıp traşını olduktan ve kahvaltısını ettikten sonra çıktığı bir kırgezisinden dönüyordu.

Harb tarihinin en uzun, en çetin meydan muharebesinden henüz muzaffer çıkmış bir Başkumandan'a, bir millî kahramana söylemek için hazırladığımız minnet ve hayranlık sözleri içimizde kalmıştı. Hamdullah Suphi gibi bir büyük hatip bile, önümüzdeki adamın hiçbir iş görmemiş, hiçbir medih ve senaya lâyık değilmiş ve bizden biriymiş gibi duruşu karşısında ne diyeceğini şaşırmıştı.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde Mareşal rütbesini ve Gazi ünvanını aldıktan sonra da gene hâl ve tavrını değiştirmemiş ve bizim Millî Destan adını verdiğimiz Sakarya Muharebesi'ni şu sade ve basit sözlerle anlatmıştır:

> *"Düşman ordusunun cephemize temas ederek sol cenahımızdan çevireceğine hüküm vermiştik. Tedbir ve tertiplerimizi cesaretle bu görüş noktasından aldırdım. Vakıalar isabetimizi gösterdi. Düşman ordusu 23 Ağustos 1921 de ciddî olarak cephemize temas ve taarruza başladı. Birçok kanlı ve buhranlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları müdafaa hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu surette ilerleyen düşman kıtalarının karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.*
>
> *"Meydan muharebesi 100 kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu.*

"Sol cenahımız Ankara'nın 50 kilometre cenubuna kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi garba iken cenuba döndü. Arkası Ankara'ya iken şimale verildi. Yani cephe mevzi değiştirmişti. Bunda hiç beis görmedik. Müdafaa hatlarımız kısım kısım kırılıyor. Fakat, kırılan her kısım en yakın mesafede derhal yeniden tesis ediliyordu. Müdafaa hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasiyle ordunun büyüklüğüyle mütenasip uzun mesafe geriye çekilmek nazariyesini kırmak için memleket müdafaasını başka bir tarzda ifadeyi ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve tesirli buldum. Dedim ki:

"Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her cüz'ü tam bulunduğu mevziden atılabilir Fakat küçük ve büyük her cüz'ü tam ilk devredildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe kurup muharebeye devam eder. Yanındaki cüz'ü tamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüz'ü tamlar ona tâbî olmazlar. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur."

İşte, ordumuzun her ferdi bu sistem dahilinde, her adımda azamî fedakârlığı göstermek suretiyle düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratarak, imha ederek nihayet onu taarruzuna devam kaabiliyetinden ve kudretinden mahrum bir hale getirdi.

Muhabere vaziyetinin bu safhasını hisseder etmez bilhassa sağ cenahımızla Sakarya nehri şarkında düşman ordusunun sol cenahına ve müteakiben cephenin mühim kısımlarında mukabil taarruza geçtik. Yunan ordusu mağlûp ve ricate mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya nehrinin şarkında düşman ordusundan eser kalmadı. Bu

suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar 22 gün ve 23 gece fasılasız devam eden Sakarya "merhame-i kübrâsı" yeni Türk Devleti'nin tarihine cihan tarihinde ender olan bir meydan muharebesi misali kaydetti."

İşte, büyük kahramanın, baş rolünü oynadığı millî destan kendi ağzından bu sade ve kısa beyanat şeklini almıştı. Lâkin bu sade ve kısa beyanat şeklinin içinde harb talihimizin nelerden döndüğünü, müdafaa hatlarımızın nasıl parça parça kırıldığını, cephemizin mevzi değiştirmesiyle Ankara yolunun düşmana nasıl açık kaldığını, o yüz kilometrelik hat üzerinde kaç yüz tehlikeli an geçirdiğimizi ve bunlar ortasında Türk askerinin fedakârlığıyla Mustafa Kemal'in askerî dehasından başka hiçbir istinat noktamız kalmamış olduğunu apaçık görürüz.

Ben bundan daha ötesini görmek için yine Sakarya vadilerine doğru uzanmaktan kendimi alamıyacaktım. Mustafa Kemal'in "merhame-i kübra" adını verdiği bu büyük harb sahasını henüz kanları kurumadan, külleri soğumadan evvel tavaf edip dolaşacaktım. Bunu yapabilmem için de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın Millî Müdafaa Vekili Refet Paşa'ya gönderdiği şu telgraf kâfi gelmişti: "Yakup Kadri Bey'i Garp Cephesi İkinci Şubesi'ne muvakkat vazife ile göndermenizi rica ederim." Ve bu emri aldığım günün akşamı bir gece treniyle soluğu Polatlı'da almıştım.

Soğuk, yağmurlu bir sohbahar gecesi, İkinci Şube'nin bulunduğu istasyon karşısındaki harap ve ahşap hanın dört küçük odasından birinin köşesinde cam yerine çuvalla örtülü bir pencerenin önünde seyyar karyolamı kurmuştum. Bu odada yalnız da değildim. Genç şairlerimizden Oğuz Bey'le beraberdim. Ondan öğrendim: Diğer üç odanın birinde Halide Hanım, öbüründe Yusuf Akçora yatıyormuş, dördüncü de

Binbaşı Tahsin Bey'in odasıymış. Oğuz Bey bana bu malûmatı verdikten sonra misafirlerini lâzım geldiği gibi ağırlayamıyan bir ev sahibi mahçupluğu ile "Bu gece böyle geçsin de yarın başka bir çare bulup istirahatinizi temin ederim" dedi.

Lâkin, istirahat de ne söz. Ben buraya dinlenmeye gelmiş değildim ki. Nitekim, ertesi sabah, emirlerini telâkki etmek için hemen Garp Cephesi Kumandanı'nın yanına gidecektim. Garp Cephesi Kumandanı, bir çamur deryasından ibaret olan Polatlı'nın ortasında tek katlı, iki gözlü bir köy evinde oturuyordu. Fakat, Eskişehir'in buradan çok daha medenî ve hattâ ihtişamlı diyebileceğim çevresi içinde bana karşı o kadar tevazu ile davranan İsmet Paşa neredeydi? Bu külüstür dekor içinde İsmet Paşa nerede? Sanki, aramızda geçilmez mesafeler açılıp bizi birbirimizden ayırmış, uzaklaştırmıştı. Bundan birkaç ay evvel Eskişehir garında bana doğru gelerek teklifsizce "İsmet" diye elini uzatan adam şimdi aramızdaki bu mesafenin tâ öbür ucunda "Selâm dur! Ben Garp Cephesi Kumandanıyım" der gibiydi.

Bundan alındım mı sanırsınız? Hayır, tam tersine, kendi kendime bile tarif edemiyeceğim bir gurur duydum. Ben -ne kadar küçük olursa olsun - o dakikadan itibaren askerî hizmete girmiş bulunuyordum. Hele, İsmet Paşa bana "Beraber çalışacağız" der demez sanki kendimi şanlı ordumuzun cüz'ülerinden biri mertebesine ermiş telâkki ettim.

Nitekim, ilk Garp Cephesi intibalarımı o zaman böyle bir şevk içinde yazmıştım:

"Beş gündenberi Garp Cephesi Karargâhında'yım ve burada yarı asker, yarı muharrir olarak yaşıyorum. Hiçbir yerde, hiçbir zaman hayatım bana bu kadar mânalı, bu kadar değerli görünmemişti. Cephedeyim demek Millî Hareket'in tâ kalbgâhında oturuyordum demek değil midir? Bu muazzam ve ulvî hareketin kalbgâhı da mutlaka türlü türlü harikulâde şeylerle dolu olmak lâzım gelir. Gerçi, buradan dünyanın başka

tarafları, rahat ve huzur içindeki şehirler, bu şehirlerin her saati başka bir neşveyle dolu caddeleri, bahçeleri, limon, portakal kokularıyla meşbû ılık ve aydınlık sahiller ve bu sahillerin zevk ve sefa sesleri ve İstanbul... elemleri, sevinçleri manzaralariyle İstanbul ve buraya gelmezden evvelki üzüntülerim, heyecanların bana ne kadar sönük, ne kadar yavan ve ne kadar hiç görünüyorlar. Burası muhakkak gönlümün çoktanberi hasretini çektiği yerdi. Nerede buradan daha ziyade emniyetle yaşayabilirim? Garp Cephesi varlığımızın ilk ve son seddi değil midir? Şu anda her Türk için, dünya benim bulunduğum noktadan başlıyor ve orada sona eriyor."

"Bundan epeyce yıl evvel keramet sahibi bir adam bana demişti ki: "Türk ülkesinin hudutları askerlerimizin silâhlarından çıkan kurşunun çizdiği mesafe hattıdır." Bu adamın ne kadar doğru söylediğini Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip Türk silâhının yad ellerle tıkandığı yerlerde ayan gördük. Bu melûn hâdisenin üzerine birdenbire varlığımızın nereden başlayıp nerede bittiğini anlamak müşkülleşmiş ve Türk'ün vatanı korkunç bir kaos haline girmişti. Karargâhında bulunduğum bu ordu teşekkül edinceye kadarki fetret devresinde, Türkiye, katılaşmış bir bünye ve Türkler mihverlerinden çıkmış bir takım (ecrâm) gibiydi."

"Etrafımızı karanlık bir boşluk istilâ ediyordu. Ne vakit ki, Millî irade yeniden "olsun!" dedi ve Türk Ordusu yeniden oldu; ne vakit ki, bu ordu kendisine bir başbuğ buldu ve başbuğ vatanın göbeğinde otağını kurdu; o vakit hepimiz için yeni bir âlem ve yeni bir hayat başladı. Serseri ruhlar kendilerine bir merkez buldu. Bundan böyle başdöndürücü ve göz karartıcı boşluğun korkusunu çekmiş bu ruhlar için dünyanın hangi noktası bu atağın gölgesinden daha ferah vericidir? Her yerden fazla burada var olduğumuzu, varolacağımızı hissederiz. Gerçi, teneffüs ettiğimiz havada barut, duman ve kül kokuyor, gerçi

bastığımız topraklarda henüz kanlar kurumamış ve ateşler sönmemiştir. Bütün ufuklarda düşmanın çiğnemiş, yakmış olduğu köylerin iskeletleri gözüküyor ve bu iskeletler arasında ıslak paçavralara bürünmüş, birer hayalet haline girmiş halkın feryadları duyuluyor. Lâkin, hangi hayata geliş elemsizdir? Hangi kadın ihtilaçsız ve kansız doğurdu? Hangi dünya asırlarca ateşler içinde kaynamadan hâsıl oldu? Elverir ki, doğalım ve doğduğumuzu hissedelim."

SAKARYA VÂDİLERİNDE

Gene o günlerde yazılmış bir yazım da "Sakarya vadilerinde" başlığını taşır. Sakarya Vâdileri'nde yerine Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığı "harb ve ondan ötesi" diyebilirdim. Fakat, burada hep o yazımdan ilham almak ve hattâ bazı parçalarını tekrar etmek ihtiyacına kapıldığım için başlığını da olduğu gibi bırakıyorum.

12 Kasım 1921

"Dolaştığımız toprakların üstünde henüz dünkü muharebeler tütüyor. Biz, her gün kutsal bir yeri tavaf eder gibi ün almış tepelerden birini ziyarete gidiyoruz. Etrafta bunlardan birçok var: Solda Karadağtepe'si, sağda Duatepe, arkada Kızıltepe, önde Çallıtepe gözlerimizin gezindiği ufukları çerçeveleyen dağlar zincirinin halkalarıdır.

Kendimizi sabah akşam bunlarla çevrilmiş görmekten gurura benzer bir şeyler duyuyoruz. Nasıl duymıyalım ki, her adımda dünkü meydan muharebesinin savaşçıları arasında biz de varmışız gibi bir zanna kapılıyoruz. Hele o tepelerden birine doğru yaklaşırken kalbimiz âdeta orayı zapta gidenlerin heyecaniyle çarpıyor: Yüzümüze acayip bir ciddiyet ve merdce bir sertlik geliyor. Hele düşmanın bırakıp kaçtığı siperlere girip çıktıkça askerlerimizin malûm olan sesleriyle "Allah, Allah!" diye bağırmaktan kendimizi güç tutuyoruz.

Bu siperlerin içinde düşman ordusuna ait bazı eşya artıkları göze çarpıyor. Zaten, bütün bu bölge bir sürü boş mermi kovanları, top ve makineli tüfek parçaları, kasklar, kunduralar, elbise ve çamaşır kırpıntıları ve pek çok hayvan leşiyle doludur. Bazı yerlerde de çürümüş düşman kadavralarına tesadüf etmek mümkündür.

Halide Edip Hanım'ın bir düğün sonuna ve devrilmiş bir ziyafet sofrasına benzettiği bu harb sonu manzaralarında insana her şeyden evvel midevî bir tiksinme ve ürküntüden ziyade azaba benzer hisler veren bir hâl var.

Ayağımı çelen bir kaskı sopamın ucuyla dürtüp yuvarlıyorum ve durup biraz da bunu giyen adamdan kalan şeylere bakıyorum. Bir an için merhamete meyleden kalbim birdenbire büyük bir nefretle doluyor ve bu nefret aynı süratle büyük bir öfkeye inkılâp ediyor. Düşünüyorum ki, bu kadavra bundan bir iki sene, belki birkaç ay evvel Akdeniz'in öte yakasındaki kıyıların bir noktasında, sâkin ve kaygısız bir şehirde bu kabruk Anadolu ovalarının hele bu Karadağ'ın mevcudiyetinden habersiz, takdirin kendisine bahşettiği ömrü yaşayan bir genç adamdı. Ne gibi fena bir sâik, ne gibi sefil bir hırs onu yerinden yurdundan etti? Denizlerden, dağlardan aşırdı tâ buralara kadar getirdi? Buralarda işi neydi? Hangi Tanrı adına can verdi? Şu haliyle anlatmak istediği kanlı macera hangi hak yoluna idi, hangi maksada dayanıyordu? Eğer bu faciada kendi şuur ve iradesine rağmen rol aldı ise biraz ötede etrafa aynı kokular yayarak, aynı renklerle ve aynı şekillerde çürüyen şu hayvan leşlerinden; eğer kendi iradesine uyarak geldiyse kapı eşiklerinde vurulan mal ve can düşmanı mahlûklardan farkı nedir?

Ve bunları düşünürken gözlerim biraz öteki yanmış köy harabelerine isabet ediyor. Yanmış köy harebeleri... Düşmanın bize hâtıra olarak bıraktığı şeyler arasında en ziyade harabelerdir ki bizi uzun müddet yanlarında alakoyuyor, kalbi-

mizden kavrıyor."

Zaten bizim burada asıl vazifemiz de bütün bu köyleri bir bir dolaşmak, köylülere birarada Yunan fecayini tetkik ve tesbit etmek ve görüp işittiklerimizi bir kitap halinde Erkânı Harbiye'ye vermekti. Halide Hanım'dan, Yusuf Ak; oradan ve benden müteşekkil bir heyet bütün Haymana Ovası'nın ve Mihalıççık bölgesinin bir yanından girip öbür yanından çıkarak yüzlerce köyün küllerini, toprak yığınlarını taramağa ve her menzilde birkaç saat durup o millî felâketin tafsilâtını bizzat felâketzedelerin ağzından dinlemeye koyulmuştu. Bu, haftalarca hattâ aylarca altından kalkılamıyacak kadar ağır bir işti. Düşman çekilirken her şeyi öyle sistematik bir tarzda yoketmişti, öylesine taş taş üstünde bırakmamıştı ki, insan, ilk bakışta buralarda bir zaman oturanlar var mıydı diye şüpheye düşerdi. Sonra, o yıkıntılar arasından bazı hayat eserleri seçer gibi olunca irkilir ve kaçıp gitmekten kendini güç zaptederdi. İçinden bunlar birtakım canlı mahlûklar mıdır, hayaletler midir, yoksa bostan ve tarla korkulukları mıdır demeğe kalmaz, biraz evvel görünenler birdenbire ortadan kaybolup gidiverirlerdi.

Bunun üzerine, biz ne yapacağımızı şaşırıp kalırdık. Arkalarından seslenecek miyiz, onları aramağa çıkacak mıyız bilemezdik. Zira, hissederdik ki onlar da bizden ürkmüş, her biri bir kovuğa sinmiştir. O sırada içimizden biri "Yahu, neden kaçıyorsunuz? Biz düşman değiliz. Biz yurtdaşlarınızız. Sizinle dertleşmeğe, başınızdan geçenleri dinlemeye geldik" demeye görsün. Biraz önce işittiğimiz tek tük fısıltılar, mırıltılar, kısık kısık çocuk ağlamaları da susar, her yanı bir mezarlık ıssızlığı sarardı. Bozkırın havasında dünyanın son saati çalmış gibi olurdu.

Dünyanın son saati mi? Fakat, on gün evvelki Sakarya Meydan Muharebesi zaferi bizlere kendi dünyamızın doğuşunu müjdelememiş miydi? Yüreğimde bu müjdenin kuvvetiyle

yeniden viranelerin içine dalardık. Zafer, zafer, zafer! Fakat, bunun şevkini, taş yığınlarının arkasından, kovukların içinden ürkek ürkek uzanan kafalara nasıl anlatmalı? Bunlar artık hiçbir iyi şeye inanmıyorlardı. Bunlar sefaletin, yoksulluğun, açlığın, çıplaklığın en son haddinde, yere geçecekleri, toprağa gömülecekleri anı bekler gibiydiler. "Siz nereden geldiniz? Kimsiniz? Nesiniz?" dercesine şaşkın şaşkın yüzümüze bakıyorlardı. Biz onlara ancak dört beş kilometre ötede, Polatlı diye bildikleri ve kimbilir kaç defa gördükleri bir kasabadan değil, hayallerinin erişemiyeceği kadar uzak bir âlemden gelmiş yaratıklar gibi görünüyorduk. Başlarına inen zulüm ve işkence yumruğu altında o derece sersemlemiştiler.

Bunun içindir ki, bir köyden kalkıp öbür köye varınca uzun bir müddet bazı bütün bir gün, vaktimiz onları evvelâ kendimize alıştırmak, sonra kötülük etmeye gelmediğimize inandırmak, daha sonra da dertlerini deşebilmek imkânlarını aramakla geçiyordu ve neden sonra onlar söylemeye biz dinlemeye başlıyorduk:

> *"İlk gelişlerinde korkmayın bizden demişlerdi. Size bir kötülüğümüz dokunmaz, biz Halife Padişah tarafından sizi Kemal çetelerinden kurtarmağa geliyoruz, demişlerdi. Yirmi gün sonra büsbütün başka adamlar oldular. Davarımızı alıp kestiler. Hayvanlarımızı süngülediler. Tarlalarımızdaki sararmış ekinlerden tut da kuyudaki kışlık tohumluklarımıza kadar bütün ürünlerimizi söktüler. Yüklenemediklerini ateşe verdiler. Derken sıra karıya kızana geldi. Ne ziynet altınlarını, ne ırzlarını namuslarını bırakıtlar. Karşı koyanları, teslim olmıyanları döğdüler, yaraladılar, kuzu çevirir gibi ateşte kavurdular. Bizim köyden Ahmed'in gelini sizlere ömür böyle kavrularak öldü. Mehmed'in on üç yaşında kızı kötürüm yatıyor."*

Halide Hanım, hışımla yerinden fırlayıp o kızı ziyarete

gidiyor. Biz, bu zulümlere karşı koymak istediği için döğüle döğüle iler tutar yeri kalmayan muhtarı yoklayalım diyoruz. Köylüler "Nesini yoklayacaksınız, diyor, herif bir kütük. On gündür ne yiyor, ne içiyor, ne gözü görüyor, ne de ağzından bir tek lâf çıkıyor. Hani, bir ayak evvel ölse diye bekleriz."

Öbür köyde aynı Kerbelâ kıssaları, aynı kara levhalar, aynı fecayi bilânçosu. Bizim kâtipte, not ala ala, ne defter kaldı ne kağıt. İçimizde de zafer şevkinin son ışıkları sönmeğe yüz tuttu. Üç günde bir, beş günde bir karargâha dönüp gördüklerimizi işittiklerimizi yazarken Millî Mücadele'nin bütün destanî tarafını unutup yalnız mazlum Türk Milleti'nin kaderine ağlamaklı oluyoruz.

Yusuf Akçora "Bu fecayî kitabını medeniyet âlemine bir itâp şeklinde yazmalıyız" diyordu. Nitekim, biz de ona bu şekli vermekte kusur etmiyorduk. Zira, yüreğimiz her şeyden evvel bu facianın yegâne sanığı olan medeniyet âlemine karşı bitmez tükenmez bir hayal kırıklığıyla doluydu. Lâkin, neye yarar? O âlem on ay sonra İzmir'in hemen öte yakasında, Menemen'den, Manisa'dan Uşağa kadar sıra sıra uzanan nice büyük ve mamur şehirlerimizin, kasabalarımızın harabesini kendi gözüyle gördükten sonra dahi kalbinde en ufak bir insanî duygu uyanmıyacaktı.

Benim için Garp Cephesi'nde misafirliğimin son merhalesini, karargâhın ileriye doğru nakli üzerine, Sivrihisar teşkil etmişti. Polatlı'ya ve hattâ Ankara'ya nisbetle çok daha rahat olan bu kasabanın geniş, ferah ve konforlu diyebileceğim evlerinden birinde "Yunan Fecayii" kitabımın son rötüşlerini yapacak ve onu Erkânı Harbiye'ye teslim etmek vazifesiyle Ankara'ya dönecektim.

Hareketimden birkaç akşam evvel bu münasebetle vedalaşmak üzere İsmet Paşa'nın yanına gittim. Beni yemeğe alı-

koymuş, ayrıca Halide Hanım'ı da dâvet etmişti. Garp Cephesi Kumandanı fevkalâde neşeli görünüyordu. Kendine mahsus humour'iyle mektepten çıkıp Yüzbaşı olarak ilk vazife başına geçtiği zamanlara ait hikâyeler anlatıyor; sonra Yemen hâtıralarına, Yemen hâtıralarından cihan harbinin belli başlı safhalarına geçiyor; bizi kâh güldürücü, kâh hayrete düşürücü, kâh hüzünlendirici şeyler söylüyordu. Derken duruyor, bir derin düşünceye dalmış görünüyordu. Sonra "Geçmişi bırakalım, biraz da gelecekten bahsedelim, ister misiniz?" diyor ve bizimle Millî Mücadele'nin askerî safhası kapanır kapanmaz neler yapmamız lâzım geleceğini konuşuyordu. İlk defa, bu münasebetledir ki, o akşam bizde Batı örneklerine göre bir Cumhuriyet rejimine imkân var mıdır yok mudur meselesine temas etmiştik. İsmet Paşa, bütün samimiyetiyle böyle bir inkılâbın mümkün olduğuna ve "behemehal" yapılması lâzım geldiğine inanıyordu.

İsmet Paşa'nın, arasıra edebiyattan, güzel sanatlardan bahs açtığı da oluyordu ve dikkat ediyordum, hangi bahse dair olursa olsun, sözlerinin ifâde tarzının üstünkörü veya harcıâlem denilebilecek hiçbir tarafı yoktu. Bütün görüşlerinde, düşüncelerinde uyanık, ince ve işlenmiş bir zekânın özellikleri ve orijinalliği göze çarpıyordu.

O akşam, İsmet Paşa'da dikkatimi çeken diğer bir hususiyet de bize bıkkınlık vermemek için herhangi bir konu üzerinde fazla durmaktan çekinmek suretiyle gösterdiği evsahipliği nezaketi ve sohbet sanatıydı. Bu iki terbiye ve zekâ hususiyetine Frenkler "tacte" ve "charme" adını verirler. Bu kelimelerin birincisini Türkçe olarak "her şeyi yerinde yapıp her sözü yerinde söylemek" ikincisi de Osmanlıca olarak "füsunkârlık" diye ifade edebiliriz. Nitekim, ben o akşam İsmet Paşa'dan tam mânasiyle böyle bir zekâ füsununun tesiri altında ayrılmıştım.

Hiç unutmam, konuşmalarımıza devam ederek sokak

kapısının önüne kadar çıkmıştık. Elimi sıkarken "Yarın gidiyorsunuz, tekrar gelmiyecek misiniz?" diye sormuştu. Ben, hazırladığımız kitabı bastırmak için İstanbul'a gitmek mecburiyetinde olduğumu söyleyince:"Öyleyse, İzmir'de görüşeceğiz" demişti. O dakikadan itibaren tâ İzmir zaferine kadar benim bir kanatlı mahlûktan hiç farkım kalmamıştı.

İZMİR'DE GÖRÜŞECEĞİZ

Anadolu dönüşü, İstanbul'u bıraktığım gibi buldum dersem şaşar mısınız? Gene Bab-ı Âli resmî ve siyasî çevrelerinde Millî Hükümet'e karşı yukarıdan bakış. Hürriyet ve İtilâf basınında kurtuluş savaşına karşı gene o hayasızca yayınlar. İyi vatandaşlar arasında gene o şüphe ve endişe hisleri. Oysa, ben buraya bir zafer müjdesi gibi gelmiştim ve kulağım kirişte her an İzmir yolculuğuna çıkacağım saati bekliyordum. İstanbul, bu bakımdan ve bu ruh haline göre, benim için bir garın bekleme salonundan farksızdı. Orada benim cinsimden olmayan, benim dilimi söylemeyen, benim gibi görüp hissetmeyen birçok insan bulunabilirdi. Fakat, bunlar beni fazla rahatsız edemezdi. Pek az zaman sonra aralarından sıyrılıp gitme kanaati bana kâfi bir tahammül gücü veriyordu. Kaldı ki, Anadolu yaylalarının havası beni daha uzun bir müddet için dışardan gelecek bütün tesirlere karşı biri zırh gibi kaplamış bulunuyordu.

Nitekim, İstanbul'da beş altı ay kalmama rağmen Anadolu'daki yaşayış ve düşünüş alışkanlıklarımdan hiçbirini

kaybetmemiştim. Bab-ı Âli'liler'le konuşurken olsun, Hürriyet ve İtilâfçılar'la karşılaşırken olsun, İşgâl Kuvvetleri sansürünün kahrını çekerken veya hattâ iyi vatandaşların endişelerini dinlerken olsun benimle onlar arasında uzun bir mesafe var gibiydi. Kurtuluş Savaşı şartları dışındaki hayat bana tamamiyle yavan ve mânasız geliyordu.

Fakat, günün birinde bu savaş cephesi üzerine çöküveren sessizlik benim içimde de garip bir tedirginlik hâsıl etmişti. İstanbul, Müslüman ve Türk İstanbul ise baştan başa bir büyük yeis ve fütur manzarası gösteriyordu. Bir gün, iki gün, üç gün yalnız cepheden değil, Ankara'dan da hiçbir haber sızmaz olmuştu. Bu neye alâmetti? Hiçbirimizin sormağa dili varmıyordu ve tanıyan tanımayan Millî Hükümet'in bir nevi İstanbul fahri mümessili olan Kızılay Reisi Hâmit Bey'in kapısının eşiğini aşındırıyordu. Ne çare ki, onun da bir şeyden haberi yoktu.

Bu hâl kaç gün sürdü, pek iyi hatırlamıyorum. Bir akşam üstü, Kadıköy vapur iskelesinde Edip Servet'le karşılaşınca benim için bütün mesele açıklanıverdi. Edip Servet kulağıma eğilip: "Taarruz başladı" demişti. Ve ben hangi taarruz? Nerede? Kimin tarafından diye sormağa lüzum görmemiştim. Çünkü, Edip Servet'in pırıl pırıl ışıldayan gözleri bana her şeyi söylüyordu. Nitekim, bunun üstünden yirmi dört saat ya geçti ya geçmedi. Kocatepe taarruzuna ve onun arkasından Dumlupınar zaferine dair haberler, uzun bir kuraklıktan sonra boşanan bir yağmur halinde yağmağa başladı. Ben, bu ferahlık içinde, kati neticeyi beklemeye sabredemeyerek Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya: "İzmir'de görüşeceğiz" başlığı altında şu açık mektubu neşretmiştim:[19]

"Muzaffer toplarınızın, şenlik günlerinde davul sesleri gibi gürlemeye başladığı şu dakikada hiçbir şey bana sizi hatırlamak

19 31 Ağustos 1922 (İkdam Gazetesi).

ve size hitap etmek kadar tatlı ve ulvî görünmüyor. Belki, içinde bulunduğumuzu bildiğim o mahabetli gürültüler arasında sesim size kadar vâsıl olmayacaktır. Bu satırları belki bundan birçok gün sonra kurtulmuş Türk şehirlerinin birinde çizmelerinizin tozunu ve kaputunuzun barut kokularını silktiğiniz esnada veyahut yorgun vücudunuzun ilk defa dinleneceği bir sedirin üstünde okuyabileceksiniz. Temenni ederim ki, çizmelerinizin tozunu silkeceğiniz bu yer İzmir Şehri'nin kaldırımları olsun. Temenni ederim ki, yorgun vücudunuzu dinlendirecek o sedir Kordonboyu'nun kâşanelerinden birinde olsun.

Ey, genç çehresi tarihe ilk defa olarak İnönü denilen zaferlerin çift aydınlığı ortasında çıkan kahraman! Son görüştüğümüz gece, Sivrihisar'ın sert kayaları dibinde, o berrak mehtap aydınlığı içinde bana söylediğiniz sözü bir an unutmadım. O gecenin üstünden günler geçti, haftalar geçti, aylar geçti, o gecenin üstünden İstanbul kapılarının zorlanması ve dünyanın mukadderatını elinde tutan bir devlet adamının bizi en acı sözlerle tehdid etmesi gibi feci vakalar geçti. Fakat, bütün bunlara rağmen sizin o sözünüz ruhumda bir vahyin ezelî ürpertisi halinde kaldı. O geceden beri kalbim bir tunç parçası gibidir ve bu tunç parçasının üstünde "İzmir'de görüşeceğiz" müjdesi kazılıdır. Bu müjdeyi oraya hangi ateşle ve hangi çelikle kazdınız bilmiyorum. Fakat, o dakikada hatırlıyorum ki, sesiniz ateşten daha sıcaktı ve gözleriniz çelikten daha keskindi. Ayın ışığında, vücudunuz bana tabiat üstü bir şey gibi göründü; o dakikada sizi Cebrail sanmam için yalnız kanatlarınız eksikti.

Ben harb fenninin ne demek olduğuna vâkıf değilim. Toplarınızın ve silâhlarınızın sayısı hakkında da hiçbir fikrim yoktur. Bulunduğunuz noktadan İzmir'e kadar kaç kilometrelik yol vardır, ne kadar dağ ve tepe aşmak, ne kadar siperden atlamak, kaç düşman fırkası ile boğuşmak lâzımdır

bilmiyorum. Lâkin, bildiğim bir şey varsa o da bundan dokuz ay evvel sizin bana "İzmir'de görüşeceğiz" demiş olmanızdır. Ben yalnız buna inandım, buna inanıyorum, daima buna inanacağım. Yanıbaşınızda bir tunç selâbeti bağlayan kalbime bundan sonra artık başka ses, başka söz, başka hakikat nüfuz edemez."

Buraya yalnız bir kısmını aldığım o günkü yazımın sonunda İzmir'e ne vakit kavuşacağız demiştim. Bu hâdise bütün tahminlerimizi aşan bir hızla vuku bulmuştu. 10 Eylül 1922 sabahı Vakit Gazetesi'nden Mehmet Asım, Akşam'dan Falih Rıfkı ve İkdam'dan ben şehre ilk giren alayın kumandanı binbaşı Şerafettin Bey'in refaketinde güzel İzmir'in Kordonboyu'nda idik. Binbaşı Şerafettin Bey bize nereye gitmek, kimi görmek istediğimizi sormaya vakit kalmadan, ilk adımımızda bir de ne görelim! Gazi Mustafa Kemal Paşa, solunda yaveri Salih Bey'le (Salih Bozok) bir açık otomobilde yanıbaşımızdan geçip gitmiyor mu? Bize, rüya içinde rüya görüyouz gibi geldi. Artık, kafamızda hakikatle hayal birbirini kovalıyordu. Hakikatle hayal birbirine karışmıştı. Biz, felekten, doğrusu bu kadar lütuf da ummamıştık.

Böyle düşünerek yürürken üçüncü bir sürpriz daha. Kocatepe'den buraya kadar Başkumandan maiyetinde gelmiş olan aziz dostumuz Ruşen Eşref'le sanki evvelden sözleşmişcesine karşılaşıvermiştik. Bu iyi bir tesadüf oldu. Zira Binbaşı Şerafettin Bey'in uzun uzadıya tarif etmesine rağmen kumandanlarımızı belki yerli yerinde kolaylıkla bulamıyacaktık. Lâkin, Ruşen Eşref bizi, eskiden Punta ve şimdi Alsancak denilen semte doğru götüren sıra evlerden birini göstererek: İşte Gazi burada oturuyor" ve iki üç adım ötede diğer bir evi işaret ederek "İşte Başkumandanlık Karargâhı burasıdır" dediği zaman bize her şey kolay görünüverdi. Bu evlerin bütün pencereleri açıktı ve kapılarının önünde hiçbir nöbetçi yoktu.

Ruşen Eşref, birden durdu. Evlerden birinin alt katındaki bir pencereye baktı ve bize dönüp: "İşte, Gazi Paşa!" dedi. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa arkası bize dönük olarak bir masa başında oturuyordu ve önünde iki yabancı harb gemisi kumandanı ayakta duruyor. Ruşen'e sorduk. "Bunlar kimdir?" Arkadaşımız birinin Fransız Amirali Dumenils olduğunu söyledi. Öbürünü tanıyamadı. Fakat bunun da kılık kıyafetinden bir İngiliz Amirali olduğu tahmin edilebilirdi.

Üç buçuk yıldan beri, İşgâl Kuvvetlerine mensup bir Yüzbaşı'ya bile hitab etmek hakkına mâlik olmayan üç İstanbul gazetecisinin bu levha karşısında duyacağı his ne olabilir? İnsanî bir sevinç mi, Millî bir gurur mu, bir hınç alma ferahı mı? Kendi hesabım itiraf ederim ki, muzaffer bir Türk Mareşali'nin huzurunda iki İşgâl Kuvveti Amirali'nin ayakta durduklarını görünce bunların hepsini birden duymuştum.

Ben öyle isem, yedi devlete karşı kazandığı şu yıldırım zaferiyle birdenbire bütün dünyanın mihveri haline giren Mustafa Kemal acaba ne durumda idi? Neler duyuyordu? Biraz sonra bunu kendisine sormak fırsatını bulduğum vakit sadece gülümsemişti.

Aynı evin başka bir odasında, Mareşal Fevzi ve İsmet Paşalar'la birarada oturuyordu. Biz kendisine ne söyliyeceğimizi bilemiyorduk. Hayran hayran yüzüne bakıyorduk. Ne fazla neşeli, ne de heyecanlı görünüyordu. Son defa, bundan sekiz ay evvel, Çankaya'daki bağ köşkünde bıraktığım lâcivert kostümlü adamdan hiç farkı yoktu. Bizi heyecandan kurtarmak için olacak: "Nereye indiniz? Yer bulabildiniz mi?" dedi. Ve bizim, Kramer otelinde oda tutup bavullarımızı da oraya bıraktığımızı söylememiz üzerine, gülerek "Âlâ, âlâ! Öyleyse bu akşam Kramer'de beraber yemek yeriz" sözlerini ilâve etti.

O akşam... lâkin, ne olduysa asıl o akşam olmuştu. Evet, o akşam bir çok şeyler olmuştu ama, ne Kramer'de yemek yiyebilmiş, ne tuttuğumuz odalarda yatabilmiş, hattâ ne de bavullarımızı almağa elimiz değmişti. Meğer, biz o anda muzaffer ordumuz, kumandanlarımız, subaylarımızla beraber bir barut fıçısı üstünde imişiz. Bu tehlikeli durumdan, birer silâh ve bomba deposu haline getirilmiş olan Ortodoks kiliselerindeki infilâklar birbirini takip etmeye başladığı zaman haberdar olacaktık.

Hiç unutmam! Sıcak bir ikindi vaktiydi. Kordonboyu'nda, Karargâh ittihaz edilen büyük bir evin kapısı önünde oturuyor, biraz serinlemeye çalışıyorduk. Önümüzdeki manzara şuydu: kıta kıta, alay alay gelen askerlerimiz, yorgunluktan kaldırımlar üstüne serilmiş, dinleniyorlardı. Deniz, rıhtım boyunca irili ufaklı sandallar kayıklarla doluydu ve bu sandallardan Rumca konuşan bir kalabalığın sesleri geliyordu. Daha ötede, deniz ortasında sıra sıra dizilmiş ve topları şehre doğru çevrilmiş yabancı harb gemileri görülüyordu. Yanımızda bulunan genç subaylarımızdan biri o gemileri göstererek:

- Biliyor musunuz bunların kumandanlarını en ziyade ne hayrete düşürmüş? dedi. Atlı, otomobilli, arabalı ve yaya kıtalarımızın buraya ayni zamanda vasıl oluşları. Yüz bin mevcutlu koca bir düşman ordusunu yirmi dört saat zarfında nasıl yokettiğimizi anlıyorlarmış. Fakat, altı gün içinde yüzlerce kilometrelik bir mesafeyi bu kadar derme çatma, bu kadar birbirini tutmaz vasıtalarla nasıl katettiğimize bir türlü akılları ermiyormuş.

Derken birinci infilâk gürültüsü.

- Bu ne?

- Ne olacak. Arka tarafımız henüz düşman elinde. Her kilise bir kale ve bütün evler birer siper vazifesini görüyor. Buna karşı şu Mehmetçikler bir şey yapamaz. Bunları oralara sevk ettiniz mi bütün hareket serbestliklerini kaybederler, bir tuzağa

düşmüş gibi olurlar. Sokak muharebesi muntazam ordu işi değildir.

Önümüzdeki kaldırımlar üstüne serilmiş erler, güya, subaylarının bu mütalâasını tekid etmek ister gibi boylu boyunca uzanmışlar, uykuya dalmışlardı. Derken ikinci bir infilâk sesi. Mehmet Asım, Falih Rıfkı ve ben, Binbaşı'nın yüzüne bakıyoruz. O, sâkin, sâkin:

- Merak etmeyin; iş olacağına varır diyor.

Ve bunu demeye kalmıyor; arka tarafımızdan başımızın üstüne doğru kapkara bir bulut uzanıyor, genişliyor, genişliyor, bütün gökyüzünü kaplamağa başlıyor.

- Ya buna ne dersiniz?

- Ne diyeceğim? Yangın; büyük bir yangın cevabını veriyor ve ağır ağır yerinden kalkıp içeriye giriyor.

Öbür subay, arkadaşını bir müddet gözleriyle takip ettikten sonra kendi kendine söylenir gibi:

- Paşa'nın burada daha fazla kalması hiç doğru değil. Gün kararmadan nereye gidecekse gitmeli diyor.

Biliyoruz ki, Paşalar'ın üçü de kapısı önünde oturduğumuz evin içindedir. Hattâ bir aralık üçünü birden pencereden dışarıyı seyrederken gördük. Tatlı tatlı gülümseyerek bir baba şefkatiyle kaldırımlar üstünde uyuyan Mehmetçikler'e bakıyorlardı. Hiçbirinde ne endişeden, ne telâştan eser vardı. Genç Binbaşı tekrar:

- Hiç doğru değil, hiç doğru değil, dedi. Karşıyaka'ya mı olur, Bornova'ya mı, Yalılar semtine mi, ortalık karışmadan gitmelidirler. Bütün arka tarafımızdaki Hıristiyan mahallelerinin halkı neredeyse buraya akın edecektir. O sırada her şey olabilir.

Lâkin, biraz evvel içeriye giren subay arkadaşlarımız geriye dönüp Paşalar'ın kımıldamak istemedikleri haberini getirince söyleyecek bir şey kalmadı. Çok geçmeden, Fasulya semtinin, Frenk mahallesinin alevler içinde yanıp tutuştuğu ve yangının

büyük bir süratle Üçüncü Kordon'u sardığı hâvadisleri geldi. Üçüncü Kordon! Hemen arkamız İkinci Kordon'du ve bütün bu Kordonlar bizim bulunduğumuz Birinci Kordon da dahil olmak üzere birbirlerinden nihayet beşer onar metre genişliğinde sokaklarla ayrılmış bulunuyordu.

Nitekim, bir çeyrek saat ya geçti ya geçmedi, yangın dumanının kokusu burnumuzda tütmeye ve alevinin sıcaklığı yüzümüzü kavurmaya başladı. Deminki kara bulut şimdi akşamın alaca karanlığında kıpkırmızı görünüyor ve yere şakulî hava fişeklerini andıran kıvılcımlar yağdırıyordu.

İzmir yanıyordu ve alevlerin parıltılarıyle, karşıki gemilerin projektör ışıkları başımızın üstünde muttasıl çatışıyordu. Önümüzdeki rıhtım ve gözlerimizin erişebileceği noktalarına kadar bütün Kordonboyu bir acayip, bir korkunç - hani neredeyse vahşî diyebileceğim - bir aydınlık içindeydi ve bu aydınlık içinde tüyler ürpertici bir fecaat sahnesi serilivermişti. Erkek kadın, çoluk çocuk, genç ihtiyar bir insan kalabalığı her yanı kaplamıştı. Bu insanlar nereden çıkmışlardı? Nereye gitmek, ne yapmak istiyorlardı? Kendileri de bilmiyor gibiydi. Sanki, bunlar ya bir sürü hayaletler, ya da kâbuslu bir rüya içinde yürüyen somnambüller idi. Bu yığın bir selin sessiz suları halinde sokak köşelerinden fışkırıp hâlâ kaldırımlar üstünde uyuyan Mehmetçikler'in üzerinden aşarak dalga dalga rıhtımın setlerine doğru ilerliyordu ve orada bir kaynaşmadır başgösteriyordu. Rumca birtakım konuşmalar, yalvarmayı, ağlamayı andıran sesler. Sonra birkaç boğuk kadın, çocuk çığlığı.

Yanımızdaki subaylar akıl durduran bir cesaretle ite kaka bu düşman kalabalığının içine daldılar ve gözden kaybolup gittiler. Garp Cephesi Karargâh Kumandanı Binbaşı Kemal Bey, tâ önümüzde duran bir açık otomobilde uyukluyordu.

"- Kemal Bey, Kemal Bey..."

Başını kaldırdı, yarı kapalı gözlerinin ucuyla bizden yana

baktı.

Biz soruyoruz:

- Doğru mu bu Zâbit Beyler'in yaptığı? Bu halkın içine nasıl karıştılar?

Binbaşı Kemal Bey gülümsedi:

- Hangi halk? dedi. Bunun artık çobansız kalmış bir sürüden farkı yok. Ben biraz sonra çoğunu çiğnemeden nasıl geçip gideceğiz diye düşünüyorum.

Bu sırada, emireri arabaya yaklaşır, yanında duran bir adamı göstererek:

- Binbaşım, bunu ne yapayım? diye soruyor.

- Üstünü başını ara. Silâh bulursan al. Sonra salıver herifi şunların arasına, ne hâli varsa görsün.

Kemal Bey bu emri vererek tekrar uyuklamağa başlıyor.

Kalabalık gittikçe artıyor. Kordonboyu'nda iğne atsan yere düşmez bir hâl. Buna rağmen biraz evvel halkın içine karışıp giden subaylar bu mahşeri yararak dönüp geliyorlar. Onları ilk bakışta derin bir teessüre kapılmış görüyoruz. "Ne oldu?" dememize kalmıyor, gördüklerini anlatmaya başlıyorlar: Meğer rıhtımın dibinde dizi dizi duran Rum kayıkçılar peşin para almaksızın kimseyi bindirmiyorlarmış. Adam başına on liradan aşağı olmaz diyorlarmış. Subaylarımızdan biri söyleniyor:

- Bu ne denaet, azizim! Onlar da Rum bunlar da Rum. Bir insan ne kadar kalbsiz olmalı ki böyle bir felâket anında milletdaşlarına yardımdan çekinsin. Çekinmiş bile de kalmasın, o felâketi bir kâr ve kazanç fırsatı telâkki etsin!

Öbürü ilâve ediyor:

- Sanki kayıklara binip de nereye gidecekler? Karşıki gemilerden medet umuyorlar. Fakat, oraya kadar gidenler bile ters yüzü geriye dönüyorlar. Yahut da denizde avâre avâre dolaşıyorlar. Gemiler merdivenlerini kaldırmış, iskelelerini çekmiş hiçbirini almıyor. Zavallılardan bazıları zincirlere tırmanıp zorla girmeye çalışıyorlarmış; fakat, tayfalar uzun

sırıklarla ellerine vura vura hepsini denize düşürüyormuş. Asıl denaet, medeniliği ve insaniyeti kimseye vermeyen bu Avrupalılarda. Hem biçarelerin başını belâya soktular, hem de şimdi âkibetlerine karşıdan seyirci kalmak istiyorlar.

Tam bu sırada, projektörlerin ışık hortumları, yüz binleri aştığı söylenen felâketzedeler yığınının üstünde kayıtsız kayıtsız dolaşmağa başladı.

Yangın gecesi faciasının üstünden yirmi dört saat ya geçmiş, ya geçmemişti ki, bir askerî otomobil bizi Bornova'daki Garp Cephesi Kumandanlığı karargâhından alıp Gazi Paşa'nın Göztepe'de misafir olduğu Uşaklıgiller köşküne götürürken iki akşam evvel bir mahşer halinde bıraktığımız Kordonboyu'nu baştan başa boş ve ıssız bulacaktık. Sıra sıra evler yine yerli yerindeydi, fakat, içinde kimseler yoktu. Denizde yine harb gemileri vardı, ama ışıkları sönmüştü. O kıyamet kalabalığından ise ortada hiçbir eser kalmamıştı. Güya her şeyi yel üfürüp sel götürmüştü.

Pasaporttan öte, Hükümet Konağı semtine doğru yaklaştığımız vakit ve hele Kemeraltı'ndan geçerken yangın gecesi, bana, gerçekte hiç olmamış gibi geldi. Sanki o, sıtmalı uykularımda gördüğüm korkunç rüyalardan biriydi. Zira, İzmir, çocukluğumun İzmir'i, okuduğum mektebi, bindiğim atlı tramvayları, Kışla Meydam'nın saat kulesi, Kemeraltı çarşısının dükkânları, kıraathaneleriyle yıllarca evvel bıraktığım gibi duruyordu. Ne vakit ki, Yalılar semtine geldim; Karataş'tan itibaren yakın geçmişe ait bütün hâtıralarım birer birer silinmeye başladı. İlk gençlik çağımı tekrar yaşıyor gibiydim. Sanki, - yalnız geçen geceki yangın değil - Mondros Mütarekesi, İstanbul'un işgâli, İzmir'in zaptı, düşman ordularının tâ Ankara kapılarına kadar dayanışı, sanki, bu üç yılı dolduran bütün millî faciaların hiç biri olmamıştı. Sanki, Sakarya Vâdileri'nden Gediz kıyılarına kadar uzanan bir memleket bölgesi yanmış yıkılmış, şehirleri, kasabaları, köyleriyle baştan başa uçsuz

bucaksız bir harabe haline eglmemişti. İçimde bütün ıstıraplarımı alıp götüren öylesine taşkın, öylesine coşkun bir sevinç vardı.

Mustafa Kemal'in oturduğu eve vardığımızda, bu sevincim millî bir gurura inkilâp edecekti. Uşaklıgiller köşkünün geniş taraçası Türk ordusunun muzaffer Başkumandanı'nı görmeye gelmiş ziyaretçilerle doluydu ve bunlar arasında, düne kadar, bize selâm bile vermeye tenezzül etmeyen yüksek rütbeli ecnebi subayları da vardı. Fransız ve İngiliz Akdeniz filoları Amiralleri'nin biri bir köşede, öbürü diğer köşede süklüm püklüm oturmuşlar, Mustafa Kemal Paşa'dan çıkacak kabul müsaadesini bekliyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa ise o sırada içerideki odaların birinde, İstanbul'dan kalkıp gelmiş olan General Pelle ile konuşmaktaydı. General Pelle Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri idi ve buraya İtilâf Devletleri işgâl kuvvetleri müşterek kumandanlığı tarafından gayet nazik bir misyonu ifâ için gönderilmiş bulunuyordu: Türk ordusuyla Yunan ordusu arasında bir mütareke zemini hazırlamak ve bizi İstanbul üzerine herhangi bir askerî harekete girişmekten vazgeçirmek. Arkasında iflâs etmiş bir politikadan ve panik halinde birtakım hatalardan başka bir şey bulunmıyan bu Yüksek Komiser ve General'in Mustafa Kemal gibi dünyaya ün salmış muzaffer bir Başkumandan önünde nasıl bir vaziyet alacağını ve dâvasını ne gibi delillerle müdafaa edebileceğini tahmin, gerçi bizim için pek güç değildi. Bununla beraber, içerideki odada neler geçtiğini merak etmekten de kendimizi alamıyorduk. Fakat, bir veya iki saat, 21 Mart 1918 Alman taarruzunda Compiegne yolunu kahramanca müdafaa etmiş bir fırka kumandanı olarak tanıdığımız General Pellê'yi, bulunduğumuz taraçaya açılan kapıların birinin eşiğinde, benzi atmış, ayakları sendeler, sarsak bir ihtiyar adam halinde gördüğümüz vakit içeride neler geçtiğini ve onun biraz önce ne vartalar atlatmış olduğunu

anlayacaktık. Yanında genç yaveriyle, ne sağına ne soluna bakmaksızın ve ayağa kalkıp kendisine doğru gitmek isteyen Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Dumenils'i dahi görmemezlikten gelerek aramızdan geçecek, ağır ağır taraçanın merdivenlerinden inip gidecekti.

Fransız ordusunun Compiegne yolu müdafii ve Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri, birkaç saat zarfında bu hale gelmek için ne olmuştu? Bunu da biraz sonra, konuşma esnasında tercümanlık vazifesini gören dostumuz Saffet Şav'dan öğrenecektik. Saffet Şav bize:

> *- Paşa epeyce sert konuştu, demişti. Hele, General'in Yunanlıları arkalar veya acındırırcasına söylediği bir söz üzerine: "Görüyorum ki, siz ev sahibiyle hırsızı bir tutuyorsunuz" demesi yok mu, adamcağızı âdeta şaşkına çevirdi. Kekelemeğe başladı. Paşa sesini gittikçe yükselterek: "Bu facianın mesûlleri mütteşikiniz İngilizler ve siz Fransızlar'sınız, diyordu. Yunan ordularını teçhiz edip üstümüze saldırdınız; Anadolu'ya kundak sokan siz oldunuz. Şimdi de merhamet ve insaniyet tellâllığı etmeye kalkışıyorsunuz." Ben Fransızcamı unutmuştum. Öylesine bir heyecan içinde idim. Sanıyordum ki bütün söylediklerini kelimesi kelimesine tercüme etsem ihtiyar General'in bir tarafına inecektir. Nitekim, bir kere sözünü azıcık yumuşatayım dedim. Hemen, bana döndü: "Yanlış tercüme ediyorsunuz!" dedi. Paşa'yı hiç Fransızca bilmez zannıyle bu hatayı işlemiştim. Mahcubiyetimden yerin dibine geçecektim.*

Yine Saffet Şav'ın o zamanki anlatışına göre, konuşmanın sonuna doğru havadaki bu gerginlik yavaş yavaş gevşemeye başlamış ve hayliden hayliye yumuşamıştı. Öyleki, ayrılırken aralarında, sanki, eski bir dostluk var gibiydi ve General Pellé sofadan taraçaya açılan kapıya doğru yürüdüğü sırada, yaverinin, kulağına yaklaşıp: "Generalim, Paşa bana sert sert

bakmıştı; acaba hoşuna gitmeyen bir harekette mi bulundum?" diye sorması üzerine: "*Hayır, çocuğum; o sertlik gözlerindeki magnêtique kudretten geliyor*" demişti.

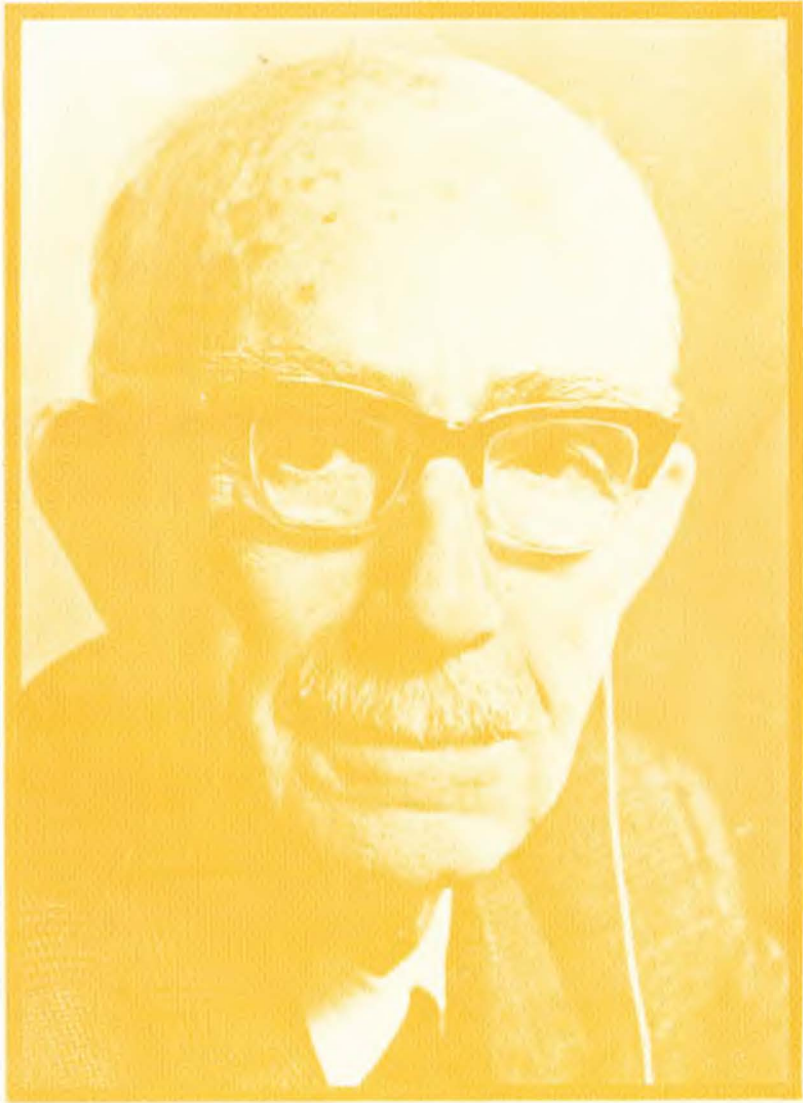
Bir iki saat sonra, bütün yabancı ziyaretçiler, ricacılar ve yerli hayranlar çekilip gitmişlerdi. Biz tenhalaşan taraçanın bir köşesinde oturmuş, Mustafa Kemal Paşa'yla büsbütün başka şeyler konuşuyoruz.

Biraz evvel Saffet Şav'ın anlattığı Mustafa Kemal nerede, bu Mustafa Kemal nerede idi? Omuzdan düğmeli, belden kemerli bir beyaz ipekli kazak gömleğinin sportif bir zarafet verdiği bu genç adama - Atatürk o zaman henüz kırk iki yaşında idi - bundan daha birkaç gün evvel yüz bin kişilik bir düşman ordusunu boğup yoketmiş ve tozu dumana katarak şu bulunduğumuz şehri kurtarmaya gelmiş bir savaş kahramanı ve biraz önce bir Büyük Devlet temsilcisini haşlayan bir Millet Babası demek için bin şahit isterdi. O, yalnız tazelik, incelik, dinçlik ve zekâ idi. Başına vuran ışıkların içinde sarışın bir Apollon'dan hiç farkı yoktu. Tatlı tatlı gülüşleri, tatlı tatlı bakışları, her hareketi O'nu yalnız mutlu bir hayatın nimetlerine hazır ve lâyık gösteriyordu.

Kimbilir, şu zinde görünüşüne rağmen, için için ne kadar da sükûn ve huzura muhtaçtı. Mektepten çıktığı gündenberi bütün gençliği hürriyet yolunda, vatan yolunda binbir türlü mihnet ve meşakkatle geçmişti. Artık rahat bir ikbal sedirine yaslanıp yalnız kendisi için yaşamak hakkı değil miydi?

Fakat, hayır. Tam böyle düşündüğüm sırada sanki içimden geçenleri sezmişcesine, yeniden bir çelik parıltısıyla parlayan gözlerini gözlerime dikerek:

- Millî Mücadelemiz'in bu safhası kapanmıştır, dedi, şimdi ikinci safhasını açmamız lâzım geliyor."

FOTOĞRAF ARA GÜLER

İLETİŞİM YAYINLARI 6 • Y. K. KARAOSMANOĞLU / BÜTÜN ESERLERİ 6 • ISBN 975-470-359-0